

E-ISSN: 2602-4594

USOBED

**ULUSLARARASI
BATI KARADENİZ
SOSYAL VE BEŞERİ
BİLİMLER DERGİSİ**

YIL: 2019 CİLT: 3 SAYI: 2

**INTERNATIONAL
JOURNAL OF
WESTERN BLACK SEA
SOCIAL AND HUMANITIES
SCIENCES**

YEAR: 2019 VOLUME: 3 ISSUE: 2

BAKAD
2012
BATI KARADENİZ
AKADEMİSYENLER
DERNEĞİ

EDİTÖR KURULU

SAHİBİ

Batı Karadeniz Akademisyenler Derneği Adına Yönetim Kurulu Başkanı
Prof. Dr. Mahmut BOZAN, Bartın Üniversitesi

EDİTÖR

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ, Bartın Üniversitesi, ayhankarakas74@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman AĞRAŞ, Düzce Üniversitesi, suleyman.agras@duzce.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhamit EŞ, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, es_a@ibu.edu.tr

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Mahmut BOZAN, Bartın Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Prof. Dr. Şah Murat ARIK, Kastamonu Üniversitesi, Edebiyat
Doç. Dr. Yaşar ÖZ, Bartın Üniversitesi, Muhasebe-Finans
Prof. Dr. Zafer AKBAŞ, Düzce Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler
Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ, Bartın Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZTEL, Bartın Üniversitesi, İstatistik
Dr. Öğr. Üyesi Rasim TÖSTEN, Siirt Üniversitesi, Eğitim Bilimleri
Dr. Öğr. Üyesi Said Nuri AKGÜNDÜZ, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat
Dr. Öğr. Üyesi M. Said CEYHAN, Bartın Üniversitesi, İktisat
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman AĞRAŞ, Düzce Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon
Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım YILDIRIM, Düzce Üniversitesi, Pazarlama
Dr. Öğr. Üyesi Bulut DÜLEK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Üretim Yönetimi

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Prof. Dr. Ali ABISHEV, Kazak Ekonomi Üniversitesi

Prof. Dr. Alisher RASULEV, Ekonomi Enstitüsü, Özbekistan

Prof. Dr. Bulat KUMEKOV, Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan

Prof. Dr. Culus GANIYEV, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Econom03@gmail.com

Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
jusup.pirimbaev@manas.edu.kg

Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ, Rosen College of Hospitality Management,
Fevzi.Okumus@ucf.edu

Prof. Dr. Gani KAHEV, Tarım Bilimleri Akademisi, Kazakistan

Prof. Dr. İhsan ALP, Gazi Üniversitesi, ihsanalp@gazi.edu.tr

Prof. Dr. Joginder SINGH, Kurukshetra Üniversitesi

Prof. Dr. Kashif HUSSAIN, UCSI University, Malaysia

Prof. Dr. Kemal TİMUR, Düzce Üniversitesi kemaltimur@hotmail.com

Prof. Dr. Kubat TABALDİYEV, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi,
kubatbek.tabaldiev@manas.edu.kg

Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi,
layli.ukubaeva@manas.edu.kg

Prof. Dr. Mahmut BOZAN Bartın Üniversitesi mabozan@gmail.com

Prof. Dr. Mahmut KARTAL, Cumhuriyet Üniversitesi mkartal@cumhuriyet.edu.tr

Prof. Dr. Makhmad UMAROV, Ekonomi Enstitüsü, Tacikistan

Prof. Dr. Marufcan YOLDASHEV, Alisher Navoiy Nomidagi Toshkent Davlat O'zbek Tili
va Adabiyoti Universiteti

Prof. Dr. Mehmet ZELKA Üsküdar Üniversitesi mehmet.zelka@uskudar.edu.tr

Prof. Dr. Nuriddin KAYUMOV, Tacikistan Bilimler Akademisi, Tacikistan

Prof. Dr. Orazaly SABDEN, Ekonomi Enstitüsü, Kazakistan

Prof. Dr. Rahman ALSHANOV, Turan Üniversitesi, Kazakistan

Prof. Dr. Said KINGİR Sakarya Üniversitesi saidkingir@sakarya.edu.tr

Prof. Dr. Stanislav IVANOV, Varna University of Management, Bulgaristan

Prof. Dr. Şah Murat ARIK Kastamonu Üniversitesi sahmurat@kastamonu.edu.tr

- Prof. Dr. Tatiana PYSHKINA, Moldova Ekonomi Çalışmaları Akademisi, Moldova
Prof. Dr. Tohtar ESRKEPOV, Turan Üniversitesi, Kazakistan, esirkepov@ramber.ru
Prof. Dr. Yalçın KARAGÖZ, Cumhuriyet Üniversitesi ykaragoz@cumhuriyet.edu.tr
Doç. Dr. Ali ÖZTÜREN, Eastern Mediterranean University, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Doç. Dr. Ayşa KARIMŞAKOVA, Kırgızistan Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz BUYAR, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Doç. Dr. Derviş BOZTOSUN, Erciyes Üniversitesi, dboztosun@erciyes.edu.tr
Doç. Dr. Erdoğan EKİZ, King Abdulaziz University, Suudi Arabistan
Doç. Dr. Hasan ALİEV, Kırgızistan Almatı Alem Dilleri Üniversitesi
Doç. Dr. Meerim KÖLBAEVA, Kırgızistan İlimler Akademisi
Doç. Dr. Yaşar ÖZ, Bartın Üniversitesi, yasaroz@gmail.com
Doç. Dr. Zakir CHOTAEV, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, zchotaev@gmail.com
Doç. Dr. Kamalbek KARYMSHAKOV, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, karymshakov@gmail.com
Dr. Hale ÖZDOĞAÇ ÖZGİT, Cyprus International University, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Dr. Norasibah ABDUL JALIL, International Islamic University, Malaysia
Dr. Öğr. Üyesi M. Said CEYHAN, Bartın Üniversitesi, sceyhan@bartin.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım YILDIRIM, Düzce Üniversitesi yildirimyildirim@duzce.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi. Ahmet ÖZTEL, Bartın Üniversitesi, ahmetoztel@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi. Faruk Kerem ŞENTÜRK, Düzce Üniversitesi, keremsenturk@duzce.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi. Ramazan ARSLAN, Bartın Üniversitesi, rarslan@bartin.edu.tr

SEKRETERYA

Arş. Gör. Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ, Dicle Üniversitesi

YABANCI DİL EDİTÖRÜ

Öğr. Gör. Hayri KAPSUK, Bülent Ecevit Üniversitesi, hayrikapsuk67@gmail.com

İLETİŞİM

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ

Bartın Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü Zemin Kat No:5

Ağdacı Kampüsü

74100-MERKEZ-BARTIN-TÜRKİYE

Telefon: 0378 223 5354

e-posta: bakadergi@gmail.com

TEKNİK DESTEK

Dr. Öğr. Üyesi Eyüp Burak CEYHAN

Eposta: eyupburak@gmail.com

DİZİNLER VE PLATFORMLAR

[ResearchBib](#)

[Index Copernicus](#)

[idealonline](#)

[CiteFactor](#)

[ERIH PLUS](#)

[ROAD](#)

[OpenAIRE](#)

[i2or](#)

[DRJI](#)

[International Scientific Indexing](#)

[Google Scholar](#)

[Eurasian Scientific Journal Index](#)

[Bielefeld Academic Search Engine \(BASE\)](#)

[Rootindexing](#)

BU SAYIDA GÖREV YAPAN HAKEMLERİMİZ
REFEREES of THIS ISSUE

Prof. Dr. Sait PATIR, Bingöl Üniversitesi

Prof. Dr. Stanislov IVANOV, Varna University of Management

Prof. Dr. Yasin BOYLU, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Zafer AKBAŞ, Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER, Kayseri Erciyes Üniversitesi

Dr. Mehmet Emin TUĞLUK, Millî Eğitim Bakanlığı

Dr. Öğr. Üyesi Büşra ÇAKMAKTAŞ, Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Engin ÇAĞMAN, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hande UYAR OĞUZ, Bartın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Said KÖSE, Bartın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL, Bartın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özkan CİGA, Adıyaman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Rasim TÖSTEN, Siirt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ulaş BİNGÖL, Siirt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre AVCI, Siirt Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

İLK DÖNEM HORASAN MELÂMİLİĞİ'NİN ANTİKÇAĞ YUNAN KİNİZMİ İLE MUKAYESESİ/
Sayfalar: 126-140/ Yazar: Arş. Gör. Dr. Yunus ARİFOĞLU

GÜNEY-DOĞU VE GÜNEY-BATI (OĞUZ) GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE “ŞARTLI
BİRLEŞİK CÜMLE” BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI/ Sayfalar:141-160/ Yazarlar: Yüksek
Lisans Hacı DAĞLI

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE AZERBAYCAN TÜRKÇESİNİN BİRLEŞİK ZARF-FİİL EKLERİNİN
YAPI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI/ Sayfalar:161-176/ Yazar: Yüksek Lisans Hacı DAĞLI,
Yüksek Lisans Şeyhmus KIZILTOPRAK

DIŞ TİCARETTE ORTAYA ÇIKAN KUR RİSKİ VE KUR RİSKİNDEN KORUNMA
METOTLARI/Sayfalar:177-190 /Yazarlar: Dr. Metin KETBOĞA

BAŞARI YÖNELİMİNİN YAŞAM YÖNELİMİNE ETKİSİNDE SUSKUNLUK SARMALININ
ARACI ROLÜ: YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI SINAVINA HAZIRLANAN ÖĞRENCİLER
ÖRNEĞİ/Sayfalar: 191-203/Yazarlar: Dr. Öğr. Üyesi Ayhan BAYRAM, Rahime GÜNEŞ, Sema
HELİMOĞLU

REKLAM VE ETKİLİ REKLAM UNSURLARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK
UYGULAMALI BİR ARAŞTIRMA/ Sayfalar:204-217/Yazarlar: Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ,
Öğr. Gör. Mehmet Emin YAŞAR

DERLEME MAKALELER

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ: SİYASAL VE BÜROKRATİK DÖNÜŞÜM/
Sayfalar:218-234/ Yazarlar: Yüksek Lisans Turhan KARA

KİTAP İNCELEMESİ

ADİYAMAN İLİ VE YÖRESİ AĞIZLARI SÖZ VARLIĞI/Sayfalar:235-237 /Yazarlar: Dr. Mehmet
Emin TUĞLUK

CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

COMPARISON OF EARLY KHURĀSĀN MALĀMATĪYYA WITH ANCIENT GREEK CYNISM
/ Pages: 126-140/ Authors: Res. Assist. Dr. Yunus ARİFOĞLU

COMPARISON OF SOUTH-EAST AND SOUTH-WEST (OGHUZ) GROUP IN TERMS OF
CONDITIONAL COMPOUND SETENCE IN TURKISH DIALECTS

/ Pages:141-160/ Authors: Post Graduate Hacı DAĞLI

COMPARING OF COMPOUND ADVERB-VERB AFFIXES OF AZERBAIJAN TURKISH
AND TURKEY TURKISH IN TERMS OF STRUCTURE

/ Pages:161-176/ Authors: Post Graduate Hacı DAĞLI, Post Graduate Şeyhmus KIZILTOPRAK

EXCHANGE RISK IN FOREIGN TRADE AND PROTECTION METHODS FOR
EXCHANGE RISK

/ Pages:177-190 /Authors: Dr. Metin KETBOĞA

THE MEDIATING ROLE OF SPIRAL OF SILENCE IN THE EFFECT OF ACHIEVEMENT
ORIENTATION ON LIFE ORIENTATION: EXAMPLE OF STUDENTS PREPARED FOR
THE EXAM OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

/ Pages: 191-203/ Authors: Assist. Prof. Dr. Ayhan BAYRAM, Rahime GÜNEŞ, Sema HELİMOĞLU

AN APPLIED RESEARCH ON DETERMINATION OF ADVERTISING AND
EFFECTIVE ADVERTISING COMPONENTS

/ Pages:204-217/ Authors: Assoc. Prof. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ, Lecturer Mehmet Emin YAŞAR

REVIEW ARTICLES

PRESIDENTIAL GOVERMENT SYSTEM: POLITICAL AND BUREAUCRATIC
TRANSFORMATION

/ Pages:218-234/ Authors: Post Graduate Turhan KARA

BOOK REVIEWS

ADIYAMAN PROVINCE AND AREA OF DIALECTS/ Pages:235-237 /Authors: Dr. Mehmet Emin
TUĞLUK

EDİTÖRDEN

Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi'nin (USOBED) üçüncü cilt, ikinci sayısıyla tekrar beraberiz. 2019 yılının ikinci yarısı, ilk dönemin hâdiselerini de katlayarak hem ülkemiz hem de İslâm dünyasında oldukça önemli gelişmelerin yaşanmasına yolaçtı. Öncelikle altı çizilmesi gereken husus “Batı Dünyası”nın düşüşe geçmesinin gözle görülür hale gelmesiydi. Bu telaş ile ABD liderliğindeki Batı “elde fırsat varken” ve henüz “iş işten geçmeden” siyasi nezaketi de bir yana bırakarak kaba güçle rakiplerini ve özellikle İslam Dünyası'nı hizaya sokmaya girişti. Rusya ve Çin ile “laf yarıştırmaya” şeklinde yapılan atışma, iş İslâm ülkelerine gelince fiili teşebbüslere dönüştü. Suriye’de, Yemen’de ve Libya’da çıkarılan iç harpler, Irak’ta kaos, İran ambargosu ve Türkiye’nin göç, tekno-iktisadi ambargo, Suriye ve Doğu Akdeniz’de sıkıştırılma çabaları bu husumetin açık tezahürleridir.

Ancak “papazın her gün yahni yediği” günler geride kalmak üzeredir. Sözde AB adaylık statüsü ve NATO müttefikliği üzerinden günde iki doz sabah-akşam içirilen hapların vitamin değil, uyku hapi olduğu ortaya çıkmıştır. Gözü açılan Türkiye, koyun postu altında kurdun kulaklarını farketmiştir. Artık bundan sonrası kolaydır. Zira stratejide “doğru iş yapmak” her zaman “iş doğru yapmak”tan önce gelir. Doğru iş nerde duracağını, nereye gideceğini, ne yapacağını doğru tayin etmektir. Stratejiyi şekillendiren siyaset ise milli iradeye dayandığı müddetçe meşrûdur, velev hata da yapsa “bir sevap” alacaktır. Üstelik tarih, zaman ve ortaya çıkan ahval bizi vazifeye çağırmakta, Batı da izlediği siyasetle bizi kendi karşısında gün geçtikçe sivrilen ve etrafı kalabalıklaşan bir kutup haline getirmektedir. Kapitalist, materyalist, ırkçı, zevkçi ve sömürgeci siyasetini sürdürmek isteyen Batı’ya muhalif olanlar için yeni bir siyasi alternatif ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye bu yeni döneme hazırlanmalıdır. Savunma sanayiindeki “nitelikli ve katma değeri yüksek” teknolojik sıçrama bize şevk vermeli ve herkes kendi sahasında en iyiyi yapmanın gayreti içinde olmalıdır. İşte biz de BAKAD ailesi olarak dergimizin kalitesini her bir sayıda bir yukarı çekerek bu kervana katılmayı hedefliyoruz. Bu sayımızda yer alan ve sosyal bilimlerin farklı alanlarından gelen makaleleri kısaca gözden geçirerek mütebakisini okuyucuların ilgi ve meraklarına bırakıyoruz.

Dergimizin gündeminde sosyal bilimlerin muhtelif alanlarıyla ilgili sekiz adet çalışma bulunmaktadır. Dr. Yunus Arifoğlu “İlk Dönem Horasan Melâmîliği’nin Antikçağ Yunan Kinizmi ile Mukayesesi”ni bir araştırma makalesi ile ortaya koymaktadır. Hacı Dağlı “Güney-Doğu ve Güney-Batı (Oğuz) Grubu Türk Lehçelerinde “Şartlı Birleşik Cümle” Bakımından Karşılaştırılması” başlıklı makalesi ile dil üzerine teknik bir konuya eğilmektedir. Hacı Dağlı ve Şeyhmus Kızıltoprak yine dil üzerine yaptıkları müşterek çalışmada “Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin Birleşik Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Açısından Karşılaştırılması “nı ele

almaktadırlar. Dr. Metin Ketboğa'nın makalesi "Dış Ticarete Ortaya Çıkan Kur Riski ve Kur Riskinden Korunma Metotları" üzerinedir. Dr. Ayhan Bayram, Rahime Güneş ve Sema Helimoğlu ortak çalışmalarında "Başarı Yöneliminin Yaşam Yönelimine Etkisinde Suskunluk Sarmalının Aracı Rolü: Yükseköğretim Kurumları Sınavına Hazırlanan Öğrenciler Örneği" farklı bir konuya mercek tutmaktadırlar. Doç. Dr. Abdülvahap Baydaş ve Mehmet Emin Yaşar ise "Reklam ve Etkili Reklam Unsurlarının Belirlenmesine Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma" başlıklı makalelerinde ticaretin sınırlarını çoktan aşmış olan reklam konusunu ele almışlardır. Turhan Kara'nın çalışması günümüzde çokça tartışılan "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Siyasal ve Bürokratik Dönüşüm" üzerinedir. Son çalışma Dr. Mehmet Emin Tuğluk'un "Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığı" üzerine yapmış olduğu kitap tanıtımıdır.

2020 yılında Dergimizin belirlenen temalar üzerinde çalışma düşüncesinde olduğunu ve hakem veya yazar olarak Dergimizde yer almak isteyen akademisyenlere açık davetimizi buradan tekrarlamak isteriz.

Son bir duyuru ise Derneğimizin diğer yayınları ile ilgilidir. Derneğimiz bünyesinde yayın hayatına başlayan BAKAD Yayınevi ilk e-kitabını bu yıl içinde neşretti. BAKAD Günlükleri adı ile yayımlanan bu kitap, Batı Karadeniz Akademisyenler Derneği'nin kuruluşundan 15 Temmuz 2016 meş'um darbe teşebbüsüne kadar olan dönemde Derneğimiz web sayfasında yayımlanan ve dönemin nabzını tutan makalelerden derlenerek hazırlanmıştır. "Tarihe not düşme" kabilinden yıllar sonra BAKAD'ın kuruluş dönemi ile yayın çizgisi merak edecek olanlara kısa bir bilgi notu olarak kabul edilebilir.

Akademisyen ve akademisyen adaylarından çalışmalarını e-kitap olarak yayınlamayı düşünenlere tekrar bir hatırlatma yapmak isteriz. Bilhassa "yastık altında" tez çalışması olanların bu entelektüel mülklerini akademik camiada tedavüle sokmalarını arzu ediyoruz. Bu çalışmalar herhangi bir ücret ödmeden BAKAD Yayınevinin e-kitap serisinde değerlendirilebilir. Miladi 2020 yılında da makalelerinizi bekler, çalışmalarınızda muvaffakiyetler dileriz.

Prof. Dr. Mahmut Bozan

BAKAD Başkanı

İLK DÖNEM HORASAN MELÂMÎLİĞİ'NİN ANTİKÇAĞ YUNAN KİNİZMİ İLE MUKAYESESİ

Arş. Gör. Dr. Yunus ARİFOĞLU

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Orta Çağ Anabilim Dalı

ynsarfglu@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7931-8617

Öz

Refahla birlikte yaşanan değişim toplumsal yapıda sınıf farklılıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu durum çatışmaya sebep vermiştir. Çatışmanın bir tarafında siyasal olmayan akımlar yer almıştır. Bunlar pasif denilebilecek bir direniş tarzıyla karşı duruş ortaya koymuşlardır. Bu akımlar kendilerine özgü itiraz biçimi geliştirmişlerdir. İslam medeniyetinde bu akımlar tasavvufun içinde ortaya çıkmıştır. İnsanın kendisini tanıma ve hakikate ulaşma yolu olan tasavvuf, kimi zaman da toplumsal olana itiraz olarak belirmiştir. Bunlar toplumdaki gidişatı beğenmediklerinde ve refah toplumunun odak noktası olan dünyevileşmeye dikkat çekmek istediklerinde bir tavır sergilemişlerdir. Onlar toplumun bu gidişatına karşı rahatsızlıklarını, aykırı yaşam biçimleriyle belirtmişlerdir. Melâmetilik'in ortaya çıktığı Horasan bölgesinde de önemli ölçüde bir refah meydana gelmişti. Antik Yunan'da ticaretle gelen zenginleşme ve refah toplumunda Kinikler ortaya çıkmıştı. Tıpkı Kinikler gibi Melâmîler de toplumsal düzenden rahatsızlardı. Formel düzene alışılmadık biçimde itiraz ediyorlardı. Bu akımlar refah toplumlarının dengeye ulaşmasında sarkaç işlevi görmüşlerdi. Bu makalede Horasan'da varlık bulan Melâmetilik ve Antik Yunan'da ortaya çıkan Kinizm birkaç yönden mukayese edilmiştir. Bunun yanı sıra Kinizmin akabinde ortaya çıkan Stoacılık ve Hint mistizmine etkileri oranında değinilmiştir. Çalışmada kronolojik bir sıra takip edilmemiştir. Bu makalede dönemin kaynaklarının yanı sıra modern araştırmalar da dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Melâmetilik, Felsefe, Horasan, Antik Yunanistan, Kinizm

COMPARISON OF EARLY KHURĀSĀN MALĀMATĪYYA WITH ANCIENT GREEK CYNISM

Absract

The change experienced with increased prosperity revealed class differences in the social structure. This caused a conflict. On one side of the conflict were apolitical movements. They showed

Citation/Atıf: Arifoğlu, Y. (2019). İlk Dönem Horasan Melamiliğinin Antik Çağ Yunan Kinizmi ile Mukayesesı. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3(2), 126-140.

Geliş (Received) : 11.10.2019

Kabul (Accepted) : 20.11.2019

Yayın (Published) : 31.12.2019

passive resistance. These currents developed their own form of objection. In Islamic civilization, these movements emerged within Sufism. Sufism, which is a means of recognizing oneself and of reaching the truth, has sometimes emerged as a sort of social objection. They wanted to draw attention to worldliness when they did not like the societal trends. They showed that with their contradictory lives. There was in fact considerable prosperity in the Khorasan region, where melamism emerged. In ancient Greece, a welfare society was formed thanks to commerce. The Cynics were born in such an environment. Like the Cynics, the Melamis were annoyed by the current social order. They opposed the order in an unusual way. They served as a pendulum for the balance of welfare societies. In this article, Melamism and Cynicism are compared. Stoicism and Indian mysticism are also mentioned. These are discussed in proportion to their impact. In the study, the chronological order in which the currents emerged is not followed. In this article, in addition to the sources of the period, modern research is also taken into account.

Keywords: Şūfism, Malāmatiyya, Philosohpy, Khurāsān, Ancient Greek, Cynicism

Kendini Bil

Temet Nosce/Nosce te ipsum¹

1. Giriş

Kendini bilme hikâyesi, Hint mistizminde, Antik Yunan kinizminde ve tasavvufta kendisini bulur. Her insan âlemin oluştuğu özden bir şey taşır. Bütün öğütler ise öze, insanın kendisini bilmeye dairdir. İnsan, kendisini ve nesnelere adlandırma yoluyla tanımlar. Ad ve çağrışımı bilince etki eder. Böylece ad ile benlik arasında bir bütünlük oluşur ve adlandırma toplumsal bir işleve dönüşür. Bu akımlar, insanın adlandırmayla kazandığı yapaylığı bırakıp doğala, özlerine dönmeleri için çaba gösterirler. Cicero, “Bir canlı doğduğu andan itibaren başlayarak kendisine düzen verir. Doğasını ve onu koruyacak her şeyi sever. Kendisini yok edebilecek her şeyden ise uzak durur”, demektedir (Arberry, 1990; Vatandaş, 1991; Kara, 2011, 16-18; 141; Kaya, 2016, 111-113; Brun, 2018, 85, 90).

Toplumda ortaya çıkan bazı akımlar insanın özüne/doğasına dönmesini ve onu bilgeliğe ulaştırarak mutlu olmasını sağlamaya çalıştıkları gibi, hayatı katlanabilir hale getirmenin çabası içerisinde olmuşlardır. Bunların bir diğeri rolleri, toplumsal yapıda ortaya çıkan adaletsiz ve

¹ Bu cümle, Delpho’de bulunan Apollon tapınağının üzerinde yazılıdır. Georg Luck, Köpeklerin Bilgeliği, trc. Oğuz Özügöl, (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 359; Matrix filminde de bu söz karşımıza çıkmaktadır. Lilly Wachowski-Lana Wachowski, “Matrix”, (1999), <https://www.imdb.com/title/tt0133093>, 14:10-14-14; Hacı Bektâş-ı Velî’nin “Sen seni bil/Sen seni/Senden sorarlar seni” şiiri, Türkçede insanın kendisini bilme hikâyesinin veciz bir ifadesidir. Antoloji, “Hacı Bayram Veli Şiirleri”, erişim: 24 Ağus 2019, <https://www.antoloji.com/sen-seni-bil-sen-seni-siiri>; Yunus Emre, İlim ilim bilmektir/İlim kendin bilmektir dizeleriyle bu coğrafyada kendini bil geleceğini devam ettirmiştir. Yunus Emre, Yunus Emre Divanı, haz. Selim Yağmur, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 131.

dengelesiz durumlara karşı kendilerine özgü itiraz biçimleriyle denge unsuru haline gelmiş olmalarıdır.

Ticaretle birlikte zenginleşen toplumlarda sınıf farkları belirginleşmektedir. Gösteriş değılse de onu gösterme veya yansıtmaya belirgin hale gelmektedir. Ortaçağ'da ortaya çıkan refahla önemli oranda köle ve cariye'nin toplumun hizmetinde olmasını sağlamıştır. Bu zengin toplumsal düzen toplumun bazı kesimlerince sorgulanmıştır. Buna karşı bir tepkiyle akımlar ortaya çıkmıştır. Antik Yunan'da ticaretle on zenginleşme ve bu refah toplumunda Kinikler ortaya çıkmıştı. Melâmetilik'in ortaya çıktığı Horasan bölgesinde de önemli ölçüde bir refah meydana gelmişti (Hudûdu'l-Âlem, 2008, 40-70; Makdisî, 1992, 290-345; Heyd, 1975).² Tıpkı Knikler gibi Melâmîler de toplumsal düzenden rahatsızlardı. Bu formel düzene itiraz ediyorlardı. Refah toplumlarının dengeye ulaşmasında bu akımlar önemli sarkaç işlevine sahiplerdi. Melâmetilik'in dayanak noktası Kutsal kitap ve Peygamberin sünneti idi. Bu terbiyeyle bir kültür meydana getirilmiş ve itiraz da bu ekseninde oluşturulmaya çalışılmıştı. Kinik ve stoacıların dayanak noktaları Antik Yunan felsefesidir. Bu felsefe dünyanın çeşitli bölgelerinden taşınan bilgilerle şekillenmiştir. Kinikler, eski Mezopotamya ve Mısır'ın yanı sıra özellikle Hint felsefesi ve mistik anlayışından etkilenmişlerdir (Hargûşî, 1990; Uludağ, 1997; Sülemî, 1977; Uludağ, 2010; Kuşeyrî, 2011; Uludağ, 2002; Hücvirî, 2010; Uludağ, 1998; Azamat, 2004; Luck, 2011, 25; Kaya, 2016).

Yakın dönemde Melâmetilik ile ilgili ilk kaynak Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin XIX. yüzyılın sonlarında Tibyânü Vesâ'ili'l-Hakâ'ik adlı eseridir. Oryantalistlerden Richard Hartmann, Melâmetilik üzerine çalışma yapan ilk kişidir. Ebü'l-Alâ Afifi, Hartman'ın çalışmaları ekseninde el-Melâmetiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve bir makale ele almıştır (Azamat, 2004; Çiçek, 1997). Cumhuriyet döneminde Melâmetilik üzerine ilk çalışma, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Melâmetilik ve Melâmîler adıyla yapılmıştır. Melâmetilik ile ilgili çalışma yapan bir diğerk kişi, Ömer Rıza Doğrul'dur. Eseri, İslâm Tarihinde İlk Melâmet'tir. (Gölpınarlı, 1931; Azamat, 2004). Melâmetilik üzerine ilk doktora tezi Ali Bolat tarafından Melâmetilik adıyla 2002'de yapılmıştır. Sara Sviri, Hakîm Tirmidhî and the Malâmatî Movement in Early Sufism makalesi, Salih Çift tarafından İlk Dönem Tasavvuf

² Ortaçağ'da ana ticaret yolu Horasan şehirlerinden geçirdi. Bu sebeple bölgedeki şehirlerde ticaretten kaynaklı önemli ölçüde bir zenginlik meydana gelmişti. Bu zenginlik, Abbasîlerin hazinesine Horasan bölgesinden aktarılan vergilerde görülmektedir. Ayrıntı için bkz. Yunus Arifoğlu, *Abbasiler Döneminde Horasan'ın İktisadi Durumu (8-10. Yüzyıllar)* (Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2018).

Kültüründe Melâmetiyye Hareketi ve Hakîm Tirmizî, şeklinde Türkçeye tercüme edilmiştir (Azamat, 2004; Sviri, 2003).

Melâmetilik'le ilgili ilk ana kaynak, Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî'nin (ö. 406/1015-16) Tehzîbü'l-Esrâr adlı eseridir (Hargûşî, 1990; Uludağ, 1997; Azamat, 2004). Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) Risâletü'l-Melâmetiyye adlı eseri modern çalışmalar açısından kaynak olmuştur (Sülemî, 1977; Uludağ, 2010; Azamat, 2004). Abdülkerim Kuşeyrî (ö. 465/1072), Kuşeyrî Risalesi Melâmîlerle ilgili olarak önemli bir ana kaynaktır. Kuşeyrî Risalesi'nde öncelikle tasavvuf erleriyle ilgili bilgiler verilmektedir (Kuşeyrî, 2011; Uludağ, 2002). Bu anlamda bir diğer önemli ana kaynak Hücvirî'nin (ö. 465/1072), Keşfu'l-Mahcûb adlı eseridir (Hücvirî, 2010; Uludağ, 1998).

Kiniklerle ilgili Türkçe literatürde pek çalışma bulunmamaktadır. Bu konuda en önemli çalışma, Georg Luck'un Türkçeye de çevrilen Köpeklerin Bilgeligi adlı eseridir. Eserde hem kinik şahısları incelenmiş hem de onlara ait olduğu düşünülen metinler derlenmiştir. Bunun dışında Stoa ve Antik Yunan felsefesiyle ilgili yapılan çalışmalarda kiniklerden de bahsedilmektedir.

Bu makalede Horasan'da varlık bulan Melâmetilik ve Antik Yunan'da ortaya çıkan Kinizm birkaç yönden mukayese edilmişlerdir. Bu akımların ortaya çıktıkları coğrafyaya değinilmiş, bu anlamda gayeleri, bilgelikleri ve mutlu olma istekleri ve buna ulaşmadaki araç olan inziva, çalışmaya konu edinmiştir. Ardından çalışmada bu akımların felsefeleri, bu bağlamdaki eylemleri ve bunların etkileri tartışılmıştır. Ayrıca çalışmaya konu edilen bu akımların etkilendikleri ve kendilerine referans kıldıkları kaynaklar ele alınmış, ilk temsilcilerine değinilmiştir. Bunun yanı sıra Kinizmin akabinde ortaya çıkan Stoacılık ve Hint mistizmine etkileri oranında değinilmiştir. Çalışmada kronolojik bir sıra takip edilmemiştir. Bu makalede dönemin kaynaklarının yanı sıra modern araştırmalar da dikkate alınmıştır.

2. Melâmilik ve Kinizm

Melâmet, kınanma, kötülenme, ayıplanma anlamlarına gelmektedir. Melâmî ise kınanan, kötülenen ve ayıplanandır (Hargûşî, 1990, 21; Bolat, 2003, 10; Azamat, 2004, 24) Onların kendilerini Melâmî olarak adlandırılmalarından ziyade başkaları onları bu adla andıkları için bununla bilinmişlerdir. Onlar için ise "kınayanların kınamalarından korkmazlar." Ayetini kendilerine kılavuz ettikleri ifade edilmektedir (el-Mâide 5/54). Kinikler de köpek olarak anılmaktadır. Kiniklerin adlandırılmaları da başkalarının kendilerine taktıkları bir adlandırmadır (Luck, 2011).

Her iki akımda da toplumsal olan önemsenilmemekte, toplumun kınamasından çekinilmemekte, bilakis toplumun yücelttiği şeyler terk edilmektedir. Toplumda belli bir nüfuz elde edenler, toplumun kendilerine hoş görmedikleri eylemleri yapmaktan çekinmemişlerdir. Sahip oldukları nüfuzlarından dolayı benliklerine sinmiş olan kibri, toplumun nahoş gördükleri şeyleri gerçekleştirerek kırmaya çalışmışlardır. Örneğin, Krates Zenon'un utancını kırmak için, Keramik mahallesi boyunca taşınması için mercimek püresiyle dolu bir çömlek vermiştir (Brun, 2018, 20; Luck, 2011, 25). Melâmîler de sırtlarıyla odun taşımış, halk arasındaki konumlarını ve kibirlerini yıkmaya çalışmışlardır. Bir Melâmî olan Bâyezîd-i Bistâmî Hicaz'a varınca halk onu karşılamaya gelmiş ve ululmuş, o ise ramazan günü çarşının ortasında heybesinden çıkardığı ekmeği yiyerek nefsinde oluşabilecek kibrin önüne geçmeye çalışmıştır. Bunu gören halk kendisini terk etmiştir. Bâyezîd-i Bistâmî'nin burada yapmaya çalıştığı bir farzı terk etmek değil, kendisine gösterilen teveccühü yıkmaktır. O, böylece nefsini yüceltmekten alıkoyarak halk nezdinde büyüklenmekten kendisini korumaya çalışmıştır (Hücvîrî, 2010, 124)

Bazen bu akımlar uç noktadan itiraz ederlerdi. Bâyezîd-i Bistâmî'nin hikâyesinde Müslüman bir toplumda ramazan günü yemek-içmek pek sindirebilir bir davranış değildir. Kiniklerde itiraz açıktan cinselliği yaşamak kadar ileri bir boyuta taşınmıştır. Esasen en uçtan bir eylemle itiraz, kişinin aleyhine idi. Yapanın toplumdaki konumunu sarsardı. Ancak bu tarzda bir itiraz yerleşik olan karşı güçlü bir karşı çıkış olmaktadır. Başkası veya bütün adına yapılan bu eylemle yerleşikliğin kırılmasına yol açılırken, kişinin kendisi ise bu şekilde feda olunmaktaydı. Bu akımlar, davranışlarıyla içinde buldukları o toplumun denge unsuru haline gelmişlerdir (Hücvîrî, 2010, 124; Luck, 2011, 97).

Melâmîlerle Kiniklerin itiraz biçimleri farklıdır. Melâmetilik İslam medeniyeti içerisinde ortaya çıkmış, dayanağını Kur'an ve Sünnetten almışlardır (Bolat, 2003). Bu iki kaynakla terbiye olan bu akım, itirazlarını da bu ekseninde yapmıştır. İslam toplumunda nispeten kabule uygun olan itirazlarda bulunmuşlardır. Yukarıda belirtildiği gibi Bâyezîd-i Bistâmî'nin bir farzı terk etmesi bu meyandadır (Hücvîrî, 2010, 124-125; Luck, 2011; 97; Kaya, 2016, 111-113; Brun, 2018, 26).

Melâmetilik'in Horasan'da ortaya çıkması bölgenin kozmopolit bir yapıya sahip olmasından kaynaklıdır. Horasan ticaret bölgesiydi. Nîşâbur, Merv, Belh ve Herat ticaret şehirleriydi. Her şehir farklı bir yöne açılırdı. Bölge dört yöne giden bir kesişimde yer alırdı. Farslarla birlikte Türkler, Hintliler, Asya halkları ve Kuzey halkları, Yahudiler ve İslamiyet'le birlikte bölgeye gelen Müslüman Araplar, bölgede çok uluslu bir yapı meydana getirmiştir.

Birkaç Aryan bölgesi burada olduğu gibi, Hint ve İnan dini anlayışları da burada şekillenmiştir. Horasan genel olarak Zerdüştlüğün merkeziydi. Belh bölgesinde Budizm ve Manihaizm, Asya dinleri, Türkler ile birlikte Şamanizm, Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanların son olarak bölgeye gelmesi çok uluslu ve çok dinli olmasına neden olmuştur. Ayrıca bunlar bölgenin mistik yaşamını da renklendirmiştir. Melâmetilik böyle bir ortamda doğmuştur (İbn Havkal, 1939; Makdisî, 1992; Frye, 1963, 12; Barthold, 1940, 88, Brockelman, 11982, 18,19; Arslantaş, 2005, Mazaherî, 1972, Neusner, 1983).

Antik Yunan şehirleri deniz kentleriydi. Toprağın sınırlı olduğu bu şehirlerde ticaret bir gereksinim olarak çıkmıştı. Kinizmin ortaya çıktığı Antik Yunan'da ticaret gelişmişti. Yunan şehirlerinin çok sayıda ticaret kolonileri bulunmaktaydı. Ticaretin sonucu olarak kentlere farklı ulus ve dinlerden insanlar gelmişti. Ticaret, onunla uğraşanları kendi doğrultusunda şekillendirir ve tahammüllü bir mizaca sahip hale getirirdi. Antik Yunan şehirlerinde çok çeşitli pagan dinleri bulunmasının yanı sıra farklı felsefi okulların olması düşünce çeşitliliğini sağlamaktaydı. Kinizm ticaretle zenginleşen Antik Yunan şehirlerinde ortaya çıkmıştı (Luck, 2011).

Her iki akımın ortaya çıktığı coğrafyada yoğun bir şekilde ticaret yapılmıştır. Önemli ölçüde Horasanlı tüccar, İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde ticari işlerle uğraşmaktaydı. Antik Yunan şehirlerinin de birçok noktada ticaret kolonileri bulunmaktaydı. Her iki coğrafyada ticaretin yoğun bir şekilde gerçekleşmesi, orada yaşayan insanların refahına yansımaktaydı Bu durumda toplumsal düzende, alt, orta ve üst sınıflar arasında bir bozulma ve aşırılık meydana gelmekteydi. Bu akımlar refahın getirmiş olduğu ve dengenin bozulduğu ortamda doğarak bir anlamda toplumsal şarkaç görevi görmüş ve alt ile üst sınıflar arasında dengenin yeniden tesisi açısından roller üstlenmişlerdir.

Hayatın kendisi acı verirken, insan bunu katlanabilir hale getirmenin çabasında olmuştur. Bunu sanatla, mitoloji, din ve mistik öğelerle yapmıştır. Melâmetilik, Kinizm, Stoa ve Hint mistizminin amacı insanın mutlu olmasını sağlamak ve bilgeliğe ulaştırmaktır. Mutlu olabilmek ve bilgeliğe ulabilmenin yolu kendini bilmekten geçmektedir. En ünlü kiniklerden Diogenes, Delphoi'deki kendini tanı (Luck, 2011: 359) yazısını gördün mü diye sorar. İlk Melâmîlerden kabul edilen Ebu Hafs Haddad, insanın sürekli olarak kendisine yönelmesi gerektiği söyler (Sülemî, 1977; Kuşeyrî, 2005: 48). Kendisini tanımayan başkasını da tanıyamaz. Bu durumda ne kendisiyle ne de başkasıyla ilişki kurabilir. Bütün öğütler insanın

özüne dair ve bu özü bilmeye dairdir. Her insan, âlemin oluştuğu özden bir şey taşır (Kaya, 2016, 111-113; Brun, 2018, 26).

Mutluluğun yolu doğayla uyumlu yaşamaktan geçmektedir. Stoa felsefesi doğayla uyumlu yaşamayı hedefleyen bir felsefe olup, akılı esas alır. Burada akıl tanrısal bir tin olarak görülmektedir. Doğayla uyumlu yaşamak için akılla uyuşulmalıdır. İnsan bilgi ve akıl yoluyla dünyayla uyumlu yaşayabilir felsefesi hâkimdir.

Bilgelikle amaç insanı prangalarından kurtarmaktır. Sanat ereğini kendisinde bulduğu gibi bilgelik de ereğini kendisinde taşır (Brun, 2018). Bilgelik süreci amaçlar, sonucu değil. O, insanın çelişmesine ve hiçliğinin bilincine varmayı hedeflemektedir. Yine bilgelik, iyiye ulaşmayı amaçlamaktadır İyi, bilgeliğin özünü teşkil etmektedir. İyiye, iyiliğe ulaşmayı kendisine hedef kılan bilgelikte, geri kalan şeyler lafûgüzaf olarak görülmektedir (Luck, 2011: 107). Bu anlamda bilgelik, Fuzûlî'nin; "Işık imiş her ne varsa âlemde İlim bir kil ü kal imiş" sözüyle aynı şeyi ifade etmektedir (Fuzûlî, 2015, 401).

Bilgeliğin ders kitabı yokluk, yoksulluk ve yoksunluktur. Bu sebeple bilgeliğe ulaşmanın yollarından birisi az ile yetinmektir. Sahip olunan bu felsefe dolayısıyla dünya, gelip geçen bir pazar olarak görülmektedir. Akıllı kişiden ise ihtiyacı kadarını alması beklenmektedir. Bu felsefede gerçek zenginlik yaşamak için asgari oranla yetinmektir. Bilgeliğin bir diğer amacı da kendi kendine yetmektir. Doğala uygun yaşama amacı güden bilgelikte, böyle bir yaşam tarzı zenginlik olarak kabul edilmektedir. Bir başka gaye ise denge kurabilmek ve ölçülü olmaktır (Luck, 2011).

Horasan'ın ilk Melâmîlerinden Ebu Turab, fakirin gıdası bulduğu şeydir (Kuşeyrî, 2005, 48), demekle bilgelik için gerekli öğüdü vermektedir. Kiniklerde ve Stoa'da ise ihtiyaçlarını en aza indirgemeye çalışır, bu seni Tanrıya yakınlaştırır, ifadelerinde bulunmaktadır (Luck, 2011, 233).

Bilgeliğe erişmenin yollarından birisi felaketleri göğüslemektir. Bu felsefede felakete katlanamamak daha büyük felaket olarak görülmektedir. Bilgelikte acı ruhun akılsız bir karşı eylemi olarak görülmekte, bu saikle hareket edilmektedir. Bilgeliğe ulaştıran önemli yollardan birisi nefesine gem vurarak, gururunu kırmaktır. Hamdun Kassar, "Kim kendi nefsinin Firavun'un nefsinden daha üstün olduğunu zannederse, kibir ve gurur göstermiş olur" (Kuşeyrî, 2005: 52). Her iki akımda da itibarı terk etmek için öncelikle ona sahip olma şartı görülmektedir. Bu akımlardaki bilgelik için; öncelikle halkın makbul saydığı bir kişi olup ardından ise halkın itibar ettiği o şeyi terk etmek, önce akla ulaşmak ardından ise akılı terk etmek

için öğüt verilmektedir. Kişinin ancak bu durumda halkın kınanmasına muhatap olabilmeyi hak ettiği anlayışı bulunmaktadır.

İnsanı kemale ulaştırmayı amaçlayan Melâmetilik'te, toplumsal düzene uymamak ve yapılan eylemlerden dolayı da, kınayanlardan kınamalarından çekinmemek esastır (Hücvîrî, 2010, 125-126). Kinikler felsefelerine uygun bir şekilde hareket ederek toplumsal düzene aykırı hareket ediyor ve toplumun nahoş bakış açısını önemsemiyorlardı. Onlar, köpek gibi yaşıyor, arsızca konuşuyor ve uluorta kendilerini tatmin ediyorlardı (Luck, 2011, 105, 118).

“Yurtsuz, evsiz barksız bir mülteciyim ben,

Serseri ve dilenciyim, günü gününe yaşarım ben” (Luck, 2011, 149).

Diogenes, kiniklerin yaşam felsefesini bu dizelerinde özetlemektedir. Stoalılarda da önemli olan şey toplumdaki çekingeyi kırmaktır (Brun, 2018: 15). Seneca, “Med kralı bile sana selam vermeyip geçerse, önemsememelisin” diye ifade etmektedir (Seneca, 2018, 20).

Kinizm, Melâmetilik ve Hint Mistizminde insanı bilgeliğe ulaştıran bir kılavuza ihtiyaç vardır. Hadese inerken bir klavuzu/mürşidi olmalı insanın (Luck, 2011, 50). Melâmî mürşid evvela kendisine çeki düzen verendir (Kuşeyrî, 2005, 48). Bilge kişi sahip olduğu tecrübeyle yol göstericidir. Bireye rehberlik ettikleri gibi bazen topluma bazen de devlete rehberlik etmişlerdir. Örneğin, Oğuz Kağan destanında zikredilen Yuşi hoca, bir sefer sırasında ordunun muzaffer olmasında yol gösterici olmuştur (Kavas, 2017, 189).

Bilge kişi her durumda özgürdür. Kendisine bağlı olan şeyi yapar, kendisine bağlı olmayan şey karşısında metin olur. Mutluluk ise yaşamın uyumlu ve doğal bir akışı olduğundan bilgi kişi hep mutlu olur. Bilge kişi, tutkularından sıyrılmış, gururlanmaksızın yürekli ve sevgi doludur. O, her şeye göğüs germekten mutluluk duyar (Brun, 2018, 87, 105).

Bigelige ulaşmanın yöntemi inzivadır. İnziva problemler üzerinde düşünmeyi ve sorunları tespit etmeyi sağlamaktadır. Bu, kendini bilmenin, bilgeliğe ulaşmanın ve kemale ermenin yoludur. Toplumsal yaşamın boğuculuğu, günlük hayatın işleyişi ve akışı insanın kendine, yani içe dönmesine engeldir. Dinginliğe ulaşmak için yapılması gereken şey inzivaya çekilmektir. Bunun için doğal çevreden uzaklaşıp sahraya veya mağaraya yani insanın ilk doğal yurduna gitmesi gerekmektedir. İnziva öncelikle insanın kendisi üzerinde düşünmesini sağlar, olgunluğa eriştirir. Göksel olan ile irtibata geçirek oradan ilham almasının yolunu açar. İçinde bulunulan toplumsal durumdan uzaklaşıp yaşanılanların muhasebesini tutmak bu sayede mümkün hale gelebilir (Seneca, 2018; Kaya, 2016). Tasavvuf erleri çoğunlukla inzivaya çekilerek kemale ererlerdi. Melâmîlerin inziva anlayışları ve kemale erme yöntemleri diğer

tasavvuf kollarından farklılık içermekteydi. Onlar sosyal hayatın içinde ve genel eğilime aykırı hareket ederek kemal noktasına ulaşırlardı. Yine Melâmîler, meslekleri sayesinde olgunlaşırlardı (Hücvîrî, 2010, 125-126; Kuşeyrî, 2005, 48-52).

Hâsılı inziva önce kişiyi var eder. Şahsiyetleştirir. Yapacaklarını, yapabileceklerini, imkânları bilmesini sağlar. Kişi toplumun yaşayışını irdeleme ve değerlendirme olanağına ulaşır. Aksaklıkları görerek yola koyulur.

Melâmetilik müspet fiillerden ziyade menfi fiillerin kalkmasına odaklanan bir felsefe ile hareket etmektedir. İhlâsı konuşmak yerine riyaya odaklanmaktadır. Riya ve gösterişe karşı bir hareket olarak ortaya çıkan Melâmetilik, iyilikleri gizleme, kötülükleri ise açıkça işleme prensiplerini içeren bir akımdır.

Melâmetilik giyim kuşam ile halktan kendini ayırma, süfli işler ile nefsini yüceltme ve bu anlamda itibar görerek yükselme, keramet göstererek üstünlük arz etme, halvet ve uzlet ile geçilen hayata karşıydı. Çalışmayıp dilenerek geçinme, bir anlamda başkaları üzerinden asalak bir yaşam sürme ve gibi hallere karşı bir felsefeyle hareket etmişlerdir. Ayrıca Melâmetilik tazim ve bunun oluşturduğu düzene de karşıydı. Bu nedenle bir sistem ortaya koymamıştır. Bu yönleriyle onlar, Kinikler'den ayrışırlardı (Hücvîrî, 2010, 125-126; Bolat, 2003, 24, 53).

Melâmetilik Kinizmden farklı olarak dilencililiği hoş görmemiştir. Süfli bir şekilde yaşamaya da iyi bakmamıştır. Bunların aksine insanın çalışmasını ve el emeğiyle geçinmeyi önemsemişlerdir (Kuşeyrî, 2005: 52). Melâmîler kendi işlerini kendi görürlerdi. Düzendeki yüz çevirmişlerdi. Kınanmalarından dolayı ise Hak'tan ümitlilerdi. Bu yönleriyle de kiniklere benzerlerdi (Hücvîrî, 2010, 125-126)

Melâmetilik, İslam toplumu içerisinde kabul edilebilir hoş görülmemeyen eylemleri yapmışlardır. Bu toplumda itibar sebebi olan davranışlardan ise uzak durmuşlardır. Örneğin onlar, kıtmir/köpek olmanın kolay olduğunu, çünkü bunun nefsi düşürmediğini, bilakis yüceltiğini ve halk arasında büyüklüğe sebebiyet vererek, kişinin itibarını arttırdığını düşünmektedirler. Ancak şarap içmenin böyle olmadığını, bunun insanı kötü biri olduğunu göstererek, sefih bir yaşama sahip olduğunu ve dolayısıyla da nefsi kötülediğini ifade eden bir felsefi anlayışa sahiplerdi (Hücvîrî, 2010, 125-126).

Kinikler doğaya uygun yaşarlardı. Toplumsal olana itiraz, ederlerdi. Kanaatkâr ve bilge olma yolunda ilerlerlerdi (Luck, 2011, 264). Krates Zenon'a Keramik mahallesi boyunca taşınması için mercimek püresiyle dolu bir çömlekle onun toplumdaki utancını kırmaya çalışmıştır (Brun, 2018, 15). Kinikler, doğdukları coğrafyada daha kabul edilemez davranışlar

içindeydiler. Şarap içmenin normal olduğu bu toplumda daha uç şeylerle o toplumu rahatsız etmeye çalışıyorlardı. Bu toplumda köpek gibi yaşamak itibari yüceltmez düşürdü. Köpek gibi yaşıyor, arsızca konuşuyor, uluorta kendilerini tatmin ediyor, çift katlı harmani giyiyorlardı. Diogenes'in bir heybesi, çift katlı harmanisi vardı. Ortaya koydukları bu yaşam tarzları bakımından Melâmîlerle çok farklılardı (Luck, 2011, 105, 118).

Kinizmin ılımlı hali ve takipçisi olan Stoa felsefesi, doğayla uyumlu yaşamayı hedefleyen bir felsefe, ahlakî ve akılcıydı. Stoa felsefesinde acı ve ölüm küçümsenirdi. İnsan ruhu, bilgi ve akıl yoluyla dünyayla uyum içine girebilir felsefesi hâkimdi. Burada ruh olarak ifade edilen şey, yaşam soluğuydu (Brun, 2018, 34-35, 76, 105).

Kiniklerin yaşam felsefesinin en güzel hali, daha önce de zikredilen Diogenes'in şu dizelerinde görülmektedir. Diogenes, "Yurtsuz, evsiz barksız bir mülteciyim ben/ serseri ve dilenciyim/ günü gününe yaşarım ben (Luck, 2011, 149).

Her iki akımda ortak düşünce; Taşra yaşamı insanı iyi, şehir yaşamı kötü yapmaz. Diogenes, eğer iyi olmak istersen doğru olanın öğrenildiği felsefe okuluna git demektedir. İbn Haldun ise şehirdeki bozulmayı engelleyecek ve insanı doğasına uygun hareket ettirecek şeyin dini öğrenimin olduğunu belirtmektedir (Luck, 2011, 233; İbn Haldun, 2016).

Anlam, dile gelmeden, zihne yani fehme düşmüş, insanın saf haline işleyerek onun mizacını oluşturan doğa, insanın bir parçası olacak şekilde bir düzen meydana getirmiştir. Mistik akımlar, çoğunlukla insanın doğasından hareketle dayanak noktalarını oluşturmuşlardır. Bu doğaya uygun hareket etmeyi sağlayan kitap ve felsefeyi bu anlamda kendilerine rehber kılmışlardır.

Melâmetilik'in temel dayanak noktası Kur'an ve Sünnettir. Bu iki yolun terbiyesiyle bir kültür oluşturmuştur. Onlar, itirazlarını da bu ekseninde yapmışlardır. Melâmetilik, kanaatkâr olma ve bilgeliğe ulaşma noktasında Hint mistizminden etkiler taşıdığına dair bir düşünce bulunmaktadır. (Kara, 2011; Kaya, 2016). Melâmetilik, bir anlamda diğer sufi akımlara karşı doğmuştu. Bu nedenle de diğer sufi akımlar yerine çalışmayı teşvik etmekte, dilenmeye ve yoksul giyinerek yaşamaya karşı bir duruş ortaya koymaktaydı. Bu anlamda doğmuş olduğu coğrafyadan etkilendiği düşünülebilir ihtimaller arasındadır. İslamiyet öncesinde bölgedeki yaygın dini anlayış olan Zerdüştlük, insanları çalışmaya yönlendirme çabası içerisindeydi. Bu

dinin kutsal kitabı insanları³, dönemin ekonomisinin temelini oluşturan tarım ve hayvancılığa yönlendirmekteydi (Eliade, 2012).

Kinizmin köklerini Sokrates'in düşünceleri oluşturmuştur. Milattan önce 5. yüzyılda başlayan bu hareket, 4. yüzyılda da devam etmekteydi. Genel itibariyle Antik Yunan'da gelişen bilgi felsefesi Stoa için dayanak noktasıdır. Hint düşüncesi Antik Yunan felsefesini etkilediği gibi Stoa'yı etkilemiştir. Tersine Stoa felsefesi de doğuyu etkilemiş, Zenon'un öğretisi Babil'e kadar yayılmıştır. Stoa felsefesi Kinik felsefesiyle aynı olup, bir farklılık içermez. Stoa bir anlamda ılımlı Kinizm olarak kabul edilmektedir (Luck, 2011, 15; Brun, 2018, 15, 20).

Ebû Türâb en-Nahşebî (ö. 245/859). Hamdûn el-Kassâr (ö. 271/884). Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848). Yahyâ b. Muâz (ö. 258/872). Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260/874). Ebû Osman el-Hîrî (ö. 298/910). Yûsuf b. el-Hüseyin er-Râzî (ö. 304/916). İlk Melâmîler olmaktadır (Hücvîrî, 2010, Kuşeyrî, 2005). Ebû Türâb en-Nahşebî, şöhretten kaçınan, bir kisveye bürünmeyen bir şahsiyettir. Yahyâ b. Muâz şeriatın sınırlarını gözetken, ameli tasavvuftan nazari tasavvufa geçiş yapan kişidir. O, Ebû Osman el-Hîrî üzerinde etkili olmuştur. Ebû Hafs el-Haddâd melâmet anlayışının yerleşmesinde önemli birisidir. Nefse muhalefet etme, amellere itibar etmeme ve benzeri ilkelerle bu anlayışın oluşmasında kurucu şahsiyetlerdendir. Hamdûn el-Kassâr ise Ebû Türâb en-Nahşebî'nin etkisiyle Melâmetilik içinde yer almıştır. Melâmetilik kendisiyle belirginleşmiştir. Yûsuf b. el-Hüseyin er-Râzî'nin dünyaya yaklaşımı farklıdır, dünyayı yerme değil sevmeye taraftarıdır. Dünyevileşmenin sebepleri olarak malın yanı sıra ilmi de görmektedir. Ona göre ilimle yücelenmek ve ilmin kibri içinde boğulmak malın kişiye sahip olması gibidir. Hâsılı önemli olanın bu iki şeyin nesnesi olmamak ve onları kendisinin öznesi haline getirmemek olduğunu belirtmektedir (Sülemî, 1977; Kuşeyrî, 2011; Hücvîrî, 2010; Bolat, 2003: 34-39).

Antisthenes Diogenes'in hocası kabul edilmektedir. Kinizm, en bilinen temsilcisi Diogenes'te şekillenmiş, o ise, hocasından etkiler taşımaktadır. Bu nedenle ilk kinik Antisthenes'tir. Ardından halefi Diogenes gelmektedir. Diogenes, Kinizmin esas kurucusu olarak kendisinden sonra gelenlere tesir etmiştir. O, herkese karşı küstah ve acımasız olmalısın, böylece sayılırsın ifadelerinde bulunmaktadır. Diogenes'in İskender ile karşılaşmasında ise

³ Yunus Arifoğlu, Toprak ve İnsan: Birkaç Edebi Metinde ve Avesta'da Toprağın Yansıması / Land and Human: Land Reflect on a Few Literatures and Avesta, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, 5 (1), ss. 53-60.

“Güneşimden uzak dur” darbı mesel haline gelen sözü, kiniklerin doğayla ve doğal yaşadıklarının bir ifadesidir. Kinizmin bir diğer temsilcisi Krates idi. Zengin bir aileden gelmesine rağmen kinikler gibi sokaklarda yaşamayı yeğlemiş, bu felsefenin önde gelen şahsiyetleri arasında yer almıştır (Luck, 2011, 89, 113, 206).

3. Sonuç

Refah insanlara nüfuz kazandırmış, onları ad sahibi yapmıştır. Ad toplumsal bir işleve dönüşerek kişiyi doğasından uzaklaştırmıştır. Bu durum aynı zamanda toplumsal dengenin de bozulmasına yol açmıştır. Melâmetilik hem sufilere hem de toplumda nüfuz sahipliğine karşı bir duruş olarak ortaya çıkmıştır. Antik Yunan’da ise Kinikler toplumsal dengesizliğe ve burada oluşan nüfuza karşı bir itiraz biçimi geliştirmişlerdir. Bu akımlar yerleşik düzenle birlikte kazanılan ve yapay olarak görülen adlandırmaya karşı, insanların özlerine dönmeleri için bir çaba içerisinde olmuşlardır.

Her iki akımın ortaya çıktığı coğrafyada yoğun bir şekilde ticaret yapılmıştır. Çok sayıda Horasanlı tüccarın, İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde ticaretle uğraşması, bölgenin zenginliğe ve refahına katkı sağlamıştır. Antik Yunan şehirlerinin birçok noktada ticaret kolonilerinin bulunuyor olması da bu şehirleri zenginleştirmiştir. Her iki coğrafyada yaşanan yoğun ticaretin sonucunda orada yaşayan insanlar refaha ulaşmışlardır. Bu durumda toplumsal düzende, alt, orta ve üst sınıflar arasında bir bozulma ve aşırılık meydana gelmiştir. Bu akımlar refahın getirmiş olduğu ve dengenin bozulduğu ortamda doğmuş, bir anlamda toplumsal şarkaç görevi görmüş ve alt ile üst sınıflar arasında dengenin yeniden tesisi açısından roller üstlenmişlerdir.

Her iki akım da dengenin yeniden tesisi için toplumsal olan önemslenmemekte, toplumun kınanmasından çekinilmemektedir. Bilakis toplumun yücelttiği şeyler terk edilmekte, hor gördüğü eylemler yapılmaktadır.

Melâmetilik, Kinizm, Stoa ve Hint mistizmi, yapay şeylere takılarak doğasından uzaklaşan insanın mutlu olmasını sağlamak ve bilgeliğe ulaştırmayı amaçlamıştır. İnziva, bu akımlarda bilgeliğe ulaştırmanın yöntemi olarak tercih edilmiştir. Melâmetilik, müspet fiilleri ortaya çıkarmaktan ziyade menfi fiillerin ortadan kalkmasına odaklanana bir gaye ile hareket etmiştir. Kinizmin ılımlı hali olan Stoa, doğayla uyumlu yaşamayı hedefleyen bir felsefe olmuştur.

Melâmetilik’in dayanağını noktası Kur’an ve Sünnet almıştır. Bu iki yolun terbiyesiyle bir kültür oluşturulmuş, itirazlarını da bu eksende yapmışlardır. Onlar, İslam toplumu içerisinde

kabul edilebilir hoş görülmeyen eylemleri yapmışlardır. Bu toplumda itibar sebebi olan davranışlardan ise uzak durmuşlardır. Kinizm Sokrates'in düşünceleriyle oluşmuştur. Kinikler, doğdukları coğrafyada daha kabul edilemez davranışlar içinde olmuşlardır. Şarap içmenin normal olduğu bu toplumda daha uç şeylerle o toplumu rahatsız etmeye çalışmışlardır. Melâmilik'in doğduğu ortamın aksine bu toplumda, köpek gibi yaşamak itibari yüceltmez düşürürdü.

Melâmetilik Kinizmden farklı olarak dilencililiği hoş görmemiştir. Sufli bir şekilde yaşamaya da iyi bakmamıştır. Bunların aksine insanın çalışmasını ve el emeğiyle geçinmesini önemsemiştir.

Hâsılı doğa insanın saf haline işleyerek onun mizacını oluşturmuş, dil oluşumu öncesinde insanın bilincine işlemiş ve onun bir parçası haline gelerek hikâyesini şekillendirmiştir. Bu insanın kendisini bilme ve özünü koruma hikâyesidir. Yapay şeylerle özden uzaklaşılınca buna karşın dengeleyici akımlar ortaya çıkmıştır. Onlar aleyhlerine dahi olsa içinde buldukları topluma uç noktalardan itiraz ederek insanın özünü korumanın çabası içerisinde olmuşlardır.

Kaynakça

- Antoloji, (2019). Hacı Bayram Veli Şiirleri, Erişim: 24 Ağus, <https://www.antoloji.com/sen-seni-bil-sen-seni-siiri>.
- Arberry, A. J. (1990). "Mysticism", *The Cambridge History of İslam*. 5: 605-610. New York: Cambridge University.
- Arifoğlu, Y. (2018). *Abbasiler Döneminde Horasan'ın İktisadi Durumu (8-10. Yüzyıllar)*. Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Aybakan, B. (2010). "Sübki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 11-13. İstanbul: TDV.
- Ebü'l-Alâ A. (1950). *İslâm Tarihinde İlk Melâmet*. trc. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: İnkılâp.
- Arslantaş, N. (2005). *Emeviler Döneminde Yahudiler*. İstanbul: Gökkuşbu.
- Azamat, N. (2004). "Melâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 24-25. Ankara: TDV.
- Barthold, W. (1940). *İslam Medeniyeti Tarihi*. trc. M. Fuat Köprülü, İstanbul: Kanaat.
- Bolat, A. (2003). *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik*. İstanbul: İnsan.
- Brun, J. (2018). *Stoa Felsefesi*, trc. Medar Atıcı. İstanbul: İletişim.

- Brockelmann, C. (1982). *History of the İslamic Peoples*. trc. Joel Carmichael- Moshe Perlmann-Lund Humphries, London: Routledge.
- Çiçek, Y. (1997). “Harîrîzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 192-193. İstanbul: TDV.
- Demirci, M. (1998). “Herevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 220-221. İstanbul: TDV.
- Eliade, M. (2012). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1, Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına*. trc. Ali Berktaş, İstanbul: Kabalıcı.
- Ferîdüddin Attâr. (1984). *Tezkiretü'l-Evliya*. haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: İlim ve Kültür.
- Frye, R. N. (1963). *The Heritage of Persia*. New York: World Publishing Company.
- Fuzûlî. (2013). *Fuzûlî Divânı*. haz. Mehmet Kanar, İstanbul: Dergah.
- Gölpınarlı, A. (1931). *Melamilik ve Melamiler*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Hargûşî, Abdülmelik b. Muhammed. (1990). *Tehzîbü'l-Esrâr*. haz. İrfan Gündüz. İstanbul: Fotokopi Nüshası.
- Harîrîzâde, Kemâleddin Efendi. (1982). *Tibyânü Vesâ'ili'l-Hakâ'ik*. haz. Yakup Çiçek, İstanbul: İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü.
- Herevî, Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. (1964). *Kitâbu Tabakati'l-Fukahai's-Şafiiyye*. thk. E.J. Brill, Leiden: Leiden.
- Hücvirî, Ebû'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî. (2010). *Keşfu'l-Mahcûb*. trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh.
- İstahrî, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Farisî. (1967). *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*. nşr. M. J. de Goeje. Leiden: Brill.
- Kavas, İ. (2017). “Oğuz Kağan Destanındaki İktidar Yapısı”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3/1: 183-192. DOI: 10.21551/jhf.299831.
- Kaya, K. (2016). *Hint Felsefesinin Temelleri*. Ankara: Doğubatı.
- Kuşeyri, Abdülkerîm b. Hevâzin. (2005). *Kuşeyri Risalesi*. trc. Hoca Sadeddin Efendi, İstanbul: Yasin.
- Luck, G. (2011). *Köpeklerin Bilgeliği*. trc. Oğuz Özügül, İstanbul: Say.
- Makdisî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed. (1992). *Ahsenu't-Tekâsîm fi Marifeti'l-Ekâlim*. ed. Fuat Sezgin. Frankfurt: Tarihu'l-Ulumu'l-Arabiye.
- Mazaharî, A. (1972). *Ortaçağda Müslümanlar'ın Yaşayışları*. trc. Bahriye Uçok, Ankara: Varlık.

- Kara, M. (2011). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh.
- Senaca. (2018). *İnziva Üzerine*. trc. Cengiz Çevik, İstanbul: İş Bankası.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. (1964). *Tabakatü'ş-Şafiiyyeti'l-Kübra*. thk. Mahmûd Muhammed Tanahi-Abdulfettah Muhammed, Kahire: Matbaatu İsa el-Babi.
- Sülemi, Ebû Abdirrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed. (1977). *Risâletü'l-Melâmetiyye*. trc. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Sviri, S. (2003). “İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Melâmetiyye Hareketi ve Hakîm Tirmizî”. trc. Salih Çift, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi* 11: 445-468. http://www.tasavvufdergisi.net/Makaleler/1602315224_11_16_2003_IV_11_SVIRIS.pdf.
- Subhan, J. A. (1970). *Sufism, Its Saints and Shrines*. New York: Noble Ofset.
- Şahinoğlu, N. (1991). “Attar Feridün”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 95-98. İstanbul: TDV.
- Uludağ, S. (1997). “Harguşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 167-168. İstanbul: TDV.
- Uludağ, S. (1998). “Hücvirî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 458-460. İstanbul: TDV.
- Uludağ, S. (2002). “Kuşeyrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 473-475. İstanbul: TDV.
- Uludağ, S. (2010). “Sülemî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 53-55. İstanbul: TDV.
- Vatandaş, C. (1991). *Vahiyden Kültüre*. İstanbul: Pınar.
- Wachowski, Lilly-Wachowski, Lana. Matrix. 1999. <https://www.imdb.com/title/tt0133093>.
- Yunus Emre. (2013). *Yunus Emre Dîvânı*. haz. Selim Yağmur, İstanbul: Dergâh.

GÜNEY-DOĞU VE GÜNEY-BATI (OĞUZ) GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE “ŞARTLI BİRLEŞİK CÜMLE” BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Yüksek Lisans Hacı DAĞLI

Kafkas Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı
Anabilim Dalı

hacdagli@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5508-1651

Öz

Bu çalışmada, Güney-Doğu (Özbek Türkçesi, Uygur Türkçesi) ile Güney-Batı (Oğuz) (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesi) Grubu Türk Lehçelerinin şartlı birleşik cümle yapıları açısından karşılaştırılması yapılmış, ortak ve farklı yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, bu çalışmada Güney-doğu ve Güney-batı (Oğuz) grubu Türk lehçelerindeki “şartlı birleşik cümle” yapıları hakkında yapılan çalışmalar taranmıştır, yapılan bu taramada, konuyla ilgili açıklamalar ve tanımlar esas alınarak gidilmiştir.

Anahtar kelimeler: Cümle, Şartlı Birleşik Cümle, Güney-Doğu ve Güney-Batı Türk Lehçeleri.

COMPARISON OF SOUTH-EAST AND SOUTH-WEST (OGHUZ) GROUP IN TERMS OF CONDITIONAL COMPOUND SENTENCE IN TURKISH DIALECTS

Abstract

In this study, conditional compound sentence structures of South-East (Uzbek Turkish, Uyghur Turkish) and South-West (Turkey Turkish, Azerbaijan Turkish, Turkmen Turkish and Gagauz Turkish) Group Turkish Dialects were compared and different and common aspects were tried to be determined. Furthermore, in this study, the about studies “conditional compound sentence” structures in the Turkic dialects of South-east and South-west (Oghuz) group were searched, In this research conducted, the explanations and definitions on the subject were taken into consideration.

Keywords: Sentence, Conditional compound Sentence, South-East and South-West (Oghuz) Turkish dialects.

1. Giriş

“Bütün dünya dillerinde olduğu gibi Türkçenin de kendine özgü bir sistemi, işleyişi vardır. Türkçede kelime yapımı, kelimelerin bir araya gelerek kelime gruplarını oluşturması, cümleler meydana getirmeleri hep belirlenmiş kurallar çerçevesinde gerçekleşmektedir.” (İlhan, 2007: 254).

Arapça kökenli olan ve Türkçede “tümce, dizge, bütün, hep, cemi” v.s. eş anlamına sahip olan “cümle” kelimesi, “kelime topluluğu” şeklinde tariflenebilir. Cümle, farklı fonksiyonlardaki parçalardan oluşan bir bütündür. Bir cümlenin (tümcenin) varoluşumu, o cümlenin iş, oluş, kılış, yargı, hareket bildiren sözcük ya da sözcük topluluğu olan yüklem varoluşumuyla olanaklıdır.

Bu mevzuyla ilgilenen bir takım dilcilerin “cümle”yle ilgili verdikleri tanımların bir kısmı şu şekildedir:

“Bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden kelime gurubudur. Bundan önce gördüğümüz kelime gurupları belirtme gurupları idi. Cümle ise bir hüküm gurubudur. Cümlenin temel fonksiyonu hüküm ifade etmektir. Onun için cümle en tam, en geniş kelime gurubudur.” (Ergin, 2009: 398)

“İçinde ya bir tek bağımsız yargı, ya da yeteri kadar yan yargıyla bir tek temel yargı bulunan kelime dizisidir.” (Ediskun, 2004: 323)

“Bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği, bir yargıyı, bir olayı anlatmak için kurulan sözcük dizisine tümce (cümle) denir.” (Gencan, 1971: 69).

“Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir hareketi, bir olayı, bir isteği tam bir hüküm halinde ifade eden kelime veya kelime dizisine cümle denir.” (Özkan, 2013: 4)

“Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine denir.” (Karahana, 2016: 9).

“Bir yargıyı tam olarak anlatan sözcük yahut sözcük grubudur.” (Oğuzkan, 2001: 156).

“Bir yargı bildirmek üzere tek başına kullanılan çekimli bir eylem veya çekimli bir eylemle birlikte kullanılan sözcükler dizisine tümce (cümle) denir.” (Hatiboğlu, 1988: 203).

“Cümle, bir düşüncüyü, bir dileği, bir haberi ya da duyguyu tam olarak anlatan, bir veya birden çok sözcükten oluşmuş anlatım birimidir.” (Dağlı, 2018: 70).

Bu tanımlara bakıldığında, bir fikri, düşüncüyü, bir arzuyu, bir hareketi bir haberi ileten, bir veya birden çok kelimededen oluşan kelime dizisine cümle (tümce) denir. Cümleler kendi içinde birkaç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar, yüklemelerine göre cümleler, öge dizilişine göre cümleler, anlamına göre cümleler ve yapılarına göre cümleler. Yapılarına göre cümleler kendi içinde basit cümle, birleşik cümle, sıralı cümle ve bağlı cümle şeklinde 4 gruba ayrılmaktadır.

Bağlı cümle, “aralarındaki ilgiden dolayı birbirlerine bir bağlaçlarla bağlanan cümlelerdir.” (Aça vd., 2011: 146)

Sıralı cümle, “bağımsız cümlelerin, aralarındaki anlam ilgisinden dolayı virgülle veya noktalı virgülle birbiri ardına sıralanmasıyla oluşan cümleler topluluğudur.” (Aça vd., 2011: 145)

Basit cümle, “içinde tek bağımsız yargı bulunan cümleye basit cümle denir”. (Oğuzkan, 2001: 162).

Birleşik cümle ise, “içinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile onu anlam ve görev bakımından tamamlayan bir veya birden fazla yan cümleden oluşan cümleye birleşik cümle denir.” (Özkan, 2013: 67).

Birleşik cümle kendi içinde üç gruba ayrılır:

- a) Girişik birleşik cümle
- b) Şartlı birleşik cümle
- c) Ki’li birleşik cümle

Bizim için önemli olan burada *şartlı birleşik cümle* bölümüdür. Şartlı birleşik cümle, yan cümlesi dilek koşuluyla (-se, -sa) kurulan ve temel cümleye koşul ilgisıyla bağlanan cümlelere denir. Şartlı birleşik cümle ilk olarak Orhun Abidelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu konuya Metin Karaörs, “Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi” adlı kitabında şöyle değinir: “Türk dilinde şartlı birleşik cümlelerin en eski örneklerini ilk yazılı metinlerimiz olan Orhun Abidelerinde görmekteyiz.” (Karaörs, 2005: 199). Bu cümle çeşidi Türkçenin tarihî dönemlerinde ve bugünkü Türk lehçelerinde farklı adlandırmalarda işlenerek günümüze kadar varlığını korumuştur.

2. Güney-Batı (Oğuz) Türk Lehçelerinde Şartlı Birleşik Cümle

Güney-Batı Türk Lehçelerinde şartlı birleşik cümle şu şekildedir:

2.1. Türkiye Türkçesinde

Şartlı birleşik cümle “Türkçenin asli birleşik cümlesidir. Başlangıçtan beri Türkçede vardır.” (Ergin, 2009: 405). Dilimizin en eski cümle tiplerinden biri olan şartlı birleşik cümleyle ilgili farklı terimler kullanıldığı görülmektedir: “koşul bileşik cümlesi, koşul tümcesi, koşullu tümce, koşullu yancümlesi olan bileşik cümle, şart bileşik cümle, şart cümlesi, şartlı bileşik cümle, şartlı birleşik cümle, tümlene şart cümlesi, şartlı bileşik tümce, şartlı birleşik cümle, şartlı cümle” gibi (Erenoğlu, 2013: 412). Bugüne kadar *şartlı birleşik cümle* ile ilgili kullanılan terimlerin dağılımını şu şekilde verebiliriz:

Hikmet Dizdaroğlu, “**koşul tümcesi**” (Dizdaroğlu, s. 209); Muharrem Ergin, “**şartlı birleşik cümle**” (Ergin, s. 405); Erdoğan Boz, “**şartlı birleşik cümle**” (Boz, s. 158); Rasim Şimşek, “**koşullu tümce**” (Şimşek, s. 282); Tufan Demir, “**koşullu yancümlesi olan bileşik cümle**” (Demir, s. 243); Tahsin Banguoğlu, “**şart cümlesi**” (Banguoğlu, s. 549); Zeynep Korkmaz, “**şart cümlesi**” (Korkmaz, s. 202); M. Kaya Bilgegil, “**şartlı bileşik cümle**” (Bilgegil, s. 86); Ahmet Topaloğlu, “**şartlı birleşik cümle**” (Topaloğlu, s. 136); Leylâ Karahan, “**şartlı birleşik cümle**” (Karahan, s. 61); Abdurrahman Tarikdaroğlu, “**şartlı birleşik cümle**” (Tarikdaroğlu, s. 294); Mustafa Özkan, “**şartlı birleşik cümle**” (Özkan – Sevinçli, s. 160); Günay Karaağaç, “**şartlı birleşik cümle**” (Karaağaç, s. 198); Sezai Güneş, “**şartlı cümle**” (Güneş, s. 354); Mazhar Kükey, “**şartlı bileşik tümce**” (Kükey, s. 279); Haydar Ediskun, “**şart bileşik cümle**” (Ediskun, s. 384); Tufan Demir, “**koşul bileşik cümlesi**” (Demir, s. 243);

Yukarıdaki bu terimleri tahlil ettiğimizde *şartlı birleşik cümle* yönünde eğilim olduğu anlaşılıyor.

Şartlı birleşik cümleyi Haydar Ediskun, şöyle tanımlar: “Yan cümlecisi kendinden sonraki bir cümlecinin şartı, sebebi, tahmini olan bileşik cümleye şart bileşik cümle denir.” (Ediskun, 2004: 384).

Tuncer Gülensoy “Türkçe El Kitabı” adlı eserinde yapılarına göre cümleleri on beş bölüme ayırmıştır. Şartlı birleşik cümleyi “şartlı yan cümle” başlığı altında şöyle verir: Birleşik cümlelerde şart kavramı veren yan cümledir.” (Gülensoy, 2010: 437).

Tahir Nejat Gencan, şartlı birleşik cümleyi “koşul önermisi” başlığı altında ele alarak, şartlı birleşik cümlelerin kurulma yolları sıralayarak şu şekilde bir tanımlamada bulunmuştur: “Bütün çekimli eylemlerle kurulanlar temel önerme oldukları halde: a) Dilek-koşul kipiyle, b) Ek eylemin koşul kipiyle, c) Eylemlerin koşul şekilleriyle, ç) Dilek-koşul kipinin hikâye, rivayet şekilleriyle — -se ekini almış kiplerle ve bileşikleriyle — kurulan önermeler ancak yan önermeler olur. Bunlara **önerti**— koşul önermesi — denir.” (Gencan, 1971: 119).

Ali Oğuzkan ise şartlı birleşik cümleyi, “yan cümlesi, temel cümlelerin şartı ya da sebebi olan cümlelerdir.” (Oğuzkan, 2001: 164) şeklinde tanımlamıştır.

Bu tanımlara bakıldığında *şartlı birleşik cümle*, eylemin veya durumun gerçekleşmesinin, başka bir eylemin gerçekleşmesine bağlı olduğu cümlelere sonucuna varılır. Ayrıca, bu tür cümlelerde (tümcelerde) eylemlerden biri gerçekleşmezse değeri de gerçekleşmez. “Şart cümlesi temel cümleden önce gelir ve özne, nesne, yer tamlayıcısı, çok defa da işleviyle temel cümleye bağlanır. Bu diziliş şekli, çoğu zaman temel unsurunda bulunan Türkçenin söz dizimi kurallarına uygun bir diziliştir.” (Aktan, 2009: 131). Şartlı birleşik cümle, (-se, -sa) ekiyle yapılarak temel cümlelerin yüklemine bağlanır.

Cümle içinde şartlı birleşik cümleyi çözümlmek için bir sıra ölçütler bulunmaktadır. Şartlı birleşik cümle çözümlmek mevzuuyla ilgili Prof. Dr. Mustafa Oğuzkan, “Türkçe Cümle Bilgisi II” adlı kitabında şöyle anlatır: “önce yan ve temel cümleler belirlenir, sonra her iki cümlelerin ayrı ayrı cümle öğeleri bulunur. Yan cümlelerin ana cümleyi anlam bakımından hangi yöne tamamladığı belirtilir:

İnsan sağ iken bilinmezse ölünce hiç bilinmez. (Atasözü)

Yan cümle: *İnsan sağ iken bilinmezse*

bilinmezse : Yüklem

insan : Özne

sağ iken : Zarf Tümleci

Yan cümle, temel cümleyi zarf işlevi ile tanımlamaktadır.

Temel cümle: *ölünce hiç bilinmez.*

bilinmez : Yüklem

(o insan) : Gizli özne

ölince : Zarf tümleci

hiç : Zarf tümleci (Oğuzkan, 2013: 68).

Türkiye Türkçesinde “şartlı birleşik cümle” örnekleri:

“Yarın yeni bir iş çıkmazsa, mutlaka size uğrarım. (Hengirmen, 2006: 355)

“Açık havada yarım saat dolaşırsan dinlenirsin. (BBTB, 2003: 127)

“Asude olam dersin eğer gelme cihane. (Ziya Paşa)” (Özkan, 2013: 72).

“Ne yapmam / para etmeyecek.” (Ediskun, 2004: 385).

“Bunu baban duyarsa dayağı bana atar. (C. Dağcı)” (Aktan, 2009: 131).

“(Sen) kapıyı açık bırakırsan kedi dışarıya çıkar.” (Göknel, 2014:203).

“Bakmakla usta olursa, köpekler kasap olurdu.” (Oğuzkan, 2001: 164).

“(Sen) çalışırsan başaracaksın. (Göknel, 2014:203).

“Bu yazıyı okusa okusa Fahri okur, başkaları sökemez.” (Ediskun, 2004: 385).

“Arı gibi çalışırsa mutlaka başarır.” (Gülensoy, 2010: 437).

“Sen dünyaya gülersen, dünya da sana güler.” (Hengirmen, 2006: 355)

“Derslerinize çalışsaydınız mutlaka başarılıydınız.” (Oğuzkan, 2001: 164).

“Hava güzel olursa göle gideceğiz.” (Gülensoy, 2010: 437).

“Ne ekersen, onu biçersin.” (Hengirmen, 2006: 356).

“Bir tecribeye müsaade edilirse minnettar olacağım. (R.N. Güntekin)” (Aktan, 2009: 131).

2.2.Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinin şart cümlesi “ana cümlenin geneline ait olmakla ondaki durum ve hareketin veya yargının bağlı olduğu şartı bildirir.” (MAD, 2007) biçiminde tanımlanan şartlı birleşik cümle, bağlı birleşik cümleler içerisinde “zerflik budak cümlesi” adı altında öğrenilen “şört budaq cümləsi” (şart yan cümlesi) terimi kullanılmaktadır.

Şart yan cümlesi (şərt budaq cümləsi) temel cümlede ifade edilen hareket veya alametin şartını bildirir ve hansı şərtlə? (hangi şartla?) Sorusuna cevap verir. Örneğin: “Övladın sevgili tikəsini anası yeməsə, onun istirahəti canına yatmaz. (Ə.Vəliyev) Hamı şəhərə köçsə, kəndlərimiz boş qaldığından fəryad qoparar. (Ə.Vəliyev) (Kazımov, s. 387)

Yukarıda verilen her iki örnekte yardımcı cümle temel cümleden önce işlenmiş ve temel cümleye *-sa, -se* ekleri ile bağlanmışdır. Azərbaycan Türkçesinde şart yardımcı cümlesinin (şart budaq cümlesinin) bağlayıcı vasıtalarına, temel ve yardımcı cümlenin yerine göre **iki tipi** bulunmaktadır:

I. tip. Şart yan cümlesi, esasen, temel cümleden önce gelir ve ona ki bağlacıyla, bazen de temel cümlede *bu şərtlə, o şərtlə, bir şərtlə, həmin şərtlə* vs. kalıp sözlər kullanılır ve yardımcı cümle vasıtasıyla netleştirilir, somutlaşdırılır. Örneğin: *Maşınları bir şərtlə göndərərək ki, sabah vaxtında qarajda hazır olsunlar. Belələrim o şərtlə bağışlamaq olar ki, günahlarım Öz əməlləri ilə yusunlar. Günahlarını öz əməlləri ilə yumaları şərtilə belələrim bağışlamaq olar. Mən o şərtlə sizinlə gedərəm ki, atam da öz razılığım bildirsin. Zəngin təcrübənlə lazımsan bizə Bir şərtlə, Bir daha əyilməyəsən, Biryolluq atasən əyilməyi sən. (F.Mehdi) (Kazımov, s. 387)*

II. tip. Şart yan cümlesinin bu tipi dilde daha çox kullanılır ve rengârenk bağlayıcı vasıtalarla diqqət çeker. “Yan cümle + Temel cümle” kuruluşlu böyle cümleleri bağlayıcı vasıtalara göre dört çeşide ayrılır:

1. Asindetik şərt budaq cümlələri. Şart yardımcı cümlelerinin bu yardımcı cümle temel cümleye sadece entonasyon (tonlama) ile bağlanır. Örneğin: *Mənim barəmdə, pulun var, xərc elə, bağışla, ye, iç, ver kefə, ləzzətə...* (Ə.Haqverdiyev) *Övrətsən, dinmə, kişi deyənə bax. Öl deyir -öl, qal deyir - qal. Vurarlar, səbr elə. Söyərlər, səbr elə.* (Ə.Haq- verdiyev) *Mənim qapıma ayağın düşər, səni itlə çıxardaram.* (Ə.Haqverdiyev) *Ata qumarbaz oldu, oğul da qumarbaz olar.* (Ə.Haqverdiyev) (Kazımov, s. 388)

2. Sintetik şərt budaq cümlələri. Şart yan cümlelerinin bu türünde yan cümle baş cümleye *-sa,-sə* eki, isə yardımcı sözü ve onun kısaltması olan *(-sa,-sə)* ile bağlanır. Sintetik şərt budaq cümlələri intansif imkânlarına göre diğer türlerden farklıdır. *-Sa,-sə* eki çoğunlukla yardımcı cümlesi fiil olan, bazen de yardımcı cümlesi isim olan cümlelere getirilerek kurulur. Örneğin: *İradən möhkəm, eşqin müqəddəsdirsə, axtardığım tapacaqsan.* (Ə.Vəliyev) *Gecə-gündüz yol*

getsən, qırxıncı gün ora çatarsan.(Ə. Vəl iy ev) *Sənin söylədiyən bu töhmətləri Eşidə bilsəydi, əriyərdi dağ.* (S.Vurğun) *Ürək zövq almasa yaratdığından, Ümid çırağının şöləsi sönər.* (S. Vurğun) *Sel gəlsə, qabaqca bir göy guruldayar, yağış-yağmur tökərdi.* (S.Əhmədov) *Sultan razılıq versə, bu qışı Qarabağda qalar, yazda Diyarbəkə qayıdırıq.*(F.Kərimzadə) (Kazımov, s. 388)

3. Analitik şərt budaq cümlələri. Şart yan cümlələrinin bu türündə yan cümle temel cümleye *əgər (kı), madam ki, i adi ki, vaxta ki, bir halda ki* bağlaçlarla ya da *ki* edatı ilə bağlanır. Örneğin: *Əgər özün üçün yığıbsan, boğazın tikilsin, niyə yemirsən?* (Ə.Haqverdiyev) *Əgər evində, cibində bir şey var, aləm sənə dostdur.* (Ə.Haqverdiyev) *Qazı ağa, əgər iş hü cür qurtaracaq, bu lap asan işdi.* (C.Məmmədquluzadə) *Əgər o, qızını mənim oğluma vermək istəmir, mən də heç almıram,* (C.Məmmədquluzadə). *Əgər ki yıxılısam, çinar göstərin...* (N.Xəzri) (Kazımov, s. 389).

4. Analitik - sintetik şərt budaq cümlələri. Şart yan cümləsini bu türündə *əgər, hərgah* bağlaçları ve *-sa, -sə* ekinin birlikte istifadəsi ilə biçimləşir. Bağlayıcı vasitələr yan cümleden önce kullanılır, *-sa, -sə* eki yan cümlenin fiiline getirilir. (Kazımov, s. 390). Örneğin: *Əgər onun istəyim yerinə yetirməyi bir az gecikdirsən, onda sənin bütün arzularına əməl edəcək.* (F.Kərimzadə) *Əgər vədə tamamında borcumu ədə etməsəm, girovdan məyusam.* (Ə. Haq verdiyev). (Kazımov, s. 391) *Hərgah yolun düşərsə, bizim məhəlləmizə get, anamı axtar tap, ona təsəlli ver.* (Ordubadi) *Hərgah o ağlarsa və yalvararsa, qəhrəman deyildir.* (Ordubadi) *Hərgah qocalara qaşqabaq göstərsən, səndən küsərəm.* (Ə.Vəliyev) *Hərgah sənətin yaxşı sənət isə, qoy başqaları dəşən yolunu davam etdirsin.* (Ordubadi) (Kazımov, s. 391).

Şart yan cümləsi (Şərt budaq cümləsi) bəzən temel cümleye sadəcə entonasyonun (tonlamanın) yardımı ilə de bağlanır. Örneğin: “Bir gün azdır, iki gün gal.” (AD, s. 167) [Not: Şart yan cümləsi temel cümlənin genel içeriği ilə bağlı olur ve basit cümleye çevrilmez.]

Azərbaycan Türkçesinde “şartlı birleşik cümle” örnekleri:

“**Bir daha əyilməmək, əyilməyi biryolluq atmaq şərtilə** zəngin təcrübənlə bizə lazımsan.” (Kazımov, s. 387).

“Atan gəlsə, əminə zəng et. Yağış **yağsa**, məhsul bol olar. Əgər yaxşı oxusan, əlaçı olarsan.” (AD, s. 167)

“Arazın o tayına **keçsək**, Ər dəb il də bizim olacaq. (F. Kərimzadə)” (Kazımov, s. 388)

“Mən sənə dağ çəkib, düyün **qoymasam**, atam Əhməd ağanın qızı deyiləm. (S.Rəhimov)” (Kazımov, s. 388)

“**İndi ki** fikrin başqadır, onda gedək.” (Ə. Vəliyev) (Kazımov, s. 390).

“Bir şərtlə razı olaram **ki**, işə vaxtında gələsən.” (AD, s. 167)

“**Madam ki** dəvət edildin, gərək sözü yerə salmayasan, çağrılan yerə gedəsən. (S. Rəhimov)” (Kazımov, s. 389).

“Qurbanın olum, mənim əlacım **olsa**, var-yoxumu satmaram. (Ə.Haqverdiyev)” (Kazımov, s. 388).

“**İndi ki** belə oldu, mən əlimi yuyub çəkildim kənara, o oğul, o da sən. (M İbrahimov)” (Kazımov, s. 390).

“Sən bu nəsihətləri **qəbul etsən**, yenə də dostluğumuz davam edər. (Ordubadi)” (Kazımov, s. 388)

“Ana **bu şərtlə** oğlunu sənət məktəbində oxumağa icazə verdi **ki**, axşamlar evə gəlsin.” (AD, s. 167)

“**Madam (ki)** bağlayıcı sözü ilə: **Madam ki** qapma bağlıdır yolum, İşim ah olacaq, qurbanın olum. (Nizami)” (Kazımov, s. 389).

“**İndi ki** belədir, mən gərək ayrdam. (C.Məmmədquluzadə)” (Kazımov, s. 390).

2.3.Türkmen Türkçesinde

Sinan Dinç “Türkmen Türkçesinin Söz Dizimi” adlı doktora tez çalışmasında *şartlı birleşik cümleyi*, Girişik birleşik cümlenin alt başlığı olan “**Zarf-fil Cümlemsili Girişik Birleşik Cümleler**” içinde işleyerek ele almıştır (Dinç 2014: 177).

Mehmet Kara, “Türkmen Türkçesi Grameri” adlı kitabında Türkmen Türkçesindeki *şartlı birleşik cümle*yle ilgili şöyle değinir: “Bir şart cümlecigiyle tamamlanmış cümledir. Şart cümlecikleri, tek başlarına bir hüküm bildirmezler. Başka bir cümleyi zaman, şart ve sebep bakımından tamamlayarak birleşik cümle oluştururlar.” (Kara, 2005: 184).

Ayrıca Türkmen Türkçesinde “eğer” kelimesi şart ifade eden bir edat türü olarak kullanılmaktadır. (Kara, 2007: 280).

Türkmen Türkçesinde “şartlı birleşik cümle” örnekleri:

“Saryhanow durşy bilen göz-gulaga öwrülipdi, kirpi **şygyrdasa** — eşitjekdi. (YA 42/35) Sarihanov tüm bedeniyle göze kulağa dönüşmüştü, kirpi ses çıkarsa işitecekti.” (Dinç 2014: 177).

“**Pađtaañ haalı hoş bolsa**

Hoş biziñ de vaktımız. (MSB, 303) Pamuğun durumu iyi olursa/İyi geçer bizimde zamanımız.” (Kara, 2005: 184).

“Eger 1733-nji ýyly Magtymgulynyň doglan ýyly hasap **etsek**, şona kyrk ýyly **goşsak**, 1773-nji ýyla düşýär. (MÇ 42/35) Eğer 1733 yılını Mahtumkulu’nun doğum tarihini varsayarsak, bu sayıya kırk yıl eklersek 1773 yılına denk geliyor.” (Dinç 2014: 177).

“**İsleseñ**, çorpan tutarsıñ; **isleseñ**, özüñ bakarsıñ. (I/1, 50) İstersen çoban tutarsın, istersen kendin güdersin.” (Kara, 2005: 185).

“Wagt ýitirmän, gowagy görüp **geläýsek**... Vakit kaybetmeden kovuğu görüp geliversek...” (Dinç, 2014: 178).

“Oñat material ýazyp bilerin **öýtseñ**, dört tarapyñ açykdy. (H 5/1/48) İyi materyal yazabilirim diye düşünüyorsan dört tarafın açıldı.” (Dinç 2014: 177).

“**Hüç dammasa**, çöl bolar.” (MSB, 514) “Hiç damlamazsa, çöl olur.” (Kara, 2005: 185).

“**Haýsy geyimi ütüglese**, gylygy-häsiýeti bilen şol çagasy onuñ göz önüne geldi. Hangi giysiyi ütülese hâl ve hareketleriyle o çocuğu onun gözünün önüne geldi.” (Dinç, 014: 178).

“**Ataam görse**, kääyyäär öydyäände. “Dedem görürse, canı sıkılır diye düşünüyorum da.”” (Kara, 2005: 185).

“Çünkü **at semrese**, ýalynyň aşagyna ýag toplayar. Çünkü at semirse yelesinin altında yağ toplanıyor. ” (Dinç 2014: 178).

“**İil nääme diyse**, şoni diysin. El ne derse desin.” (Kara, 2005: 185).

“Eger aýaly ýok bolsa, ol onda **aýal alsa** bolmajarmyka? (AA 32/15) Eğer eşi yoksa o o zaman evlense olmaz mı acaba? ” (Dinç, 2014: 178).

2.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde kurulan şartlı birleşik cümlelerle ilgili bilgi veren Nevzat Özkan şartlı birleşik cümleyi *söz dizimi* başlığı altında işleyerek ele almıştır. N. Özkan'a göre, şartlı birleşik cümlelerde bazen şart ifadesi söylenmeyebilir ve fiil kipleri şart kipi yerinde kullandığını söyleyerek, şartlı birleşik cümleyi iki başlık grubuna ayırmıştır "a) Şart ifadesi söylemeyen şartlı birleşik cümleler, b) Başka kiplerde kurulan fiillerin şart kipi yerine kullanılmasıyla kurulan şartlı birleşik cümleler". N. Özkan'ın Gagavuz Türkçesinde kurulan şartlı birleşik cümlelerle ilgili yapmış olduğu değerlendirme şu şekildedir:

“a) Şart ifadesi söylenmeyen şartlı birleşik cümleler: Yardımcı veya temel cümlenin yüklemine gösterdiği iş veya bildirdiği yargı yeterli görüldüğünde birleşik cümlenin diğer kısmının yüklemi kullanılmamaktadır: Karşı gelen şılaklar **geçärdilär**. nasıl kelebeklar fenerin dolayanında... (**dolaşirlarsa**).

b) Başka kiplerde kurulan fiillerin şart kipi yerine kullanılmasıyla kurulan şartlı birleşik cümleler: Bazı birleşik cümlelerde gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman veya şimdiki zaman kipi şart kipinin anlam ve fonksiyonuyla kullanılmaktadır. Yapacêz ne deycän “deycän - dersen” (Özkan, 2007: 149-150).

Gagavuz Türkçesinde *şartlı birleşik cümle*yle ilgili bilgi veren bir diğer kişi ise Nadejda Özakdağ'dır. N. Özakdağ, “Gagauzcanın Söz Diziminde Komşu Dillerin Etkisi” adlı bildiri metninde Gagauz Türkçesinde bulunan şartlı birleşik cümleyi “Birleşik Cümlelerde Rusçanın Etkisi” bir alt başlığı olan “Eer ‘eğer’ Bağlama Edatı ile Kurulmuş Cümleler” başlığı altında ele alarak, *şartlı birleşik cümleyi* şöyle açıklamıştır: ”Gagauz Türkçesinde şartlı birleşik cümleleri yapıları bakımından üç ana grupta toplanmak mümkündür. Bunlar, genel Türkçe ile aynı yapıda olanlar, Rusça ile aynı yapıda olanlar ve Gagauzcaya has olanlardır. Şartlı birleşik cümlelerde ana cümle kendi bütünlüğü içerisinde basit olabileceği gibi *ani/ ani ki/ ki*'li birleşik cümle, iç içe birleşik cümle veya sıralı cümle yapısında da olabilir.

Eer biz ekmärsäk sizin payı, o zaman Kudal da, sän da, mamun da öleceeniz aaçlıktan. (P, 141) *Rus.:* *Yesli* mı ne zaseem vaşu dolyu, *to* i Kudal, *i tı, i mama umrete sgologu* (ot goloda). **TT:** *Eğer* biz sizin payınızı ekmezsek, *o zaman* Kudal da, sen de, annen de açlıktan öleceksiniz.” (Özakdağ, 2013: 80)

Ayrıca, bir önemli özelliği belirtmemiz gerekir ki, Gagauz Türkçesinde şartlı birleşik cümle, *eer* (edat) + *-sa*(şart kipi eki) + *da* (kuvvetlendirme edatı) kalıbıyla yapılmaktadır. (Özakdağ, 2013: 81)

Gagavuz Türkçesinde “şartlı birleşik cümle” örnekleri:

“Onnar laftan **annamêrlar**, sade kurşumdan... (**annarlar**).” (Özkan, 1996: 215).

“*Kesämeycän bu aacı, eer nacaklan da savaşar-sa-n kesmää./ Rus. Ne smojeş’ srubit eto derevo, daje esli (hot’ i) toporom popitayeşşya srubit’.* (GS, 89)/ *TT.* Bu ağacı balta ile kesmeye çalışsan bile, kesemeyeceksin” (Özakdağ, 2013: 81)

“Sayarsan – sayacaklar” (Özkan, 1996: 215).

“1944’cü yılda faşistlar, yaalayıp ökçelerini kaçêrlar orayı, nerdän gelmişlä “gelmişlar - gelmişlerse”. (Özkan, 1996: 215).

“**Sevinerim** bän sana, nicä çiftçi yaamura.. (**sevinersa**).” (Özkan, 1996: 215).

“Verärsän – vereceklär” (Özkan, 1996: 215).

“Onun imii bozulsun. / Kimnär **eker** duşmanı. “eker ~ **ekerse**” (Özkan, : 215).

“Uz olur mu gölgä **eer** iiri **sa** fidan” (Özkan, 1996: 215).

“**Eer** lääzınsa, yaz oolum yaz” (Özkan, 1996: 215).

“Karı esabı bilmersä, o zaman evdä da bişey olmaycak” (Özkan, 1996: 215).

“Düşgärsän – düveceklär” (Özkan, 1996: 215).

3. Güney-Doğu Türk Lehçelerinde Şartlı Birleşik Cümle

Güney-doğu Türk Lehçelerinde şartlı birleşik cümle ve çekimi şu şekildedir:

3.1. Özbek Türkçesinde

Şartlı birleşik cümleler Özbekistan dilbiliminde “qoşma gäplär” içinde ele alınır. Özbekistan gramerciliğindeki “şart ergäş gäpli qoşmä gäp” kavramı, Türkiye gramerciliğindeki “şartlı birleşik cümle” kavramından daha kapsamlı olup, hareketin gerçekleşme veya tasarlanma durumuna göre ikiye ayrılır: 1. Gerçek olayları anlatan şartlı birleşik cümleler; 2. Tasarlanan, tahmin edilen durumları anlatan şartlı birleşik cümleler (Yaman, 2000: 260).

Şerife Çelebi'nin, Tahir Malik'in "Suçun Uzun Yolu" Adlı Hikâyesi Üzerinden Özbek ve Türkiye Türkçesi Cümle Tiplerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi adlı tezinde ise Özbek Türkçesinde şartlı birleşik cümlesiyle ilgili değinmiştir. Şerife Çelebi, Türkiye Türkçesindeki "şartlı birleşik cümle", Özbek Türkçesinde "qo'shma gaplar" içinde ele alındığını, şartlı birleşik cümlelerin karşılığı ise, "şart ergash gapli qo'shma gaplar" (şart tamamlayıcı birleşik cümleler) terimiyle ifade edildiğinden bahsederek, Özbek Türkçesindeki şartlı birleşik cümleyi şu şekilde tanımlar: "Özbek Türkçesinde, ana cümleyi niteleyen şart eki –sa almış bulunun yardımcı cümleler yanında, kendileri şart eki olmasa da şart anlamı veren – ganda(edi); -r(ar) ekan; -may; -mi gibi yapılarla bu kurulan birleşik cümleler de "şart ergash gapli qo'shma gap" kabul edilir." (Çelebi, 2013: 429)

Ertuğrul Yaman, "Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması" adlı çalışmasında Özbek Türkçesindeki şartlı birleşik cümle ile ilgili şöyle yazıyor: "Özbekistan gramerciliğinde, ana cümleyi niteleyen şart eki -se almış bulunan yardımcı cümleler yanında, kendileri şart eki olmasa da, şart anlamı veren -gändä (-edi); -r (-är) ekän; -mäy; -mi gibi yapılarla kurulan birleşik cümleler de "şart ergaş gapli qoşmä gap" kabul edilir". (Yaman, 2000: 260).

Ayrıca, Ertuğrul Yaman "Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması" adlı çalışmasında Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesini karşılaştırarak şu şekilde verir: "1. Her iki lehçenin şartlı birleşik cümleleri temelde aynıdır. Türkiye gramerciliği, şekli esas alarak yalnızca -se/-sa eki almış yardımcı cümlelerle kurulan cümleleri şartlı birleşik cümle sayarken Özbekistan gramerciliğinde işlevden ve anlamdan hareket edildiği için kapsam daha geniş tutulmuştur." (Yaman, 2000: 260).

Özbek Türkçesinde "şartlı birleşik cümle" örnekleri:

"İlanning ölgisi kelsä izdä yâtär." (s.65) "Yılanın ölecekse izinde yatar." (Aktan, 2011: 165).

"Eshitib yedim-ki, xomiladorlik chog'ida ayol yegisi kelgan narsadan tatib ko'ra olmasa bolasi nogiron bo'lib tug'ilmog'i mumkin ekan. (Duymuştum ki hamilelik döneminde hamile kişi yemek istediği şeyden tadamazsa çocuğunun sakat doğması mümkündür.)" (Çelebi, 2013: 429)

“Körpäng qayärdä bolsä Köngling şu yärdä.”(s.7). “Sevdiğin nerede ise gönlün orada(dır).” (Aktan, 2011: 165).

“gar bolalardan biri nimconroq yoki kasalvandroq bo’lsa, unga ko’proq parvona bo’linadi. (Eğer çocuklardan biri daha güçsüz, zayıf olsa veya daha hasta olsa, onun etrafında pervane misali dönülür.)” (Çelebi, 2013: 430).

“Mağiz aççik bolsä postigä häm urär. (s.67) “Ceviz acı ise kabuğuna da vurur.”” (Aktan, 2011: 165).

3.2.Uygur Türkçesinde

Uygur Türkçesi “Yeni Uygur Türkçesi” ve “Eski Uygur Türkçesi” olmak üzere iki alt başlığa ayrılır:

3.2.1. Yeni Uygur Türkçesinde

Dr. Neşe Erenoğlu, “Türkiye Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesinin Söz Dizimi Karşılaştırması Üzerine” adlı çalışmasında şartlı birleşik cümlenin özelliklerine değinir. Dr. Neşe Erenoğluna göre şartlı birleşik cümledeki şart birleşik çekim Yeni Uygur Türkçesinde *bol-* fiili ile yapıldığını (*tap-ar bol-sa+ñ “bulursan”, tap-mas bol-sa+ñ “bulmazsan”*), Şartlı birleşik cümle Yeni Uygur Türkçesinde *mi* edatını alarak temel (asıl) cümledeki yargının kesinlikle yapılacağından bahseder “(U bir neççe këtimliķ sorunlarda Sutukniñ “Karaħan”lıķ ornıģa başķiçe niyette bolmaydıģanlıķını élan kılģan bolsimu, elniñ rayi uniñdin yénip, köñli sovup ketkenidi. “O birkaç kere toplantılarda Satuk’un Karahanlı tahtına geçme niyetinde olmadıģını ilan etmişse de, halkın tavrı deģişmiş, gönlü soğumuştı.” (SBH, 19); Açlıķtin ölseñmu, ata-anañni taşlıma. “Açlıktan ölsem de ananı babanı başından atma.” (UAD, 72))” (Erenoğlu, 2014: 550).

Dr. Neşe Erenoğlu “Türkiye Türkçesindeki -sA ile Yeni Uygur Türkçesindeki –sA Ekinin Karşılaştırılması” adlı bildirisinde yazıyor:” Her iki lehçede de -sA eki -sa, -se şeklinde çeşitlenmektedir. -sA eki her iki lehçede de temel cümlenin gerçekleşme veya gerçekleşmeme şartının yan cümleye bağlı olduğunu bildirmektedir. Ek bu işlevdeyken iki lehçede de tam bir yargı bildirmez. (TT.: —**İnanmazsa** bu akşam gizlice bizim eve gelsin... (MH, 123); YUT.: *Oylimay sözliseñ, ağrimay ölişen.* “Düşünmeden konuşursan, hastalanmadan ölürsün.”(HZUTMS, 364))”. (Erenoğlu, 2013: 9).

Yeni Uygur Türkçesinde, “-sA şart ekini alan farklı yapılar şart anlamı ifade etmesi durumunda şartlı birleşik cümle kabul edilir. Yardımcı cümlenin yüklemi fiil-şart eki, fiil-şart eki idu/iduk, fiil-olumsuzluk eki-zarffiil eki, fiil-sıfatfiil eki+bulunma durumu eki, fiil-sıfatfiil eki+bulunma durumu eki+la, fiil-zaman eki+iken/ken(+ şahıs eki) yapılarında gelip şart anlamı bildirerek temel cümleye bağlandığında cümle, şartlı birleşik cümle kabul edilir.” (Erenoğlu, 2013: 440).

Yeni Uygur Türkçesinde “şartlı birleşik cümlede şart çekimi doğrudan fiil köküne gelebileceği gibi birleşik de olabilir. Örneğin: *Dostunğa dert kelse, düşmennin toyi bolar.* “Dostunun başına dert gelse, düşmanın bayram eder.” (Erenoğlu, 2013: 438). Ayrıca Yeni Uygur Türkçesinde “şartlı yardımcı cümle temel cümleyi zaman açısından tamamlayabilir, bu işlevdeyken yardımcı cümle zaman zarfı niteliğindedir.” (Erenoğlu, 2013: 440).

Yeni Uygur Türkçesinde “şartlı birleşik cümle” örnekleri:

“*Eger miñbaşı özige işense, bu yahşi iş.* “Eğer binbaşı kendine inanırsa, bu iyi bir şey.” (SBH, 213)” (Erenoğlu, 2013: 5).

“*Meyli, şu yolda ölüm kelse aña teyyarmen.* (Tamam, şu yolda ölüm gelse, ona hazırım).” (Buran, Alkaya, 2013: 30).

“*Tazni taz dise ölgüsü kéler, taz emesni taz dise külgüsü kéler.* “Kele kel desen öleceği gelir, kel olmayana kel desen güleceği gelir.” (UAD, 298)” (Erenoğlu, 2013: 6).

“*Böriler bolsa, kalini mezze qilip yiyişke başlaptu.* (Kurtlar ise, öküzü iştahla yemeye başlamışlar)” (Buran, Alkaya, 2013: 31).

“*Aççık bolsañ tuzdek bol, tatlık bolsañ baldek bol.* “Acı olsan tuz gibi ol, tatlı olsan bal gibi ol.” (UAD, 73)” (Erenoğlu, 2013: 6).

3.2.2. Eski Uygur Türkçesinde

Eski Uygur Türkçesinde şart cümleleri –*ser*, –*sar* ekleriyle oluşturulur. Eski uygur Türkçesi şart cümleleriyle ilgili bilgi veren Nurdan Benli, şart cümlelerini “Şart Kipinin Yapı (Söz Dizimi) Bakımından İncelenmesi” başlığıyla “İsim + Şart Çekimi, İşletme Ekleriyle Çekimlenmiş İsimler + Şart Çekimi, Zarf+ Şart Eki, Zamirler+ Şart Eki, Edatlar+ Şart Çekimi, Eylemsiler + Şart Çekimi...” (Benli, 2013, 7-30) şeklinde ele almıştır.

Eski Uygur Türkçesinde şartlı birleşik cümle türü, “eylemin gerçekleşmesinin bir şarta bağlı olduğu durumların anlatılmasında, *-sar*, *-ser* ekini almış yardımcı cümle, ana cümlenin koşulu durumundadır. Ana cümledeki eylemin gerçekleşebilmesi yardımcı cümle durumundaki şartın sağlanıp sağlanamayacağına bağlıdır. Ulug küçlüg kutlug bodisavatlar ermeser bu yerke neñ tegmegey..erti.. “*Büyük, güçlü ve kutsal ruhla donanmış Bodhisattva’lardan (biri) olmasaydı, buraya kadar gelemezdi.*” (İKPÖ XLV/3)” (Benli, 2013: 31-32).

Eski Uygur Türkçesinde “şartlı birleşik cümle” örnekleri:

d) “Ol öğretiglerte öğretinsar bo ayıg kılnçlar tarıkar kiter: “*O dersleri öğrenirse bu kötü davranışlar uzaklaşır, gider.*” (AY III 148-23).” (Benli, 2013: 33).

e) “koy yılkı egidsar yılıña aşşılır bay bolur “*Koyun ve sığır beslerse, onlar yıldan yıla çoğalır ve insan zengin olur*” (İKPÖ XIII/5).” (Benli, 2013: 32).

f) “Yarlıg bolmaz erser bu yerde yoqqaru yoqqaru turmaz men, “*eğer kralbuyruğu (=izni) verilmezse, buradan kalkmayacağım,*”(İKPÖ X/5).” (Benli, 2013: 33).

g) “Maña edgü sakınçınaz bar erser maña amtı bir kuñkayu tilep kelürünj “*Benim için iyi bir düşünceniz varsa, bana şimdi bir kopuz isteyip getirin.*” (İKPÖ LXIX/6)” (Benli, 2013: 32).

4. Sonuç

Netice olarak diyebiliriz ki, Güney-doğu ve Güney-batı (Oğuz) Grubu Türk Lehçelerindeki “şartlı birleşik cümle” yapılarının oluşum yolları arasında benzerlikler (aldıkları bazı ekler, edatlar, v.s.) ve farklılıklar (“şartlı birleşik cümle”de kullanılan farklı terimler, entonasyon ‘tonlama’, v.s.) olduğu görülmüştür.

Ayrıca, Türk lehçelerindeki “şartlı birleşik cümle” yapısı görülen farklılıkların oluşum nedeni çeşitli dilbilim okullarına dayandırılabilir. Ayrıca Güney-doğu ve Güney-batı (Oğuz) Grubu Türk Lehçelerinin tarihsel süreçte farklı bir seyir izlenmesi, yabancı dillerin etkisi ve millî anlayışta gramer yazılması da bu farklılıkların sebepleri arasında yer almaktadır.

Ek 1. Güney-doğu ve Güney-batı (Oğuz) Grubu Türk lehçelerinde “şartlı birleşik cümle” kavramını karşılayan bazı ekler, bağlaçlar, edatlar ve kalıplı sözler aşağıdaki tabloda gösterimiştir:

Güney-Doğu ve Güney-Batı (Oğuz) Grubu Türk Lehçeleri		“Şartlı Birleşik Cümle” Ekleri	Diğer eklerle, bağlaçlarla, edatlarla ve kalıplı sözlerle kurulanlar
Türkiye Türkçesi		-se/-sa	-ince, -dikçe, mi, ama, üzere, yeter ki eğer, şayet v.s.
Azerbaycan Türkçesi		-sə/-sa	əgər (kı), madam ki, i adi ki, vaxta ki, bir halda ki, bu şərtlə, o şərtlə, bir şərtlə v.s.
Türkmen Türkçesi		-sA (şart kipi eki)	eğer v.s.
Gagavuz Türkçesi		-se/-sa/-sä	Eer ‘eğer’ bağlanma edatı, -da kuvvetlendirme edatı,
Özbek Türkçesi		-se/-sa	-gändä (-edi); -r (-är) ekän; -mäy; -mi gibi yapılar kullanılır.
Uygur Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi	-sA eki -sa, -se şeklinde çeşitlenmektedir.	eger v.s. -ken/-iken, -la
	Eski Uygur Türkçesi	-sar/-ser	Eger v.s.

Kaynakça

- Aça, M., Altınkaynak, E. & Demir, H. (2011). *Türk Dili ve Kompozisyon*. Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları.
- Aktan, B. (2009). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aktan, B. (2011). *Cümle Yapısı Bakımından Özbek Atasözleri*. Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 6/2 Spring 2011, P. 163-176, Turkey

- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Tdk. Yay.
- Baskakov, N. A. (2014). *Türk Lehçelerinde –Sa/-Se Şart Şeklinin Kökeni Sorununa Dair*. (Çev. Mehman Musaoğlu ve Cemile Kınacı). Dil Araştırmaları Sayı: 14, 201-232.
- Benli, N. (2013). *Eski Uygur Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin Yapı ve İşlev Bakımından İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Bilgegil, M. K. (1963). *Eğitim Enstitüleri İçin Türk Dilbilgisi Edebiyat Bilgi ve Teorilerine Giriş*. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.
- Boz, E. (2008). *Türkiye Türkçesinde + (A) Durum Biçimbirimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çelebi, Ş. (2013). *Tahir Malik'in "Suçun Uzun Yolu" Adlı Hikâyesi Üzerinden Özbek ve Türkiye Türkçesi Cümle Tiplerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). T.C. İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yeni Türk Dili Bilim Dalı), İstanbul.
- Dağlı, H. (2018). *Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Cümle Öğeleri Bakımından Karşılaştırılması*. Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi, 5/11, 69-88. [Http://Dergipark.Org.Tr/Asead/Issue/41390/499597](http://Dergipark.Org.Tr/Asead/Issue/41390/499597)
- Demir, T. (2006). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Kurmay Yayınevi.
- Dinç, S. (2014). *Türkmen Türkçesinin Söz Dizimi*. (Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı / Türk Dili Bilim Dalı, Sivas.
- Dizdaroğlu, H. (1976). *Tümce Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Ediskun, H. (2004). *Türk Dilbilgisi*. 9. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ediskun, H. (2007). *Sesbilgisi – Biçimbilgisi – Cümle Bilgisi Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erenoğlu, N. (2013). *Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinin Söz Dizimi Açısından Karşılaştırılması*. (Doktora Tezi). T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Ana Bilim Dalı, İzmir.
- Erenoğlu, N. (2014). *Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinin Söz Dizimi Açısından Karşılaştırılması*. The Journal Of Academic Social Science Studies, International Journal Of Social Science Doi Number: [Http://Dx.Doi.Org/10.9761/Jasss2286](http://Dx.Doi.Org/10.9761/Jasss2286) 24 ,545-570.

- Erenoğlu, N. (2013). *Türkiye Türkçesindeki –Sa Eki ile Yeni Uygur Türkçesindeki –Sa Ekinin Karşılaştırılması*. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, 1(2), 1-14. (Xelqara Uygur Tetqiqati Jurnali, San: 1/2 2013, Sehipe: 1-14. International Journal Of Uyghur Studies, Volume: 1/2 2013, Page: 1-14.)
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Ergin, M. (2000). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.
- Gencan, N. T. (1971). *Dilbilgisi*. Gözden Geçirilmiş 2. Baskı. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Göknel, Y. (2014). *Türkçe Dilbilgisinin Yeni Tertibi. ?*
- Gülensoy, T. (2010). *Türkçe El Kitabı*. 6. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güneş, Sezai (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası.
- Halil, Emine – Hasanova, Nazmiye ve Salim, Meryem (2003). *Biçim Bilgisi ve Tümce Bilgisi*.
ЕМИНЕ ХАЛИЛ, НАЗМИЕ ХАСАНОВА, МЕРЙЕМ САЛИМ - Авторы, 2003 Г. ©
Университетско Издателство “Епископ Константин Преславски”
- Насијева Т., Сефәров Н. & Худиев Низами (2009). *Azərbaycan Dili*. Bakı: Aspoliqraf Nəşriyyatı.
- Hengirmen, M. (2006). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. V. Baskı. Ankara: Engin Yayınevi.
- Oğuzkan, A. (2001). *Örneklerle Türkçe ve Kompozisyon Bilgileri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özakdağ, N. (2013). *Gagauzcanın Söz Diziminde Komşu Dillerin Etkisi*. Tdd/Jofel Winter 2013
• Tehlikedeki Dillerin Dergisi / Journal Of Endangered Languages.
www.Tehlikedekidiller.Com
- Özkan, M. (2013). *Türkçe Cümle Bilgisi*. 1. Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesiweb-Ofset Tesisleri.
- Özkan, M. & Sevinçli, V. (2008). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: 3f Yayınevi.
- Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İlhan, N. (2007). *Birleşik Cümle Kuruluşunda Şart Cümlesi Ya Da Zarf Grubu*. Hayati Develi (Ed.). *Türkçenin Söz Dizimi ve Türk Edebiyatında Üslûp Arayışları* (2009). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Kara, M. (2005). *Türkmen Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karaağaç, G. (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yay.

- Karahan, L. (2016). Türkçede Söz Dizimi. 23. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaörs, M. (2005). *Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi (Cümle Tahlilleri)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kazımov, Q. Ş. (2004). *Müassir Azərbaycan Dili*. Sintaksis. İkinci Nəşri. Bakı: “Aspoliqrafİtd” Mmc, 2004, 496 Səh.
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Kükey, M. (1975). *Uygulamalı Örneklerle Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Kardeş Matbaası.
- Şimşek, R. (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi Tümceler • Belirtme Öbekleri • Çözümleme*. Trabzon: Kuzey Gazetecilik Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş.
- Tarıkdaroğlu, A (1994). *1928 Sonrası Türk Dil Bilgisi Kitaplarında Terimler Sorunu ve Çözüm Yolları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi).
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Yaman, E. (2000). *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE AZERBAJCAN TÜRKÇESİNİN BİRLEŞİK ZARF-FİİL EKLERİNİN YAPI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Yüksek Lisans Hacı DAĞLI*

Kafkas Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Azerbaycan Türkçesi ve
Edebiyatı Anabilim Dalı
hacdagli@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5508-1651

Yüksek Lisans Şeymus KIZILTOPRAK

Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

seyhenskiziltoprak@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8091-3349

Öz

Bu çalışmada, Güney-batı (Oğuz) grubuna dâhil olan Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin birleşik zarf-fiil eklerinin yapısı açısından karşılaştırmalı bir çalışma yapılmıştır. Yapılan bu karşılaştırmada her iki lehçede bulunan birleşik zarf-fiil ekleri ele alınarak analiz edilmiştir. Elde edilen bu analizde her iki dilin birleşik zarf-fiil ekleri arasındaki farklar ve benzerlikler olduğu tespit edilmiştir. Özellikle bu çalışmamızda, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un "Türkçe El Kitabı" adlı eseri, Zeynep Korkmaz'ın, "Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)" adlı kitabı, Tofiq Hacıyeva, Nizami Cefarov ve Nazami Xudiyev'in "Azərbaycan Dili", Q. Ş. Kazımov'un "Muassir Azərbaycan Dili", Möhsün Nağısoylu ve Mehman Zeynallı'nın beraber çıkardıkları "Azərbaycan Dili" adlı kitabı... gibi esas alınarak gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Zarf-fiil

COMPARING OF COMPOUND ADVERB-VERB AFFIXES OF AZERBAIJAN TURKISH AND TURKEY TURKISH IN TERMS OF STRUCTURE

Abstract

In this study, comparatively study were conducted in terms of the structure of the compound adverbs-verb affixes of Azerbaijan Turkish and Turkey Turkish which are included in the South-West (Oghuz) group. In this comparison, the compound adverb-verb affixes found in both dialects were analysed. In this analysis which obtained, it was founded that there are differences and similarities between the combined adverbial-verb affixes of both languages. In our study, especially Prof. Dr. Tuncer Gülensoy's "Turkish Guide book", book "Turkish Grammar", Zeynep Korkmaz's book called "Turkey Turkish Grammar (Morphology)",

*Sorumlu Yazar / Correspondent Author

Geliş (Received) : 15.07.2019

Citation/Atf: Dağlı, H., Kızıltoprak, Ş. (2019). Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin Birleşik Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Açısından Karşılaştırılması. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 161-176.

Kabul (Accepted) : 23.10.2019

Yayın (Published) : 31.12.2019

"Azerbaijani Language" book written by Tofiq Hajiyev and Nizami Cefarov, "Effective Azerbaijani Language" book of Q. Ş. Kazımov and "Azerbaijan Language" book written together by Möhsün Nağısoylu and Mehman Zeynallı... etc. were taken into consideration.

Keywords: Turkey Turkish, Azerbaijan Turkish, adverb-verb

Giriş

Zarf-fiiller cümle içindeki fiillerin oluş ve kılış durumlarını, tarzını belirleyen, hareket hâlindeki fiil yapılarını ifade eden dilbilgisi kalıplarıdır. Cümlede zarf (belirteç) göreviyle kullanılan zarf-fiiller doğrudan fiil kök veya gövdelerinden türetilibildikleri gibi isim-fiil ve ortaçlardan (sıfat-fiillerden) çeşitli ekler ve edatlar yardımıyla da oluşturulabilir. Zarf-fiiller, Türkiye Türkçesinde farklı isimlerle de anılır. Zarf-fiil yerine bağ-fiil, ulaç gerundium, belirteç fiili gibi isimler kullanılır.

Eski Türkçe döneminden şimdiye kadar kullanılagelen bu yapılar, Türkçeye ifade zenginliği ve anlam derinliği kazandırmıştır. Birleşik zarf-fiiller konusunda doyurucu bir çalışma yayımlayan Gürer Gülsevin, Türkiye Türkçesinde onlarca zarf-fiil yapısı tespit etmiştir (Boz, 2005: 43-48).

Bu Çalışmamızda birleşik zarf-fiil eklerinin oluşma biçimi üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede, birleşik zarf-fiil ekleri oluşturulurken genellikle hangi eklerin tercih edildiğinden ve bu eklerin birleşik zarf-fiil eklerinin oluşturulmasında tercih edilme sebebinden bahsedilecektir. Ayrıca, eklerin birleşik zarf-fiil eklerinin oluşturulmasındaki kullanım sıklığını gösteren bir tablo da verilecektir.

1. ZARF-FİİL KAVRAMI VE BİRLEŞİK ZARF-FİİL

1.1. Zarf-Fiil Kavramı

1.1.1. Türkiye Türkçesinde:

Ergin, zarf-fiillerin hareket hâlinde olduğunu, şahsa ve zamana bağlı olmadığını, hareket hâlini karşıladığını ifade etmektedir (Ergin, 2000: 582).

Banguoğlu, zarf-fiillerin şekil bakımından zarf-fiil işleyişi gibi gözükrken söz konusu yapıların tamamının zamana bağlı olmadığını altını çizer. Bu bakımdan zarf-fiiller, isim-fiillere benzer; sıfat-fiillerden de ayrılırlar (Banguoğlu, 2007: 427-428).

Korkmaz, zarf-fiillerin cümlede şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen, ancak yargı bildiren fiiller yanında, onların oluş ve kılış durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklediği fiillere zarf-fiil demektedir (Korkmaz, 2003: 983).

Gülsevin, zarf-fiil eklerini, fiilleri başka fiillere bağlamak üzere zarflaştırılan eklerdir, diye tanımlamıştır (Gülsevin, 2011: 97).

Öner, zarf-fiil kavramı şahsa ve zamana bağlanmayan, bir hareket ifadesi taşıyan, gramer şekilleri olarak Türkçenin kullanımına işlerlik kazandıran çok önemli yapılar olduğunu söyler (Çakmak, 2013: 15).

Bu yapıların şahıs ve zamana bağlı olmadıkları için herhangi bir çekimli fiile dönüşmeleri de pek mümkün değildir. Ancak her türlü fiilin kök ve gövdelerine belirli eklerin getirilmesi ile oluşturulan zarf-fiillerde, fiillerin asıl anlamı değişmez. Bu sebeple isim soylu zarflardan ayrılırlar (Korkmaz, 2003: 983).

Cümlede zarf olarak kullanılan zarf-fiiller, ad-fiiller ve sıfat-fiillere göre fiile daha yatkın ve yakındırlar. Söz diziminde ayrı bir işleyişleri vardır. Fiilin kavramını çok çeşitli yönlerden açıklayıp sınırlarlar. Böylece fiilleri kılış ve oluşları bakımından ele alırlar. Zamana bağlı olmamaları yönünden isim-fiillere benzerler (Tulum, 2014: 73).

1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde zarf-fiil kavramı “feli-bağlama” terimi kullanılmaktadır. Kazımov’a göre feli-bağlama (zarf-fiil), “bir işi, hareketi başka bir işle, hareketle ilişkilendiren eklerle feli-bağlama ekleri, onların artırıldığı sözlere feli-bağlama (zarf-fiil denir) denir (Kazımov, 2010: 291) biçiminde tanımlar. Azerbaycan Türkçesinde bir sıra ekler vardır ki fiillere eklenerek fiili başka bir fiille ilişkilendirir ve bu yolla bir işi, hareketi başka bir işle bağlar. Örneğin: “Bu sözləri **deyəndə** Əbilin gözlərindən sevinc **yağırdı**. (İ.M.) Arvad işığı **keçirərək soyunub** yerinə **girdi**. (İ.Ə.) Bəndalı indi yatdıqları otaqda **oturub** yoldaşları ilə çörək **yeyirdi**. (İ.Ə.) Səhər tezdən mal fermasına **gedərkən** Telli arvad pis xəbər **söylədi**. (M.İ.) O çeşmənin, o kölgənin yanından **kövrəlmədən ötüb-keçdiyim** olmayıb.(Ə.Ə.) Bir də onu bilirəm ki, o dağlar dünya **durduqca gülümsəyəcəkdir**.” (Kazımov, 2010: 291). Azerbaycan Türkçesinde feli-bağlama (zarf-fiil) temel cümleye bağlanır ve onu farklı yönlerden açıklayan

ve bu özelliğine göre de zarfa yakınlaşan söz grubudur. Bu söz grubunun cümlede şu şekilde kendini gösterir: “

a) Tesirli veya tesirsiz olur: *yazanda* (nəyi?), *baxdıqda* (nəyə?);

b) Tasdik ve inkârda işlenir: *görüb* (təsdiq) *dedi*, *görməyib* (inkar) *çixıb getdi* v.s.;

c) Fiilin uygun türünde olur ve zarf-fiil ekleri fiil kökünden sonra işlendiği gibi, bu eklerden sonrada işlenir: *görüb danışdı*, *görünüb aradan çıxdı*, *görüşüb getdi*, *işi gördürüb qurtardı* v.s.;

ç) Kendinden önceki sözü yönelme, belirtme, bulunma ve ayrılma hâllerinde idare eder: *şəhərə gələndə*, *kitabı oxuduqca*, *bağda işləyərkən*, *səyahətdən qayıtdıqda* v.s.” (MAD, 1991: 191).

Not: zarf-fiil asılı olduğu temel fiil gibi mastar (isim-fiil), sıfat-fiil, ayrıca zarf-fiil kendisi de işlenir.

“Zarf-fiil mastara (isim-fiile) ait olur: Örneğin: *Bu gün Yetim oraya kağız doğrayıb qoymağı yadından çıxarmışdı* (Q.İlkin). *Mən sənə inanıb aldanmaq istəyirəm* (B.Vahabzadə). *İldırımın buradaca onlardan ayrılıb getməsi ürəyindən oldu* (Q.İlkin).

Zarf-fiil ortaca (sıfat-fiile) ait olur: Örneğin: *Mən Əmini sevmədən onunla yaşadığım zaman riyakar idim, saxtakar idim* (B.Vahabzadə). *Rizvanın onun üçün ayırıb qoyduğu məqaləni yığmağa başladı* (Q.İlkin).

Zarf-fiil ulaca (zarf-fiile) ait olur: Örneğin: *O, kəmərinə çəkib möhkəmləndə Ağadadaş onun köynəyinin altından belinə tapança bağladığını gördü* (Q.İlkin).” (MAD, 1991: 191).

1.2. Birleşik Zarf-Fiil

1.2.1. Türkiye Türkçesinde:

Esasen zarf-fiil olmayarak bazı eklerle eklerin veya edatların düzenli olarak birleşmesi sonucunda fiillere bağlanarak geçici zarf-fiil oluşmasına “birleşik zarf-fiil” denir. Birleşik zarf-fiilin diğer bir ismi de “*quasigerundium*”dır.

Birleşik zarf-fiillerde birden fazla ekin birleşmesi sonucunda eklerin kendi anlamlarını kaybederek yeni anlamlar kazanılması sonucu oluşmuştur.

Osman Nedim Tuna'nın kullandığı “**quasi**” kelimesi dilimizde “*hemen hemen, aşağı yukarı, sözde*” anlamlarını taşır. Yani **quasi gerundium** demek, “*tam*

zarf değil de, hemen hemen zarf-fiil olabilecek bir yapı ya da aşağı yukarı zarf-fiil sayılabilecek bir yapı” demektir (Gürsevin, 2001: 128).

Birleşik zarf-fiil yapısı Türkiye Türkçesinde sıklıkla kullanılmıştır. Türkçede kullanılan fiillerin müsait yapısı itibariyle bu fiiller, üzerine aldıkları eklerle yepyeni anlam ve görevler kazandırılmıştır.

1.2.2. Azerbaycan Türkçesinde:

“Bir işi, hareketi, başka, bir işle, hareketle ilişkilendiren eklere zarf-fiil ekleri, onların artırıldığı sözlere zarf-fiil denir” (Kazımov, 2010: 291)

2. 2. Birleşik Zarf-Fiil Ekleri

Birleşik zarf-fiil eklerini zaman içerisindeki değişimlerini tek tek ele alınıp incelenecektir.

2.1. -(y)ArAk Zarf-Fiil Eki

2.1.1. Türkiye Türkçesinde:

Bu ek Oğuz lehçeleri grubuna ait bir zarf-fiil ekidir. 13-15. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi yazmalarında birkaç örneği vardır. Bu ek Osmanlı Türkçesi döneminde gelişmiş olup Türkiye Türkçesi’nde çok işlek bir ek hâline gelmiştir.

Bu ekin yapısı itibariyle üç farklı görüş ortaya atılmıştır. “Bunlardan birincisi -A istek eki ile +rAk karşılaştırma eki birleşmesine, İkincisi -(y)U zarf-fiil eki ile +rAk karşılaştırma eki birleşmesine, üçüncüsü de -Ur, -Ar geniş zaman eki ile +ok güçlendirme eki birleşmesine bağlayan görüşlerdir. (Korkmaz, 2009: 993)

Bu üç görüşten ikincisi sanki Türkçenin yapısına uygundur. Çünkü zaman ekleri, kişi ekleri hariç üzerine ek almamaktadır.

Bu ek temel fiilin yapılaş tarzını göstermektedir.

Adam şüpheli şüpheli, yüreği ikircikli gülümseyerek bakıyordu. (Y. Kemal, İM, 130)

Ağaçların bile sıhhatine imrenerek yürürdüm. (P. Safa, DHK, 9)

2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde:

“Azerbaycan Türkçesinde bu ek *-araq, -ərək* biçimindedir, *-araq, -ərək* eki vasıtasıyla tarz-hareket, hâl-vaziyet, bazen de sebep bildiren zarf-fiiller meydana gelir. Bunlar ya basit cümlelerin tarz-hareket, sebep, kısmen de zaman zarflığı olur, ya da basit cümlede bir şahıs tarafından icra edilen iki işi, hemcins haberi birbirine bağlıyor.”(MAD, 1991: 194). Bu ek sinonim (eş anlamlı) eklerdir.

Polad qılınclar yenicə doğan günəşin qızıl şüalarını əks edərək parıldaşır (M.Hüseyn). (MAD, 1991: 195).

Uzunboğaz çəkmə geymiş oğlan ayaqlarını üzəngiyə dirəyərək yəhərdə qıs-qıvraq oturmuşdu. (İ.Ə.) (Kazımov, 2010: 298)

O, əlini döşünə qoyaraq danışır. (AD, 2008: 72).

İnək asta-asta gövsəyərək sanki arvadın mahnısına qulaq asır. (İ.Ə.) (Kazımov, 2010: 298)

Züleyxa qaşlarını düyünləyərək dedi (A.Şaiq). (MAD, 1991: 195).

Cavanşir sevinclə bağıraraq Urmuza möhkəm bir zərbə vurdu (M.Hüseyn). (MAD, 1991: 195).

Sən get, mən işimi qurtararaq gələm. (MAD, 1991: 195).

İki gün sonra Əşraf toxucu fabrikinə qəbul edilərək toxuculuq şöbəsində həvəslə işləməyə başladı (A.Şaiq). (MAD, 1991: 195).

2.2. -(y)InçA / -(y)UnçA Zarf-Fiil Eki

2.2.1. Türkiye Türkçesinde:

Bu yapı Eski Türkçenin *-gInçA* zarf-fiilindeki ses değişimlerinden oluşmaktadır. Ön ses /g-/’yi kaybederek *-(y)InçA / -(y)UnçA* haline gelmiştir.

Gabain’e göre bu yapı, fiilden isim yapan /-g/ ile /+I/ iyelik eki ve /+çA/ eşitlik hali ekinin birleşmesinden oluşmuştur. (Z. Korkmaz, 2007: 1004)

Bu ek, ET. *-gInçA*; EAT. *-InçA*; Osmanlıcada *-InçA* olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçede bu yapı “*kadarlık, sınırlandırma*” ifade eder. Bu ekin başlıca görevi, zaman bildiren bir zarf-fiil ekidir.

Karanlığa alışınca duvarın dibine çömelip oturdu. (T. Apaydın, AD, 10)

Benim birdenbire sustuğumu ve hızlı hızlı yürüdüğümü **görünce** o da sustu. (H. E. Adıvar, KA, 58).

2.2.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde *-ınca, -incə, -unca, -üncə* biçimde kullanılır ve “*ınca* ekli zarf-fiiller temel, yani şahıslı fiildeki işin devam etme zamanını gösterir. Cümlede zaman zarflığı görevinde kullanılır.” (Kazımov, 2010: 301) Örneğin:

Dostunu görünce çox sevindi. (AD, 2008: 71).

“Səməd yaxında güllə səsi eşidincə yerə yatdı.

Şair qəlbi bu səhnədən ilhamını alınca’.

-Yaşa,-dedi, -ey qəhrəman, -yaşa,-dedi, ey Vətən! (S.V.)” (Kazımov, 2010: 301)

“Yüz il ömrün qış keçincə, bir il olsun! (R.R.)” (Kazımov, 2010: 301)

2.3. -(y)All Zarf-Fiil Eki

2.3.1. Türkiye Türkçesinde:

-(y)All, Eski Türkçedeki *-gAll* ekinin ön sesindeki /g-/ ünsüzünün düşmesiyle oluşmuştur. Yapısı itibariyle birçok görüş ortaya atılmıştır. İçlerinde W. Bang’ın düşüncesi daha fazla araştırmacı tarafından kabul edilmiştir. Bang’a göre bu ek, gelecek zaman eki /-gA/ ile *Al-I* zarf-fiilin birleşmesiyle oluşmuştur (Korkmaz, 2007: 1009).

Bu ek, geçmişten süregelen bir durumu bildirir. Süreklilik gösteren bir zarf-fiil ekidir.

Üniversiteyi bile bitireli on yıl olmuştu. (S. Kocagöz, OD, 239)

Biz yola çikali dört saati geçti. (H. R. Gürpınar, Eİ, 41)

2.3.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde *-alı, -əli* ekleri biçimindedir. “Bu ek ile oluşturulanbağ-fiiller şahıslı fiillerdeki işin çıkış, başlangıç yerini bildirir ve cümlede zaman zarflığı görevinde kullanılır.” (Kazımov, 2010: 301) Örneğin:

Əlindən gedəli yarı, yoldaşı, Yanır od içində bağrının başı. (M.R.) (Kazımov, 2010: 302)

Qəmərbanu bu yaz gələli Mahmudun çöllərə, dağlara gəzintiyə çıxmasına da sevinmişdi. (Elçin)
(Kazımov, 2010: 302)

2.4. –mAdAnZarf-Fiil Eki

2.4.1. Türkiyə Türkçesinde:

Bu ek, /-mA/ isim-fiil eki ile /+dAn/ hal ekiyle bir araya gelmiş bir yapıdır. Bu yapı isim-fiilin olumsuzluk ekinden dolayı zarf-fiilin anlamını da olumsuzlaştırır.

Bu yapının en eski şekli Orhun Yazıtları'nda mevcut olup –mAtI; -mAtIn şeklinde kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde ise ekin –mAdIn şekilleri kullanılmıştır.

V. Thomsen ve W. Bang, bu ekin /-tIn/ ile yapılmış bir zarf-fiil olduğu görüşünü öne sürmüşlerdir. Thomsen, Radloff, Bang gibi bilim adamları, “-mAtIn<mA- t + In” şeklinde olumsuz bir fiil tabanından /-t/ ile yapılmış bir aksiyon ismi üzerine /+n/ vasıta hali getirilmiş bir şekil olarak kabul etmişlerdir. (N. Bayraktar, 2004: 190)

-mAdAn zarf-fiil eki, -(y)Ip / -(y)Up; -(y)ArAk zarf-fiillerin olumsuz biçimleri için kullanılır.

Sana üç gündən beri məktup yazmaq məcburiyyətindəyəm, fakat bir türlü bu mənzuməyi bitirmədən yazmadım. (A. H. Tanpınar, AHTM, 35)

Sokaktan hər keçən kahveyə uğramadan edemiyordu. (O. Akbal, GS, 25)

2.4.2. Azərbaycan Türkçesinde:

Azərbaycan Türkçesinde -madan,-mədən ekleri biçimində kullanılır. “Esas fiildeki işin devam etmə süresini göstərir.” (Kazımov, 2010: 302). Örnekler:

Kələntər lələşə yaxınlaşmadan otağın ortasında dayandı. (M.İ.)(Kazımov, 2010: 302)

Belə sinəyə baş qoyan həyatın fırtınaları qarşısında qorxu bilmədən azad yaşaya bilər. (M.İ.)(Kazımov, 2010: 302)

Oğlan gözlərini qırpmadan baxırdı. (İ.Ə.) (Kazımov, 2010: 302)

Qəlyanını ağır-ağır tüstülədən yaşlı bir kişi kimsənin üzünə baxmadan danışdı. (İ.Ə.)
(Kazımov, 2010: 302)

2.5. *iken~ -ken* Zarf-Fiil Eki

2.5.1. Türkiye Türkçesinde:

Bu yapı, *i-* ek fiilinin zarf şeklindedir. Eski Türkçede *i-* fiili *er-* olarak kullanılmış, Eski Türkçede ekin yapısı *er-ür-ken> iken* şeklinde gelişmiştir. Kullanımda çoğu kez aradaki *i-* ek-fiili eriyip kaybolmuştur: *çocuk iken> çocukken* gibi.

iken~ -ken zarf-fiili zaman ve tarz bildiren zarf-fiillerdir. Sadece görülen geçmiş zamanda, şart kipinde, istek kipinde ve emir kipinde *iken~ -ken* ekiyle genişletilmiş bir türü yoktur.

Taş köprüünün üzerinden geçerken sabahleyin altına sakladığımız sosyoloji kitaplarını almak hiç birimizin hatırına gelmedi. (Ö. Seyfettin, EB, 88)

Mümtaz onu dinlerken aydınlıktan aydınlığa koştuğunu sanıyordu. (A. H. Tanpınar, H, 35)

2.5.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde *-arkən, -ərkən, -ırkən, -irkəri* biçimindedir. “Bu ek ile oluşturulan zarf-fiiller şahıslı fiillerdeki işle aynı zamanda yerine getirilen işi bildirir.” (Kazımov, 2010: 304) Örneğin,

Şərəf oğlu ölümcül halda xəstəxanada yatırkən döyüşdəngöz açmayan Rüstəm onu unuda bilmirdi. (M.İ.) (Kazımov, 2010: 304)

Qıza hədsiz dərəcədə yaraşan mavi ipək koftanın düymələrini açarkən Maya onun əlini sinəsinə sıxdı. (M.İ.) (Kazımov, 2010: 304)

Rüstəm kişi atı qurumuş yol qırağı ilə sürərkən peyin daşıyan adamlar tez-tez gözünə dəyirdi. (M.İ.) (Kazımov, 2010: 304)

Biləklərin zəncirdə olarkən sənin xeyirxah əməllərin kimə lazımdır? (F.K.) (Kazımov, 2010: 304).

2.6. *-DIKÇA / -DUKÇA* Zarf-Fiil Eki

2.6.1. Türkiye Türkçesinde:

Oğuz grubuna ait olan bu ek *-Dik / -DUk* görülen geçmiş zaman sıfat-fiil eki ile */+çA/* eşitlik hâli ekinin birleşmesiyle oluşan bir yapıdır ve “*-dığı sürece, süreklilik*” anlamında kullanılır. Türkiye Türkçesinde çok kullanılan bir zarf-fiil türüdür.

Yavaş yavaş düşündükçe efendisinin ne kadar büyük ve ne kadar akıllı bir adam olduğunu anlamaya başladı. (Ö. Seyfettin, GM, 44)

İşleri oldukça geniştir, gittikçe de genişliyor. (M. Ş. Esendal, EOY, 268)

2.6.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde bu ekler *-dıqca,-dikcə,-duqca,-dükcə* biçimindedir. Bu ekle oluşturulan zarf-fiillerin ifade ettiği iş ve hareket şahıslı fiillerdeki işin devam etme zamanını gösterir. Cümlede zaman zarflığı görevinde kullanılır.” (Kazımov, 2010: 301) Örneğin,

Dərələr yuxarı qalxdıqca bir yerdə düyünlənirdi. (F.K.) (Kazımov, 2010: 301)

Yüngül meh vurduqca ağacın yarpaqlarının arxası gümüş kimi parıldayırdı. (F.K.) (Kazımov, 2010: 301)

Onlar yeridikcə ayaqlarının altında kövrək qarın yumşaq xışiltısı eşidilirdi. (İ.Ə.) (Kazımov, 2010: 301)

2.7. –DIğIndAn / -DUğUndAn Zarf-Fiil Eki

2.7.1. Türkiye Türkçesinde:

-Dik / -Duk sıfat-fiil eki, *iyelik eki* ve *+dAn* ayrılma hali ekiyle kurulmuş zarf-fiil türüdür. Türkiye Türkçesinde işlek bir yapıdır.

Çok zengin olduğundan paranın onca ehemmiyeti yoktu. (Ö. Seyfettin, BL, 90)

Kırmızı çizmeyi atmaya kıyamadığından verdi tatlı canını Cimri. (K. Tahir, DA, 52)

2.7.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde kullanılan *dığIndAn / -duğUndAn* zarf-fiil eki, Azerbaycan Türkçesinde *-andən, -əndən* ekleri biçimindedir ve cümlede kullanıldığında aynı anlam vermektedir. Örneğin: “*oyan+andan, yeri+(y)əndən, qalx+andan.* (Solmaz, s. 176)

2.8. –DİkTA / -DuktAZarf-Fiil Eki**2.8.1. Türkiye Türkçesinde:**

–Dİk/ -Duk sıfat-fiil eki ile +tA bulunma hâli ekiyle genişletilmiş bir zarf-fiil ektir. Bu yapı Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde bolca kullanılmış ve günümüz Türkiye Türkçesinde bu yapıdaki kullanımı düşmüştür.

Günümüzde sıfat-fiil ile bulunma hâli eki arasına iyelik eklerini alarak varlığını sürdürmüştür.

*Parayı **aldığımda** size borcumu ödeyeceğim.* (Hengirmen, 2006: 258)

*Bu kitabı **okuduğunda** çok şey öğreneceksin.* (Hengirmen, 2006: 258)

2.8.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde, “-dıqda, -dikdə, -duqda, -dükdə biçimindedir. Bu ek ile türeyen feli-bağlamalar esas fildeki işin başlanma anını gösterir. Cümlede daha çok zaman zarflığı vazifesinde kullanılır.”(Kazımov, 2010: 298). Örneğin:

Rayon mərkəzinə çatdıqda Adil düşüb öz idarəsinə getdi. (İ.Ə.) (Kazımov, 2010: 299)

Yalnız üç il əvvəl atasının bəraət kağızını aldıqda sevinib üzü açıldı. (M.İ.) (Kazımov, 2010: 299)

Rüstəm kişi bu darvazadan içəri girdikdə gözü önündə yeni böyük bir zavodun mənzərəsi açıldı. (M.İ.) (Kazımov, 2010: 299)

2.9. -a, -e (...-a ...-a, ...-e ...-e) Zarf-Fiil Eki**2.9.1. Türkiye Türkçesinde:**

Türkiye Türkçesinde -a, -e (...-a ...-a, ...-e ...-e) ekleri fiil tabanlarına gelerek, cümlede zaman ve durum bildirir. Örneğin:

*Akşamı **duya duya** Sular yattı uykuya...* (Necip Fazıl Kısakürek) (TBB, 2013: 165) (durum)

*Bugün bire on **kala** bitiyor.* (zaman)

*Uçağımız dokuzu çeyrek **geçe** kalkacak.* (zaman)

2.9.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde -a²-a² ekleri kullanılmaktadır. “Bu ek tekrar edilen fiile söylenir ve onunla türeyen zarf-fiiller, esasen, hareketin icra tarzını bildirir.” (Nağısoylu ve Zeynallı, 2009: 90). Örneğin:

Baxa-baxa - Tahir bu mənzərəyə baxa-baxa “Moskviç”in sürətini artırır (M.Hüseyn). (Kazımov, 2010: 199).

Uşaq qaça-qaça gəldi. (Nağısoylu, Mehman Zeynallı, 2009: 90).

Əsə-əsə- Rüstəm kişi barmaqları əsə-əsə trubkasını təmizləyirdi (M.İbrahimov). (Kazımov, 2010: 199)

Ana gülb-gülb danışır. (Zeynallı, 90) (Nağısoylu, Mehman Zeynallı, 2009: 90).

İşləyə-işləyə — Tahir fəhlələrlə bərabər işləyə-işləyə onların söhbətlərinə qulaq asırdı (M.Hüseyn). (Kazımov, 2010: 199)

2.10. -ip (-ıp, -up, -üp) Zarf-Fiil Eki

2.10.1. Türkiye Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde -ip (-ıp, -up, -üp) ekleri cümlede durum bildirir. Örneğin:

Baktım süzülüp geçti açıktan iki sandal. (TBB, 2013: 163).

Taş atıp da kolun mu yoruldu?(TBB, 2013: 163).

2.10.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde -ib {-ib, -ub, -üb) biçimindedir. “Bu ekler“vasıtasıyla fiil köklerinden ve çeşitli türlerde işlenmiş fiillerden esasen hal-vaziyet, tarz-hareket, kısmen de sebep ve zaman mazmunlarını açıklayan zarf-fiil meydana getirir.” (Kazımov, 2010: 193)

Hayqırıb açsam, meydanı; Su tək axıdaram qanı; Dəstələyib bəyi, xanı; Qırat döşünə qataram (“Koroğlu”). (Kazımov, 2010: 194)

Qırat yeldən qanad taxıb uçurdu. Qırat ayaqlarını yerə döyüb kişnəyirdi. (Kazımov, 2010: 194)

Qıza elə gəldi ki, Şahin inciyyə kəndə qayıdır (Əfqan). Onu başa düşməyəcəklərindən ehtiyat edib danışmadı. (Kazımov, 2010: 194)

2.11.-r...-mEz (...-r...mAz) Zarf-Fiil Eki

2.11.1. Türkiye Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde *-r...-mez (...-r...maz)* ekleri cümlede durum ve zaman belirtir.

“Elini topuza değdirir değdirmez kapı açılı vermişti. (Peyami Safa)” (TBB, 2013: 166).

“Otobüs durur durmaz hemen atladık.” (TBB, 2013: 166).

2.11.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde *ar...-maz, -ər...-məz* biçiminde kullanılır. Örneğin, *qaç+ar-qaçmaz, gör+ər-gör+məz vb.*

Kəndə çatar-çatmaz qarşısına bir it çıxdı. (AD, 2008: 71)

3. Türkiye Türkçesinde Olup da Azerbaycan Türkçesinde Olmayanlar:

-mAktAnsA Zarf-Fiil Eki: *gömülmektense, inanmaktansa vb.*

-İşIndA / -UşUndA Zarf-Fiil Eki: *rastgelişimde, verişinde vb.*

-AcAğInA Zarf-Fiil Eki: *oturacağımıza, konuşacağına vb.*

-AsIyA Zarf-Fiil Eki: *öldüresiye, kıyasıya, kıyasıya vb.*

-mAsInA Zarf-Fiil Eki: *ölmesine, tepki vermesine vb.*

-mAsIndAn Zarf-Fiil Eki: *gecikmesinden, suistimaletmesinden vb*

-mAksIzIn Zarf-Fiil Eki: *ayrılmaksızın, konuşmaksızın vb.*

-mAklA Zarf-Fiil Eki: *olmakla, yetiştirmekle vb.*

-mAsIyla Zarf-Fiil Eki: *kakmasıyla, bakmasıyla vb.*

-cAsInA Zarf-Fiil Eki: *boşanırcasına, işlemişçesine, biliyormuşçasına vb.*

-DIktAn / -DuktAn Zarf-Fiil Eki: *soktuktan, geldikten sonra, duymadıktan sonra vb.*

4. Azerbaycan Türkçesinde Olup da Türkiye Türkçesinde Olmayanlar:

-mİş, -mİş, -mUş, -mÜş Zarf-Fiil Eki: *al+muş, yüklən+miş, biş+miş, oxu+muş, gör+müş vb.*

Örneğin: “Çörəyini **yeməmiş** (zaman) həyəətə qaçdı.” (AD, 2008: 71) “Ekmeğini yememiş (zaman) avluya kaçtı.”

-AndƏ, -ƏndƏ Zarf-Fiil Eki: *al+anda, gəl+əndə, oxu+(y)anda, işlə+(y)əndə vb.*

Sonuç

Çalışmamızda, Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde kullanılan birleşik zarf-fiil eklerini maddeler hâlinde vererek hangi eklerin birleşmesiyle oluştuğunu altlarında verdik. Netice itibariyle iki dilde üzerinde durduğumuz birleşik zarf-fiiller, birden fazla ekin kendi görev ve kelimeye kattıkları anlam dışında kullanılıp kalıplaşmasıyla oluşmuşlardır. Bu birleşik zarf-fiiller, aslen zarf-fiil eki olmayan ve sıfat-fiil, isim-fiil, hâl eki, iyelik eki gibi eklerin bir araya gelip kaynaşmasıyla meydana gelen eklerdir ve geçici zarflar yapmaktadır. Birleşik zarf-fiiller, isim-fiiller veya sıfat-fiiller gibi değiller. Yapıları itibariyle üzerlerine ek almaya müsait olup canlı, renkli, hareketli yapılardır.

Kaynakça

Azərbaycan Dili (2008). Bakı: Altun Kitab, 160 səh.

Aziz, H. H. “Türkçede –madan, -meden Ulaş Ekinin Yazılışı ve Kullanılışı”,
<<https://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=109619>

Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları.

Boz, E. (2005). *Bir Birleşik Zarf-Fiil Yapısı Üzerine*, İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, sayı 19, s. 43 – 48.

Çakmak, C. (2013) *Birleşik Zarf-Fiil Kavramı ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümleri*, Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi.

Ercilasun, A. B. (2012). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergin, M. (2000). *Türk Dilbilgisi*, Ankara: Bayrak Yayınları.

Gülsevin, G. *Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon: 2001.

Gülsevin, G., Boz, E. (2011). *Türk Dili ve KompozisyonI-II*, Konya: Tablet Basımevi.

Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara:Türk Dil Kurumları Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (1984). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, İstanbul: Cönk Yayınları,

Hacıyeva Tofiq, Cefərov Nizami, Xudiyev Nəzami (2009). Azərbaycan Dili. Bakı: Aspoliqraf Nəşriyyatı.

HENGİRMEN, Mehmet (2006). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. V. Baskı. Ankara: Engin Yayın Evi.

Hengirmen, M. (2005). *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi

İlker, A. (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları.

Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları.

Kazımov, Q. Ş. (2010). *Müassir Azərbaycan Dili. Morfologiya*. İkinci Nəşri. Bakı: Elm və Təhsil. <<Nurlan>>, 2010, 400 səh.

Korkmaz, Z. (2018). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları.

Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri - Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Üçüncü Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Müasir Azərbaycan Dili (2007). III. hissə. Morfologiya. Bakı: Şərq-Qərb, 280 Səh.

Nağısoylu M., Zeynalı M. (2009). *Azərbaycan Dili*. Bakı: Araz Yayınları.

Solmaz, Z. (Hüseynova) (2009). *Azərbaycan Dili*. Bakı: İqtisad Universiteti» nəşriyyatı

Öner, M. “-mat/-meti Zarf-Fiili Hakkında”, III. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Türk Dil Kurumu, Ankara: 1996.

Tulum, M. (2014). *Osmanlı Türkçesine Giriş-II*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.

Zülfikar, H. (1976). *Yabancılar İçin Türkçe Dersleri Dilbilgisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

KISALTMALAR

AB: Ağustos Başağı, Sevinç Çokum

AD: Ateş Düşünce, Talip Apaydın

AHTM: *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mektupları*, Zeynep Kerman

BE: *Baba Evi*, Orhan Kemal

BL: *Beyaz Lale*, Ömer Seyfettin

DA: *Devlet Ana*, Kemal Tahir

DHK: *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, Peyami Safa

EB: *Efruz Bey*, Ömer Seyfettin

Eİ: *Eşkıya İninde*, Hüseyin Rahmi Gürpınar

GM: *Gizli Mâbet*, Ömer Seyfettin

GS: *Garipler Sokağı*, Oktay Akbal

H: *Huzur*, Ahmet Hamdi Tanpınar

HÇ: *Hanımın Çiftliği*, Orhan Kemal

HOŞ: *Hep O Şarkı*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu

İM: *İnce Memed*, Yaşar Kemal

KA: *Küçük Ağa*, Tarık Buğra

OD: *Onbinlerin Dönüşü*, Samim Kocagöz

SE: *Sessiz Ev*, Orhan Pamuk

TTG: *Türkiye Türkçesi Grameri*, Zeynep Korkmaz

Y: *Yaban*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu

YH: *Yeni Hayat*, Orhan Pamuk

YÖ: *Yılanların Öcü*, Fakir Baykurt

DIŞ TİCARETTE ORTAYA ÇIKAN KUR RİSKİ VE KUR RİSKİNDEN KORUNMA METOTLARI¹

Doktora Metin KETBOĞA

İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı

metinketboga@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-0107-3557

Öz

Bu çalışmanın amacı dış ticarete ortaya çıkan kur risklerini belirlemek ve kur risklerden korunma metotlarını araştırarak bunlara çözüm önerileri sunmaktır. Çalışmada öncelikli olarak 1980 yılından sonra Türkiye’de yaşanan kur oynaklıkları ve bunların kurlarda meydana getirdiği etki hakkında bilgi verilmiş, daha sonra dış ticarete kur riskinin nasıl oluştuğuna ve bunlardan nasıl kaçınılması gerektiğine yönelik izlenebilecek yollar tartışılarak çözüm önerileri sunulmuştur. Çalışmanın sonucunda kur oynaklıklarının dış ticaret firmalarına zarar verdiği, bu zararın minimize edilmesi için kur riskinden korunma metotlarının kullanılmasının gerekliliği ve bu metotları kullanırken karşılaşılan sorunların çözülmesinin dış ticarete ortaya çıkan kur riskinin azalmasına katkı sağlayacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Döviz, Kur Riski

EXCHANGE RISK IN FOREIGN TRADE AND PROTECTION METHODS FOR EXCHANGE RISK

Abstract

The aim of this study is to determine the foreign exchange risks arising from foreign trade and to investigate the foreign exchange risk protection methods and to offer solutions to these risks. In the study, initially exchange rate volatility and its effects which experienced in Turkey after 1980, were informed, than the ways in which the exchange rate risk arises and how to avoid them are discussed and

¹ Bu makale Metin KETBOĞA’nın “Türkiye’de Dış Ticaretin Yapısal Sorunları ve Bu Sorunların Malatya’da Faaliyetini Sürdüren Dış Ticaret Şirketlerinin Faaliyetleri Üzerindeki Etkileri: Malatya Örneği” başlıklı yayınlanmamış doktora tezinden türetilmiştir.

*Sorumlu Yazar/Correspondent Author

Geliş (Received) : 05.11.2019

Citation/Atf: Ketboğa, M. (2019). Dış Ticarete Ortaya Çıkan Kur Riski ve Kur Riskinden Korunma Metotları. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 177-190

Kabul (Accepted) : 24.12.2019

Yayın (Published) : 31.12.2019

solutions are offered. As a result of the study, it is concluded that exchange rate volatilities sometimes cause damage to foreign trade firms, the necessity of using exchange rate hedging methods to minimize this loss, and solving the problems encountered while using these methods will contribute to the decrease of foreign exchange risk in foreign trade.

Keywords: Foreign Trade, Currency, Exchange Risk

Giriş

Kur riski, döviz kurlarında beklenmedik bir değişimin firmaların gelir ve giderlerinde ya da genel olarak nakit akımlarında yol açtığı değişiklikler olarak tanımlanmaktadır (Aydın, 2007:81). Türkiye’de, kur riski 1980 yılında sabit döviz kuru sisteminden hareketli döviz kuru sistemine geçilmesiyle artmaya başlamıştır. Özellikle 24 Ocak 1980 kararlarının alınması ile ülke ekonomisinin dışa kapalı bir hale gelmesine neden olan ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi terk edilmiş, ihracata dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Bu durum Türkiye’de dış ticaret rakamlarının artmasını sağlamıştır. 1979 yılında dış ticaret hacmi 7 milyar 330 milyon USD iken 1990 yılına gelindiğinde 35 milyar 261 milyon USD’ye ulaşmıştır (Savcı, 2009:6).

1990 yılında ortaya çıkan körfez krizi, dış ticaret rakamlarını ve ekonomiyi olumsuz etkilemiş ve faiz oranları artmaya başlamıştır. Bu durum, yurtdışından sıcak paranın kısa süreli spekülasyon amaçları ile ülkeye gelmesine sebep olmuştur (Hepaktan, 2007:1-22). 1993 yılının ortalarında siyasi otoritenin kamuda faiz yükünün çok yüksek olduğunu ve kısa dönemde uygulanacak politikalar ile faiz oranlarının düşürüleceğini açıklaması kurlarda hareket yaşanmasına neden olmuştur. 1994 yılının başında 19 bin TL olan dolar kuru Nisan ayında %100 artarak 38 bin TL’ye ulaşmıştır. 1994 yılında TCMB’nin piyasaya döviz sürerek döviz kurlarında denge sağlamaya yönelik faaliyetleri ise başarıyla sonuçlanmamıştır (Turan, 2011:56-80).

Türkiye’de 1980 yılından sonra kur oynaklıklarında yaşanan ikinci dalga 1997-2001 yılları arasında olmuştur. Tablo 1.1, 1997-2001 yılları arasında kurlarda yaşanan değişim miktarını ve oranlarını göstermektedir.

Tablo 1.1 1997-2001 Yılları Arasında Kurda Yaşanan Değişim Miktarı ve Oranları

YILLAR	YILBAŞI	YILSONU	ARTIŞ MİKTARI	ARTIŞ ORANI
1997	107.700,00 TL	205.110,00 TL	97.410,00 TL	90,45%

1998	206.120,00 TL	313.707,00 TL	107.587,00 TL	52,20%
1999	314.064,00 TL	540.098,00 TL	226.034,00 TL	71,97%
2000	540.793,00 TL	671.765,00 TL	130.972,00 TL	24,22%
2001	666.774,00 TL	1.446.638,00 TL	779.864,00 TL	116,96%

(Kaynak: TCMB,2019)

Tablo 1.1'den de görülebileceği üzere 1997 yılında dolar kurunda yaklaşık %91, 1998 yılında yaklaşık %53, 1999 yılında yaklaşık %72, 2001 yılında ise yaklaşık %117'ik bir artış yaşanmıştır.

Türkiye'de 2000 yılının sonuna doğru ortaya çıkan yeni ekonomik kriz, kur sisteminde yeni bir değişikliğe gidilmesine yol açmış ve bant içinde dalgalanma rejimi uygulanmıştır. 2001 yılında dolar kurunda yaşanan yaklaşık %117'lik artış bu rejimin tartışılmasına neden olmuş ve bant içinde dalgalanma rejimi 2001 yılında sonlandırılarak küresel ve yerel şoklara karşı daha hassas bir sistem olan dalgalı döviz kuru sistemine geçilmiştir (Eğilmez, 2019).

2002 yılında dolar kuru ilk defa 1 TL'nin üzerine çıkmıştır. Tablo 1.2 2002-2017 yılları arasında kurlarda yaşanan değişim miktarını ve oranlarını göstermektedir.

Tablo 1.2 2002-2017 Yılları Arasında Kurda Yaşanan Değişim Miktarı ve Oranları

YILLAR	YIL BAŞI	YIL SONU	ARTIŞ MİKTARI	ARTIŞ ORANI
2002	1.440.765,00 TL	1.639.745,00 TL	198.980,00 TL	13,81%
2003	1.648.438,00 TL	1.393.278,00 TL	-255.160,00 TL	-15,48%
2004	1.389.282,00 TL	1.336.300,00 TL	-52.982,00 TL	-3,81%
2005	1,34 TL	1,34 TL	0,00 TL	0,22%
2006	1,34 TL	1,41 TL	0,06 TL	4,54%
2007	1,41 TL	1,16 TL	-0,25 TL	-17,68%
2008	1,16 TL	1,52 TL	0,36 TL	30,90%
2009	1,53 TL	1,49 TL	-0,04 TL	-2,75%
2010	1,48 TL	1,54 TL	0,06 TL	3,82%
2011	1,55 TL	1,89 TL	0,34 TL	22,05%
2012	1,88 TL	1,78 TL	-0,10 TL	-5,29%

2013	1,77 TL	2,13 TL	0,36 TL	20,31%
2014	2,17 TL	2,33 TL	0,16 TL	7,14%
2015	2,34 TL	2,92 TL	0,57 TL	24,44%
2016	2,94 TL	3,52 TL	0,58 TL	19,61%
2017	3,53 TL	3,77 TL	0,24 TL	6,74%

(Kaynak: TCMB,2019)

Tablo 1.2’den de görülebileceği üzere 2002-2017 yılları arasında kurlarda zaman zaman artış ve azalışlar yaşanmış fakat değişim oranları sınırlı kalmıştır. Kur oynaklıklarında üçüncü dalga, 2018 yılında ABD ile yaşanan siyasi kriz nedeniyle gerçekleşmiştir. 2018 yılının başında dolar kuru 3,77 TL iken 13 Ağustosta tarihi zirvesini görerek 6,87 TL’ye ulaşmıştır (TCMB, 2019).

Türkiye’nin 2018 yılı sonunda toplan dış ticaret hacmi 390 milyar 967 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Türkiye’de dış ticaret rakamları artarken kurlarda yaşanan oynaklıklar dış ticaret firmalarının ticari faaliyetlerinin risk atına girmesine neden olmaktadır. Bu durum kur riski yönetiminin önemini artırmakta, kur riskinin hassas bir şekilde yönetilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı dış ticarete ortaya çıkan kur risklerini belirlemek ve bu risklerden korunma metotlarını araştırarak bunlara çözüm önerileri sunmaktır.

1. Literatür Çalışması

Çalışmanın bu kısmında bu konuyla ilgili yapılmış ulusal ve uluslararası literatür taraması aşağıdaki gibidir:

Çonkar ve Ata (2002), riskten korunma aracı olarak türev ürünlerin gelişmiş ülkeler ve Türkiye’de kullanımını üzerinde çalışma yapmıştır. Çalışmalarının sonuç bölümünde Türkiye’de türev ürünlerin kullanımında artış yaşandığını fakat kullanım oranının hala gelişmiş ülkelerdeki kadar olmadığını ifade etmişlerdir.

Yıldırım (2003), ihracat yapan işletmelerde kur riski yönetimi üzerinde çalışma yapmıştır. Çalışmasında ekonometrik analizden faydalanmıştır. Çalışmasının sonuç bölümünde ihracat yapan firmaların döviz kuru riskini yüksek seviyede algıladıklarını bundan dolayı riskten korunma metotlarını kullanmayı tercih ederek, bu riski minimize etmeye çalıştıklarını ifade etmiştir.

Erbağcı (2005), dış ticaret yapan işletmelerde kur riski yönetimi üzerinde çalışmıştır. Çalışmasında ekonometrik analizden faydalanmıştır. Çalışmasının sonuç bölümünde dış ticaret firmalarının içsel ve dışsal korunma metotlarından faydalanarak kur riskini minimize edebileceklerini ifade etmiştir.

Yücel, Mandacı ve Kurt (2007), firmaların maruz kaldıkları finansal riskler, bu risklerin yönetim politikaları ve türev araç kullanımları üzerindeki etkileri üzerine çalışmışlardır. Çalışmalarının sonuç bölümünde firmaların türev ürün kullanımının çok yaygın olmadığını fakat kullanım oranlarının arttığını ifade etmişlerdir.

Fıstıkçı (2007), döviz piyasası ve kur riskinden korunma yöntemlerinin Türkiye’de kullanılabilirliği üzerinde çalışma yapmıştır. Çalışmasının sonuç bölümünde döviz kurlarında yaşanan ani dalgalanmaların firmaları iflasın eşiğine getirebildiğini, bundan dolayı kur riskinden korunma metotları olan forward, futurei, swap ve opsiyon gibi türev ürünlerin kullanılmasının firmaların bu riskle karşı karşıya gelmelerinin önüne geçebileceğini ifade etmiştir.

Molva (2008), ihracat yapan firmaların karşılaştıkları kur riskleri üzerinde çalışmıştır. Çalışmasının sonuç bölümünde ihracatçı firmaların kur düşüşleri nedeniyle gelirlerinde azalmalar yaşanabildiğini, bununun önüne geçmek için vadeli işlem sözleşmelerinin kullanılabileceğini ifade etmiştir.

Çakar (2009), türev ürünler ve vadeli işlem piyasaları üzerinde çalışmıştır. Çalışmasının sonuç bölümünde türev ürünlerin riskten korunmak için türetilmiş ürünler olduğunu, bu ürünlerin iyi belirlenmiş stratejilerle kullanıldıklarında işletmelerin nakit akımını ve piyasa değerini ani dalgalanmalara karşı koruyan bir güç oluşturacağını ifade etmiştir.

Demir (2009), döviz riskinden korunma yöntemleri ve kullanılma nedenleri üzerinde çalışmıştır. Çalışmasının sonuç bölümünde döviz riskinden korunma stratejilerinin nedenlerine ilişkin en uygun göstergenin döviz açık pozisyonu olduğunu, döviz borç oranı artıkça türev ürün kullanımının da arttığını ifade etmiştir.

Çiftçi ve Yıldız (2012), kur riski ve kur riski yönetiminde alternatif teknikler gibi bazı temel olgulara ve Türk Lirası’nın başlıca yabancı para birimleri karşısındaki değerinde son yıllarda yaşanan değişimler üzerinde çalışmışlardır. Çalışmalarının sonuç bölümünde döviz kurunun döviz arzı ve talebi tarafından belirlendiğini, esnek kur rejiminde döviz kurlarının

tamamen serbest şekilde hareket ettiğini ve bundan dolayı kurların gelecekteki değerini isabetli bir biçimde tahmin etmenin mümkün olmadığını belirtmişlerdir.

Mutluay ve Turaboğlu (2013), çalışmasında 1997-2007 döneminde İMKB’de yer alan 55 finansal olmayan firmanın, döviz kuru değişiminden etkilenme düzeyini incelemiştir. Çalışmasının sonuç bölümünde TL’nin reel olarak değerlendirilmesinin yâda değer kaybetmesinin firmaların mali performansını olumsuz veya olumlu etkilediğini, firmaların döviz kuru etkilerine açık olmaları ile ihracatçı olmalarının arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Doğanay (2016), döviz kuru riski yönetimi üzerinde çalışmıştır. Çalışmasında SPSS analiz yöntemini kullanmıştır. Çalışmasının sonuç bölümünde firmaların döviz kuru yönetiminde içsel metotları dışsal metotlardan daha fazla kullandıklarını ifade etmiştir.

Yeğin (2019), Türkiye’de kur riskinden korunma stratejileri üzerinde çalışma yapmıştır. Çalışmasında ekonometrik analizden faydalanmıştır. Çalışmasının sonuç bölümünde türev ürün kullanımının riskleri minimize ettiğini, döviz kuru oynaklıklarının yoğun olduğu dönemlerde türev ürünlerin daha fazla kullanılmasının firmaların ekonomik faaliyetlerinin devamlılığını sürdürmelerinde önemli olduğunu ifade etmiştir.

Literatür taraması sonunda kur riski yönetiminin dış ticaret firmalarının faaliyetlerinin sürekliliğini arz ettirmeleri yönüyle önemli olduğu, kur riskini minimize etmek için içsel ve dışsal kur riskinden korunma metotlarının kullanılabilmesi sonucuna varılmıştır.

2. Döviz Kuru Riskinden Korunma Metotları

Türkiye, 2001 yılında müdahaleli dalgalı döviz kuru sistemine geçiş yaptıktan sonra döviz kurları serbest piyasada mevcut dinamikler çerçevesinde fiyatlanmaya başlamıştır. Serbest piyasada döviz fiyatlarının nerede sonuçlanacağını bilmek mümkün değildir. Bu durum dış ticaret firmalarının kur riski ile karşı karşıya kalmalarına neden olmakta, kur riski yönetiminin önemini artırmaktadır.

Döviz kuru riski yönetimi, dalgalı kur veya buna benzer farklı fragmanlardaki kur sistemini tercih eden ülkelerde üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir konudur. Dalgalı kur sisteminde döviz kurları anlık değişime uğramakta, kur mevcut ulusal ve uluslararası koşullar altında dengeyi bulmaktadır. Kur riski yönetimi, döviz kurunun oynaklığından kaynaklanan aşırı fiyat artış veya azalışının olumsuz etkilerinden korunmak amacıyla çeşitli

yöntemlerin kullanılması yoluyla riskin minimize edilmesidir. Döviz kuru riskinden korunma metotları, içsel ve dışsal korunma metotları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Doğanay, 2016:149-164).

2.1. İçsel Korunma Metotları

İçsel korunma metotlarında, dış ticaret firmaları bankalar aracılığıyla aldıkları kredileri dövize veya TL'ye çevirerek döviz kuru riskini minimize etmektedirler. Bu sistemde, ihracatçı firmalar, ileride ellerine geçecek belli miktardaki döviz için eğer kur düşüşünün yaşanacağını öngörüyorsa, döviz kredisi kullanarak spot kur üzerinden TL'ye dönerek ileride yaşanacak kur düşüşünün olumsuz etkisinden kurtulmaktadırlar. İhracatçı firmaların içsel korunma metotlarını kullanmalarının temelinde ileride yaşanacak kur düşüşleri vardır. Olası kur artışlarının yaşanmasının öngörülmesi durumunda, firmaların bu metodu kullanmaları rasyonel değildir. İthalatçı firmalar ise içsel korunma metotlarını ihracatçı firmaların aksine gelecekte yaşanacak olası kur artışlarında kullanmaktadırlar. İthalatçı firmalar, ileride yapacakları döviz ödemelerinde eğer bir kur artışının yaşanacağını öngörüyorsa ve bu öngörülen artış kullanacakları kredinin maliyetinin üzerinde ise bir bankadan TL kredisi kullanarak spot fiyat üzerinden döviz satın alıp ileride oluşabilecek kur artışı riskini minimize etmektedirler (Yıldız ve Çiftçi, 2012:94-112).

2.2. Dışsal Korunma Metotları

Dışsal korunma metotları ise türev ürünler aracılığı ile yapılmaktadır. Türev ürünler, farklı ürün grupları ve farklı amaçlar için kullanılabilir. Dış ticaret firmaları genellikle döviz vadeli türev ürünleri kullanmaktadırlar. Döviz vadeli türev ürünler; belirli bir vadede, önceden belirlenen kur, miktar ve cinsten döviz alma veya satma yükümlülüğü veren bir borsada veya bankada işlem gören sözleşmelerdir. Dış ticaret firmaları döviz vadeli türev ürünleri çoğunlukla korunma amacıyla kullanmaktadırlar. Korunmanın temelinde ise gelecekte yaşanacak kur farklarından dolayı zarar görme endişesi vardır. Döviz vadeli türev ürünler; forward, future, opsiyon ve swap gibi araçlardan oluşmaktadır (Kutukız, 2005:198-207).

2.2.1. Forward Sözleşmeler

Forward sözleşmeler, ileri bir tarihte teslimi söz konusu olacak herhangi bir malın (tarımsal ürün, döviz, faiz,...) vadesi, miktarı ve fiyatı bugünden belirlenip satın alınarak sözleşmeye bağlandığı işlemlerdir (Ceylan, 2003: 369).

Türkiye’de türev ürünlerin en yaygın kullanımı forward sözleşmelerine aittir. Döviz dayalı forward işlemler, bugün belirlenmiş bir fiyat üzerinden gelecekte teslim edilecek bir döviz sözleşmesinin satın alınması olarak tanımlanmaktadır. Forward işlemi ile kur riskine karşı korunma neredeyse tam anlamı ile sağlanabilmektedir. Dış ticaret firmaları, forward işlemlerini genellikle bankalar aracılığı ile kullanmaktadırlar (Papaioannou, 2006:1-20). Uygulamada, dış ticaret firmaları, forward işlemleri için bankalar ile temasa geçerek, belli miktardaki bir döviz için kur satın alıp, yine belirlenen zamanda satın almış oldukları kur üzerinden Türk Lirasına dönüş yapmaktadırlar. Eğer para dönüşünün yapılacağı gün döviz kurlarında artış yaşanmış ise bu durum ihracatçıların aleyhine, banka ve ithalatçı firmaların lehine olur. Eğer kurda düşüş yaşanmış ise bu durum ihracatçıların lehine, banka ve ithalatçıların ise aleyhine olur.

Örneğin, bir ihracatçı firma düşünelim, 575.000 TL ile 100.000 dolar karşılığında 30 gün vadeli bir forward sözleşmesi yapmış olsun. Spot kur 1 USD=5,75 TL, 30 gün vadeli forward kuru 1 USD=5,80 TL olsun. Vade bitiminde bu ihracatçı firma bankasında 100.000 USD’yi, 5,80 TL ile 580.000 TL karşılığında satacaktır. Eğer vade bitiminde kur 5,80 TL’nin üstüne çıkmış ise örneğin 5,85 TL olmuş olsun, bu durum ihracatçı firmanın aleyhine olur. İhracatçı firma, 100.000 USD’yi 5,85 TL kurdan 585.000 TL’ye satabilecekken, forward kuru olan 5.80 TL’ye bozmak zorunda olacağı için eline 580.000 TL geçecek, bu işlemde 5.000 TL zarar edecektir. Eğer vade bitiminde kur 5,75 TL’nin altına düşmüş ise örneğin 5,70 TL olsun, bu durum ise ihracatçı firmanın lehine olur. İhracatçı firma, 100.000 USD’yi 5.70 TL kur ile 570.000 TL’ye satacakken, yüksek kalan forward kurundan dolayı 580.000 TL’ye işlemi sonlandıracak ve bu işlemde 10.000 TL kar elde edecektir. Aynı örneği ithalatçı firmalar açısından değerlendirirsek şöyle bir durum ortaya çıkacaktır. İthalatçı firma 30 gün sonra ödeyeceği 100.000 USD’yi forward kuru ile 580.000 TL’ye alacaktır. Vade sonunda eğer kur 5,80 TL olan forward kurunun üzerine çıkmış ise bu durum ithalatçı firmanın lehine olacaktır. Örneğin vade sonunda kurun 5,85 TL’ye çıktığını düşünelim, bu durumda ithalatçı firma 580.000 TL’ye 99.145 USD satın alacakken, forward kuru ile 100.000 USD satın aldığı için bu işlemde 855 USD kar elde edecektir. Eğer kur vade sonunda 5,80 TL’nin altına düşmüş ise örneğin 5,70 TL’ye düşmüş olsun, bu durum ise ithalatçı firmanın aleyhine olur, ithalatçı firma 580.000 TL’ye 101.754 USD satın alabilecekken daha önce satın almış olduğu 100.000 USD forward işleminden dolayı 1.754 USD zarar edecektir.

2.2.2. Future Sözleşmeler

Future sözleşmeler, forward işlemlerine benzemektedir. Future sözleşmeleri, forward sözleşmelerinin standartlaştırılmış ve organize piyasalarda işlem görmüş hali olarak ifade etmek mümkündür (Kaya, 2014:576). Döviz future sözleşmeleri, belirli miktardaki döviz üzerinde daha önceden anlaşılan bir fiyattan belirli bir tarihte değişim yapmayı sağlayan yasal bağlayıcılığı olan standart sözleşmelerdir. Türkiye’de, vadeli opsiyon borsasında sadece ABD doları ve Euro üzerine yazılan future döviz sözleşmeleri işlem görmektedir. Future sözleşmelerin, forward sözleşmelerden ayrılan yanlarından biri yazılı sözleşmenin takas bankta muhafaza edilmesi ve ikinci el piyasasının var olması nedeniyle tekrar alım satıma konu olabilmesidir (Canbaş ve Doğanlı, 2012:103).

2.2.3. Döviz Opsiyon Sözleşmeleri

Döviz opsiyon sözleşmeler; ihracatçı firmalara belirli bir vadede, önceden belirlenen fiyat, miktar ve nitelikteki döviz alma veya satma hakkını veren, bankayı ise bu konuda yükümlü kılan, “alım opsiyonu” ve “satım opsiyonu” şeklinde yapılabilen, vade sonunda ise nakdi uzlaşma ya da kaydi teslimatlı olarak gerçekleştirilen ticari işlemlerdir. Döviz satım opsiyonunda; ihracatçıya belirli bir vadede, önceden belirlenen fiyat, miktar ve nitelikteki döviz satma hakkı verilir ancak herhangi bir satış yapma yükümlülüğü getirilmez. Banka ise burada belirlenen koşullarda işlemi gerçekleştirmekle mükelleftir. Döviz alım opsiyonunda ise ihracatçıya belirli bir vadede, önceden belirlenen fiyat, miktar ve nitelikteki döviz satın alma hakkı verilir ancak ihracatçıya herhangi bir alım yapma yükümlülüğü getirilmez. Burada banka yine belirlenen koşullarda işlemi gerçekleştirmek zorundadır (Eximbank, 2019).

2.2.4. Döviz Swap İşlemleri

Döviz swap işlemleri; tarafların önceden anlaştıkları kurlarla, iki farklı döviz tutarını işlemin yapıldığı tarihte takas ettikleri, işlemin vade tarihinde ise ilgili para birimlerini anlaştıkları oran ve şartlarda geri takas ettikleri işlemlerdir. Uygulamada, döviz swap işlemlerinde dış ticaret firmaları eğer TL-Dolar swapı yapacaksa, önceden belirlenen kur ile belirlenmiş tarihte para değişimini gerçekleştirmektedirler (Vakıfbank, 2019).

3. Türkiye’de Döviz Kuru Riskinden Korunma Metotlarını Kullanırken Yaşanan Sorunlar

Türkiye’de türev piyasalar, 1980 sonrasında gelişmeye başlamıştır. Vadeli döviz alım satımına ilişkin ilk yasal düzenleme ise 1983 yılında yapılmıştır. TCMB’nin 1 Mayıs 1984 tarihinde forward işlemlerin yapılabilmesine yönelik izin vermesi ile forward işlemler yasal olarak yapılmaya başlanmıştır. Türkiye’de ilk defa organize türev piyasaların kurulması amacıyla 1994 yılında İMKB bünyesinde Vadeli İşlemler Piyasası Müdürlüğü oluşturulmuştur. İMKB Vadeli İşlemler Piyasası, 2001 yılında işlem görmeye başlamıştır. Aynı yıl yaşanan finansal kriz nedeniyle bu piyasa organize türev piyasaların oluşmasına katkıda bulunamamıştır. 4 Şubat 2005 tarihinde İMKB Vadeli İşlemler Piyasası sona ermiş, Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsası (VOB) faaliyete geçmiştir. VOB’un işlem hacmi faaliyet gösterdiği 2005-2012 yılları arasında yıllara göre artış göstermiştir. 2013 yılının Mayıs ayında Borsa İstanbul’un VOB’un hisselerinin tamamını almasıyla birlikte VOB-VİOP birleşmesi gerçekleşmiştir. Böylece Türkiye’deki tüm vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri VİOP çatısı altında işlem görmeye başlamıştır (Tanyel, 2016:83).

Türev ürünler, finansal risklerin yönetiminde gelişmiş ülkelerde yaygın olarak kullanılmaktadırlar. Fakat Türkiye’de kullanım alanı daha sınırlıdır. Yıldırım ve Kısakürek (2011) tarafından Türkiye’de yapılan bir araştırmada, araştırmaya katılan dış ticaret firmalarının döviz kuru riskini önemli bir risk olarak algıladığı fakat bu riskin yönetiminde finansal türevleri fazla tercih etmedikleri tespit edilmiştir. Yıldırım ve Kısakürek, araştırmaya katılan 104 firmanın sadece 23’ünün yani yüzde 22,1’inin türev ürünleri kullandığını, kriz dönemlerinde türev ürünlerin kullanımının daha fazla arttığını, firmaların türev ürünleri kullanmamalarının temelinde ise teknik bilgi eksikliği, hukuki ve teknolojik alt yapı yetersizliğinin olduğunu belirtmişlerdir (Yıldırım ve Kısakürek, 2012: 100-101).

Türkiye’de türev ürünlerin kullanımında yaşanan bir diğer sorun teminat istenmesi ile ilgilidir. Döviz vadeli türev ürünler, bankalar veya VİOP aracılığıyla kullanıldıklarında bu kurumlar müşterilerinin kullandıkları türev ürünlerde müşterinin yapılan işlemde vazgeçmemesi ve sonuçlandırması için teminat mektubu, nakdi veya gayri nakdi teminatlar istemektedirler. Bu durum, dış ticaret firmalarını teminat bulma zorunluluğu altına sokmakta, teminatın bulunamaması durumunda ise bu ürünlerden faydalanamamalarına neden olmaktadır (Tanyel, 2016:1-143).

Aynı zamanda bir vadeli işlemde, portföy değerinin sürdürme teminatı değerinin altına düşmesi durumunda da teminat tamamlama çağrısı gerçekleştirilmektedir. Gün sonunda oluşan

son on dakikalık vadeli fiyatın ağırlıklı ortalaması ile yapılan değerlemede eğer teminatın değeri sürdürme teminatının altına inerse, aracı kurum müşteriyi arayarak belirli bir nakdin teminat hesabına eklenmesini ister. Müşteriden istenen bu nakit teminatı tamamlama işlemine teminat çağrısı adı verilir. Müşteri, portföyünün değeri ile başlangıç teminatı arasındaki miktarı nakden teminat hesabına yatırmakla yükümlüdür. Eğer, yatırımcı bu işlemi gerçekleştirmezse aracı kurum yatırımcının hesabını başka bir müşteriye satabilir (Saltaoğlu, 2014:53). Bu durum işlemlerin müşteriler tarafından sürekli takibini zorunlu kılmakta, nakdi teminat tamamlama durumu müşteriyi finansal açıdan sıkıntıya sokabilmektedir. Örneğin, bir yatırımcı düşünelim, 22.10.2019 tarihinde, VİOP 30 endeks kontratında 100.000USD değerli döviz vadeli bir sözleşme yapmış olsun.

Kontrat Alım Fiyatı = 100.000 USD, Spot Kur= 5,50 TL

Toplam Kontrat Alım Tutarı = 550.000 TL, Başlangıç Teminatı= 10.000 TL

Gün Sonu Uzlaşma Kuru, 1 USD = 5,49 TL, Kontrat Kapanış Tutarı = 549.000 TL. Yatırımcının, T+1 gün içinde yani ertesi gün 23.10.2019 tarihinde 1.000 TL teminat tamamlama işlemi yapması gerekir. Yatırımcının hesabında –1.000 TL oluşması, başlangıç teminatının 1.000 TL eksildiği anlamına gelir ve bu durumda mevzuat gereği pozisyonunun sürdürülmesi imkânsızdır. Aracı kurum veya yatırımcı 23.10.2019 tarihinde 13:30'a kadar bu teminatı tamamlaması gerekir. Aksi halde taşıdığı pozisyon sistem tarafından yâda yatırımcı tarafından cari fiyat üzerinden kapatılır ve yatırımcı bu durumdan zarar eder.

4. Sonuç

Döviz kuru oynaklıkları, dalgalı döviz kuru veya buna benzer fragmandaki döviz kuru sistemlerini seçmiş ülkelerde kur riskinin oluşmasına neden olmaktadır. Yüksek ciro ile çalışan ve satışlarının neredeyse tamamı döviz cinsinden olan dış ticaret firmalarının kur riskini yönetmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde kur riski firmaların geleceğini sıkıntıya sokabilecek pozisyonlara düşmelerine neden olabilmektedir. Kur riskini içsel ve dışsal yöntemlerle yönetebilecek dış ticaret firmaları lehine olan yöntemi seçerek en uygun maliyetlerle kur riskini minimize edebilirler.

Dış ticaret firmaları, kur riskinden korunma metotlarını kullanırken çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu sorunların başında teknik bilgi eksikliği, hukuki ve teknolojik alt yapının yetersizliği gelmektedir. Diğer bir sorun ise teminat mektubu bulma veya teminat

tamamlama zorunluluğunun olmasıdır. Türkiye'deki firmaların dağılımına bakıldığında, firmaların %99.8'inin KOBİ niteliğinde olduğu görülmektedir. KOBİ'lerin ise yaşadığı sorunların başında finansal problemler gelmektedir (Ay ve Talaşlı, 2007:173-187). Teminat verme yükümlülüğü, dış ticaret firmalarını teminat mektubu bulma sorunu ile karşı karşıya getirmekte, teminat mektubunun bulunamaması durumunda ise döviz kuru riskinden korunma metotlarının kullanılamamasına neden olmaktadır.

Bunun yanında teminat mektubu alınırken ödenen komisyonlar da dış ticaret firmalarının maliyelerinin yükselmesine neden olmaktadır. Bu sorunların ortadan kaldırılması için teknolojik alt yapı güçlendirilmeli, dış ticaret firmalarına döviz kuru risklerinden korunma metotlarının nasıl kullanıldığı ile ilgili teknik bilgiler aktarılmalıdır. Bunun yanında, bu metotların kullanımı sırasında ise teminat gösterme sorunu ortadan kaldırılarak veya en aza indirilerek maliyetler düşürülmelidir. Sorunların çözülmesi, dış firmalarının kur yönetimine daha profesyonel bir yaklaşımla bakmalarını sağlayacak olup bu durum dış ticarete kur riskinin minimize edilmesini sağlayarak yatırımların artmasına zemin hazırlayacaktır.

Kaynakça

- Ay H., Talaşlı, E. (2007). Türkiye'de Kobilerin İhracattaki Yeri ve Karşılaştıkları Sorunlar. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*.173-187.
- Canbaş, S., Doğukanlı H. (2012). *Finansal Pazarlar*. Adana: Karahan.
- Ceylan, A. (2003). *Finansal Teknikler*. Bursa: Ekin.
- Çakar, A. (2009). *Türev Ürünler ve Vadeli İşlemler Piyasaları*. Bitirme Projesi. Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çiftçi, F., Yıldız, R. (2012). *Dış Ticarete Kur Riski Yönetimi: Temsili Bir Türk Dış Ticaret Firması İçin Uygulama Örnekleri*. 16. Finans Sempozyumu, Erzurum.
- Çonkar, K. Ata, H. (2002). Riskten Korunma Aracı Olarak Türev Ürünlerin Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye'de Kullanımı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1-17.
- Demir, S. (2009). Döviz Riskinden Korunma Yöntemleri ve Kullanılma Nedenleri: İMKB Örneği. *Muhasebe ve Finans Dergisi*, 156-170.

Doğanay, M. (2016). Döviz Kuru Riski Yönetimine Sektörel Bir Yaklaşım. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 149-164.

Erbağcı, B. (2005). *Dış Ticaret Yapan İşletmelerde Kur Riski Yönetimi ve Gaziantep Sanayi İşletmelerinde Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Ersoy, E. (2011). Türkiye’de ve Dünyada Organize Türev Piyasaların Gelişimi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 63-80.

Eximbank. *Eximbank Banka Amaç ve Faaliyetleri Hakkında*. <<https://www.eximbank.gov.tr/tr/hakkimizda/kurumsal/bankamizhakkinda>>(14.09.2019).

Fıstıkçı, N. (2007). *Döviz Piyasası ve Kur Riskinden Korunma Yöntemleri: Türev Enstrümanlar ve Türkiye’de Kullanılabilirliği*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

İnançlı S., Konak A. (2011). Türkiye’de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Otomotiv Sektörü. *Eskişehir İİBF Dergisi*, 6 (2), 343-362.

Kutukız, D. (2005). Turizm Sektöründe Döviz Riski ve Korunma Yöntemleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 198-207.

Mutluay, A., Turaboğlu, H. (2013). Döviz Kuru Değişimlerinin Firma Performansına Etkileri: Türkiye Örneği. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 7 (1), 59-78.

Molva, P. (2008). *Döviz Dayalı Vadeli İşlemler Sözleşmesi ile Kur Riskinden Korunma Yolu ve Korunma Performansı*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Saltaoğlu, B. (2014). *Türev Araçlar, Piyasalar ve Risk Yönetimi*. erişim <https://docplayer.biz.tr/4436651-Turev-araclar-piyasalar-ve-risk-yonetimi-bogazici-universitesi-ve-riskturk.html>

Şirvan, N. (2017). *Türk Bankacılık Sektöründe Türev Piyasa Araçlarının Riske Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Talaşlı, E., Ay, H. (2007). Türkiye’de KOBİ’lerin İhracattaki Yeri ve Karşılaştıkları Sorunlar. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 173-184.

Tanyel, E. (2016). *Türev Ürünler, Türkiye’de ve Dünyada Türev Piyasalarının Gelişimi ve Kalkınma ve Yatırım Bankalarında Kullanımı*. İller Bankası Uzmanlık Tezi. Ankara.

TCMB. 01.08.2018-31.08.2018 Günü Saat 15:30’da Belirlenen Gösterge Niteliğindeki Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kurları, <<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/istatistikler/doviz+kurlari/gosterge+niteliğindeki+merkez+bankasi+kurlarii>>(16.08.2019).

TUIK. *Dış Ticaret İstatistikleri*. <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046> (23.09.2019).

Vakıf Bank. *Döviz Swap İşlemleri*. <<https://www.vakifbank.com.tr/doviz-swap.aspx?pageID=592>>(16.09.2019).

Yeğın, F. (2019). *Kur Riski Korunma Stratejileri: Türkiye Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya.

Yıldıran, M. (2003). *İhracat Yapan İşletmelerde Kur Riski Yönetimi ve Denizli Bölgesinde Değişik Ölçekli Firmalarda Uygulama*. Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Yıldıran, M., Kısakürek M. (2012). *Kriz Dönemlerinde Finansal Risk Yönetimi: İhracatçı Firmalar Üzerine İnceleme*, İstanbul: Hiperlink.

Yücel, T., Mandacı, P. vd.. (2007). Firmaların Maruz Kaldıkları Finansal Riskler, Bu Risklerin Yönetim Politikaları ve Türev Araç Kullanımı: İMKB100 Endeksinde Yer Alan İşletmelerde Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 36, 106-115.

BAŞARI YÖNELİMİNİN YAŞAM YÖNELİMİNE ETKİSİNDE SUSKUNLUK SARMALININ ARACI ROLÜ: YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI SINAVINA HAZIRLANAN ÖĞRENCİLER ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan BAYRAM*

Giresun Üniversitesi, Görele Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Ulaştırma ve Lojistik Bölümü,
ayhan_bayram1987@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-0640-8106

Rahime GÜNEŞ

Giresun Üniversitesi, Görele Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü,
rahimegunes52@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8495-0200

Sema HELİMOĞLU

Giresun Üniversitesi, Görele Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü,
semahelimoglu52@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4633-7317

Öz

Bu çalışmanın amacı yükseköğretim kurumları sınavına hazırlanan öğrencilerde başarı yöneliminin yaşam yönelimi üzerindeki etkisinde suskunluk sarmalının aracılık etkisini belirlemektir. Kota örnekleme yöntemine göre çeşitli ortaöğretim kurumlarının 11 ve 12. Sınıfında öğrenim gören 150 erkek ve 150 kız öğrenciden elde edilen veriler analiz edilmiştir. Katılımcılardan demografik etkenlerle ilgili 5, başarı yönelimi ile ilgili 26, yaşam yönelimi ile ilgili 12 ve suskunluk sarmalı ile ilgili 7 ifadeye cevap vermeleri istenilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 24 programı, Amos 24 programı ve Process makrosu kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre başarı yöneliminin, yaşam yönelimi ve suskunluk sarmalı üzerinde; suskunluk sarmalının yaşam yönelimi üzerinde anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiştir. Çalışma sonucunda, başarı yöneliminin yaşam yönelimi üzerindeki etkisinde suskunluk sarmalının tam aracı etkisinin olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Başarı, İyimserlik, Kamuoyu Baskısı, Öğrenme, Performans.

THE MEDIATING ROLE OF SPIRAL OF SILENCE IN THE EFFECT OF ACHIEVEMENT ORIENTATION ON LIFE ORIENTATION: EXAMPLE OF STUDENTS PREPARED FOR THE EXAM OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

*Sorumlu Yazar/Correspondent Author

Citation/Atıf: Bayram, A., Güneş, R., Helimoğlu, S. (2019). Başarı Yöneliminin Yaşam Yönelimine Etkisinde Suskunluk Sarmalının Aracılık Rolü: Yüksek Öğretim Kurumları Sınavına Hazırlanan Öğrenciler Örneği. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 191-203.

Geliş (Received) : 03.09.2019

Kabul (Accepted) : 15.10.2019

Yayın (Published) : 31.12.2019

Abstract

The aim of this study is to determine the mediating role of the spiral of silence on the effect of achievement orientation on life orientation in students preparing for the exam of higher education institutions. According to the quota sampling method 150 male and 150 female students in 11th and 12th grades of various high schools data obtained were analyzed. Participants were asked to respond to 5 demographic factors, 26 about achievement orientation, 12 about life orientation, and 7 statements on spiral of silence. The data were analyzed by using SPSS 24 program, Amos 24 program and Process macro. According to research findings was determined the achievement orientation on the spiral of silence and life orientation; the spiral of silence has a significant effect on life orientation. As a result of the study, it was seen that the effect of the achievement orientation on life orientation was the full mediator effect of the spiral of silence.

Keywords: Achievement, Optimism, Public Pressure, Learning, Performance.

1. Giriş

Başarı güdüsüyle öğrenme, mükemmelleştirme güdüsü içerisinde yerine getirilmektedir. Bu güdü başarı ihtiyacının ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Başarılı olma ve başarısızlıktan kaçınma eğilimi kişilerde farklı düzey ve şiddet ile bir arada bulunur. Eğer bir kişide başarıma ihtiyacı düzeyi başarısızlık korkusundan daha yüksek bir seviyede ise o kişi riskleri göz önüne alarak başarılı olmak için çaba sarf edecektir. Yüksek başarı yönelimi öğrencilerde yapılacak işlem veya öğrenilecek öğrenme biriminin gereksinimi olan beceriler konusunda daha kusursuz olmalarını sağlayacaktır. Ayrıca daha hızlı öğrenme, diğer arkadaşlarına göre daha sıkı çalışıp, görevlerini daha kısa sürede tamamlamalarını sağlar (Küçüköğlü, Kaya ve Turan, 2010). Başarı yönelimi hedeflere ulaşabilmek için oluşan zihinsel süreç ve faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (DeShon ve Gillespie, 2005). Başarı yönelimi, öğrenme ve performans yönelimi olmak üzere iki açıdan ele alınmaktadır (Dweck ve Leggett, 1988). Öğrenme yönelimi eğilimi olan öğrenciler, yeni bilgiler öğrenmeye meraklı, anlayış ve yeterliklerini geliştirme konusunda daha gayretlidirler. Performans yönelimi eğilimi olan öğrenciler ise sosyal karşılaştırmalarla daha fazla ilgilenirler ve performanslarıyla ilgili olumsuz değerlendirilmekten çekince duymaktadırlar (Akın ve Arslan, 2014).

Suskunluk sarmalı kuramı, bireylerin sosyal olarak yalıtılmış olmalarının korkusuyla başlar ve fikirlerini sürekli olarak gizlemesiyle devam etmektedir. Bireye göre kendini toplumdan izole etmemek kendi fikrinden daha önemlidir. Bu insanın toplumda yaşamasının bir koşulu olarak gözükmektedir. Burada sadece toplumdan dışlanma korkusu değil aynı zamanda toplumun kendisini yargılamasından ve cezalandırmasında da korkması durumu söz konusudur (Neumann, 1974). Suskunluk sarmalı kuramı, kamuoyunun nasıl oluştuğu ve

geliştiği konusunu da açıklamaktadır. Kurama göre, çeşitli kanallarla halkın moda, etik ve politika konusundaki görüşleri önemli ölçüde etkilenebilir. Bu etkileme, görüşleri gizleme, görüşlerden vazgeçme, bazen de fikirlere daha çok sahip çıkma şeklinde sonuçlanabilmektedir (Çobanoğlu, 2007). Suskunluk sarmalı kuramı sadece birbirlerini tanıyan gruplar değil, toplumda ortak uzlaşmanın dışında yer alan bireyleri dışlamak, ihraçla tehdit etmek ve bireylerin genellikle bilinçsiz, muhtemelen genetik olan bir dışlanma korkusunun olduğu görüşünden yola çıkar. Bu dışlanma korkusu bireylerin, çevrelerinde hangi düşünce ve davranışların kabul gördüğünü öğrenmek amacıyla, sürekli olarak insanları ve olayları gözlemlemesi ve takip etmesine neden olur. Ayrıca kurama göre, insanlar tahminlerde ve değerlendirmelerde bulunmalarını sağlayan istatistik vari bir yetiye sahiptirler ve davranışları, konuşmaları bunun sonuçlarından etkilenir (Gölbaşı, 2017).

Bireyin yaşamı boyunca kazandığı deneyim, yaşadığı olayları değerlendirme ve yorumlamasına ilişkin sürecin sürekli olarak değişmesi, yeni başatme tutumları ve yönelimler geliştirmesine neden olur. Bu başatme ve yönelme süreci içerisinde birey, kendisini, geçmişinde yaşadıkları ve gelecekte yapmak istediği şeylerle ilgili olarak bir tanımlama gayreti içerisine girer. İlişkilerinde, çevresine ilişkin algılama, hedeflerine ulaşma ve yaşadığı sorunları çözme sürecinde belirli bir tutum ve yaklaşım geliştirir. Bireyler gelecekte karşılaşacakları olaylarla ilgili değerlendirme yaparken, geleceğin daha iyi olacağı düşüncesiyle olayların kendi lehine gelişeceğini düşünürler ve mevcut bilgiyi olumlu yönde algılamak isterler. Bu olumlu yöndeki algılama isteği, bireylerin yaşama daha sıkı bağlarla bağlanmasını sağlar (Özdemir, 2011). Olumsuz bir durum içerisinde genel bir iyimserlik beklentisi içerisinde olan bireyin, sorun durumunda yaşanan baskıya karşı daha fazla direnç göstereceği belirtilmektedir. Bundan dolayı iyimserlik durumu, yaşamda olumlu gelişmelerin olacağına dair genellenmiş beklentiler ve duygu durumu olarak ele alınmaktadır (Gündoğdu, Korkmaz ve Karakuş, 2005).

Araştırmada, Giresun ilindeki ortaöğretim kurumlarının 11. ve 12. sınıflarında öğrenim gören öğrencilerin, başarı yönelimi, yaşam yönelimi ve suskunluk sarmalı düzeyleri belirlenerek; başarı yöneliminin, yaşam yönelimi ve suskunluk sarmalına; suskunluk sarmalının da yaşam yönelimine etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Başarı yöneliminin yaşam yönelimi üzerindeki etkisinde suskunluk sarmalının aracı etkisinin belirlenebilmesi için çeşitli istatistiksel testler yapılmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada Giresun ilindeki çeşitli ortaöğretim kurumlarının 11. ve 12. sınıfında öğrenim gören öğrencilerde başarı yöneliminin yaşam yönelimin etkisinde suskunluk sarmalının aracı rolünün belirlenmesi amaçlanmaktadır. Başarı yönelimini ölçmek amacıyla Akın (2006) tarafından geliştirilen geçerliliği ve güvenilirliği test edilen 2x2 başarı yönelimleri ölçeği kullanılmıştır. Ölçek dört alt boyutu oluşturan 26 ifadeden oluşmaktadır. Yaşam yönelimini ölçmek amacıyla Scheier ile Carver (1985) tarafından geliştirilen, Aydın ve Tezer (1991) tarafından Türkçe geçerliliği ve güvenilirliği test edilen yaşam yönelimi ölçeği kullanılmıştır. Ölçek iki alt boyutu oluşturan 12 ifadeden oluşmaktadır. Suskunluk sarmalını ölçmek amacıyla Lee ve arkadaşları (2014) tarafından geliştirilen, Bayram ve Bayer (2019) tarafından Türkçe geçerliliği ve güvenilirliği test edilen suskunluk sarmalı ölçeği kullanılmıştır. Ölçek üç alt boyutu oluşturan 7 ifadeden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanlardan ifadeleri 5'li likert tipi ölçeğe göre cevaplandırmaları istenmiştir.

Araştırmanın evreni, Giresun ilindeki ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırma olasılığa dayanmayan örnekleme yöntemlerinden kota örnekleme yöntemi kullanılarak yapılmıştır (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2012). Kota örnekleme yöntemine göre çeşitli liselerin 11. ile 12. Sınıflarında öğrenim gören ve yükseköğretime geçiş sınavlarına hazırlanan 150 erkek ve 150 kız öğrenciye yüz yüze anket yapılmıştır. Araştırma 5 ortaöğretim kurumu üzerinde uygulandığı için toplam 300 öğrenciye anket uygulanmıştır. Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H₁: Başarı yönelimi değişkeni, yaşam yönelimi değişkenine anlamlı bir şekilde etki etmektedir.

H₂: Suskunluk sarmalı değişkeni, yaşam yönelimi değişkenine anlamlı bir şekilde etki etmektedir.

H₃: Başarı yönelimi değişkeni, suskunluk sarmalı değişkenine anlamlı bir şekilde etki etmektedir.

H₄: Suskunluk sarmalı değişkeninin, başarı yöneliminin yaşam yönelimine etkisinde aracı rolü vardır.

3. Bulgular

Faktör analizinden sonra başarı yönelimi için Cronbach's Alpha değeri ,813, yaşam

yönelimi için ,672 ve suskunluk sarmalı için ,654 olarak bulunmuştur. Başarı yönelimi ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri yüksek derecede güvenilir, yaşam yönelimi ve suskunluk sarmalı ölçeğinin ise güvenilir olduğu belirlenmiştir (Lorcu, 2015). Araştırmada, öğrencilerin demografik sorulara verdiği cevaplar Tablo 1 de gösterilmiştir.

Tablo 1: Öğrencilere İlişkin Bilgiler

Öğrencilere İlişkin Bilgiler	Frekans	%
Cinsiyet		
Erkek	150	50
Kadın	150	50
Yaş		
16 Yaş ve Altı	29	9,7
17 Yaş	137	45,7
18 Yaş	116	38,7
19 Yaş	18	6
Sınıf		
11. Sınıf	59	19,7
12. Sınıf	241	80,3
Bölümünüz		
Sayısal	108	36
Sözel	21	7
Eşit Ağırlık	103	34,3
Diğer	68	22,7
Okul		
Fen Lisesi	60	20
Anadolu Lisesi	60	20
Mesleki ve Teknik Lise	60	20
İmam Hatip Lisesi	60	20
Çok Programlı Lise	60	20

Araştırmaya katılanların %50'sinin erkek ve kadın, %45,7'sinin 17 yaş, %80,3'ünün 12. Sınıf, %34,3'ünün sözel ve %20'sinin fen lisesi, anadolu lisesi, mesleki ve teknik lise, imam hatip lisesi ve çok programlı lisede öğrenim gördükleri belirlenmiştir.

Başarı yönelimi ölçeğinin yapı geçerliliğini belirlemek için verilere açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Sonuçlar (KMO=0,804; $X^2= 2.147,136$; $df=253$; $p=,000$) verilere faktör analizi yapılabileceğini göstermektedir. En düşük faktör yükü ,35 alınmış ve ölçekteki bir ifadenin faktördeki yükü bu değer üzerindeyse ve bu ifadenin diğer faktörlerdeki yükünden ,10 veya daha yüksek ise ifade o faktörde sayılmıştır (Barnes, Cote, Cudeck ve Malthouse, 2001). 14, 21 ve 22. maddelerin faktör yüklerinin, diğer faktördeki yükleri arasındaki fark ,10'un altında olduğu için ölçekten çıkarılmıştır. Varimax faktör analizine göre, %50,657'sini açıklayan ve öz değeri birin üzerinde dört faktör belirlenmiştir. Birinci faktör, yükleri ,483 ve ,723 arasında değişen dokuz maddeden oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %15,299 ve özdeğeri 3,519'dur. İkinci faktör, yükleri ,598 ve ,825

arasında değişen altı maddeden oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %14,827 ve özdeğeri 3,410'dur. Üçüncü faktör, yükleri ,656 ve ,716 arasında değişen dört maddeden oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %10,817 ve özdeğeri 2,488'dir. Dördüncü faktör, yükleri ,514 ve ,799 arasında değişen dört maddeden oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %9,714 ve özdeğeri 2,234'dür. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan boyutlardan başarı yönelimi ölçeğinin uyum indekslerini değerlendirmek amacıyla AMOS 24 Programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. X^2/sd (359,393/215=1,672) ve RMSEA (,047) iyi uyum; CFI (,926), AGFI (,884), RMR (,105) ve GFI (,926) kabul edilebilir uyum olduğunu göstermektedir. AIC (481,393<2255,961), CAIC (768,324<2364,148) ve ECVI'ya (1,610<7,545) göre en uygun modelin seçildiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre ölçeğin uyum indekslerinin sağlandığı söylenebilir.

Yaşam yönelimi ölçeğinden elde edilen verilere (KMO=0,654; $X^2= 353,668$; $df=28$; $p=,000$), faktör analizi yapılmıştır. Ölçekte yer alan 2, 6, 7 ve 10. maddeler dolgu ifadesi olduğu için sadece toplam yaşam yönelimi puanı hesaplanırken değerlendirilmiştir. Varimax faktör analizine göre, %49,204'ünü açıklayan ve öz değeri birin üzerinde iki faktör belirlenmiştir. Birinci faktör, yükleri ,611 ve ,754 arasında değişen dört maddeden oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %24,676 ve özdeğeri 1,974'tür. İkinci faktör, yükleri ,669 ve ,725 arasında değişen dört maddeden oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %24,528 ve özdeğeri 1,962'dir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda yaşam yönelimi ölçeğinin uyum indekslerini değerlendirmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. X^2/sd (49,675/18=2,760), GFI (,961) ve AGFI (,923) iyi uyum; RMSEA (,077), RMR (,095) ve CFI (,904) kabul edilebilir uyum olduğunu göstermektedir. AIC (85,675<373,857), CAIC (170,343<411,487) ve ECVI'ya (,287<1,250) göre en uygun modelin seçildiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre ölçeğin uyum indekslerinin sağlandığı söylenebilir.

Suskunluk sarmalı ölçeğinden elde edilen verilere (KMO=0,695; $X^2= 600,424$; $df=21$; $p=,000$), faktör analizi yapılmıştır. Varimax faktör analizine göre, %58,995'ini açıklayan ve öz değeri birin üzerinde iki faktör belirlenmiştir. Birinci faktör, yükleri ,859 ve ,902 arasında değişen üç maddeden oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %35,785 ve özdeğeri 2,505'tir. İkinci faktör, yükleri ,451 ve ,734 arasında değişen dört maddeden oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %23,209 ve özdeğeri 1,625'tir.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda suskunluk sarmalı ölçeğinin uyum indekslerini değerlendirmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. GFI (.965), AGFI (.924) ve CFI (.955) iyi uyum; X^2/sd (39,169/13=3,013) ve RMR (.087) kabul edilebilir uyum; REMSEA (.082) zayıf uyum olduğunu göstermektedir. AIC (69,169<620,851), CAIC (139,725<653,778) ve ECVI'ya (.231<2,076) göre en uygun modelin seçildiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre ölçeğin uyum indekslerinin sağlandığı söylenebilir.

Ölçeklere yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda belirlenen boyutlardan oluşan araştırma modelinin uyum indekslerini değerlendirmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. X^2/sd (1051,741/628=1,675), REMSEA (.048) iyi uyum; AGFI (.859) ve GFI (.946) kabul edilebilir uyum; RMR (.104), ve CFI (.868) zayıf uyum olduğunu göstermektedir. AIC (1277,741<3979,609), CAIC (1809,269<4158,353) ve ECVI'ya (4,273<13,310) göre en uygun modelin seçildiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre araştırma modelinin genel olarak uyumunun sağlandığı söylenebilir.

Başarı yönelimi, suskunluk sarmalı ve yaşam yönelimi değişkenleri ile ilgili korelasyon analizi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Korelasyon Değerleri

n=300	(1)	(2)
(1) Başarı Yönelimi		
(2) Suskunluk Sarmalı	-,304*	
(3) Yaşam Yönelimi	,148*	-,208*

*p<,05

Korelasyon analizi sonucunda başarı yönelimi ile suskunluk sarmalı arasında negatif, zayıf düzeyde anlamlı ve yaşam yönelimi ile arasında pozitif, çok zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki; suskunluk sarmalı ile yaşam yönelimi değişkeni arasında ise negatif, çok zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Baron ve Kenny (1986) aracılık etkisinin oluşabilmesi için üç koşulun sağlanması gerektiğinden bahsetmektedir. Bunlar;

1. Bağımsız değişkenin (başarı yönelimi) bağımlı değişken (yaşam yönelimi) üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmalıdır.

2. Bağımsız değişkenin (başarı yönelimi) aracı değişken (suskunluk sarmalı) üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmalıdır.

3. İkinci aşamada aracı değişken modele eklendiğinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi azalırken veya anlamsızlaşırken, aracı değişkenin bağımsız değişken

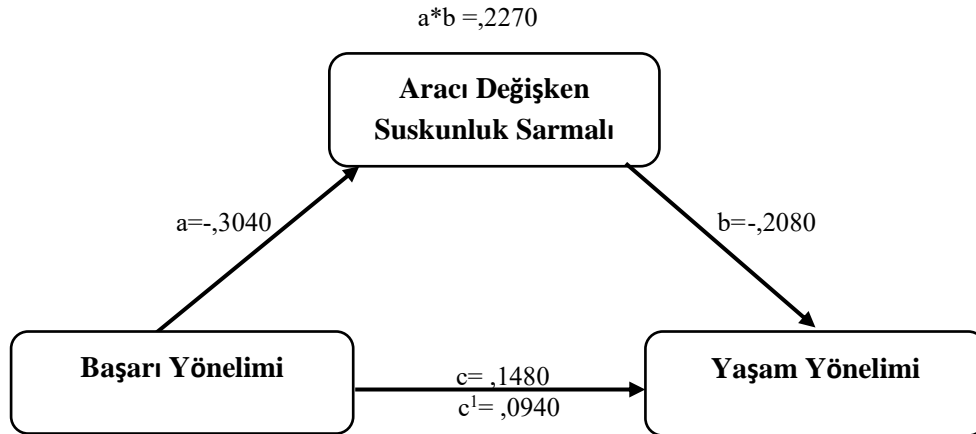
üzerinde anlamlı bir etkisi olmalıdır.

Üçüncü koşul çerçevesinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi anlamsızlaşırsa tam aracılık etkisinden, etkinin azalması durumunda ise kısmi aracılık etkisinden bahsedilmektedir. Değişkenler arasında neden- sonuç ilişkilerini belirlemek için yapılan regresyon analizi, bağımsız değişken ya da değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin incelenmesi amacıyla kullanılmaktadır (Aktaran Büyükbeşe ve Dağ, 2018). Yapılan regresyon analizine ilişkin sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Değişkenlere İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	Bağımsız	Bağımlı	Model Değişken	St. Sapma	Standart Coef. (β)	t	p
H ₁	Başarı Yönelimi	Yaşam Yönelimi	,138	,053	,148	2,587	,010
H ₂	Suskunluk Sarmalı	Yaşam Yönelimi	,232	,063	-,208	3,677	,000
H ₃	Başarı Yönelimi	Suskunluk Sarmalı	,254	,046	-,304	5,505	,000

İlk iki koşulun, birinci ve üçüncü hipotezler ile sağlandığı görülmektedir. Aracılık etkisinin varlığından bahsedebilmek için gerekli olan üçüncü koşulun sağlanabilmesi için, regresyon analizlerinin üçüncü aşamasında aracı değişken olan suskunluk sarmalı modele eklenmiştir. Başarı yöneliminin yaşam yönelimi değişkeni üzerindeki etkisinde suskunluk sarmalının aracı etkisine ilişkin a, b, c ve c' yollarının sonuçları şekil 1’de belirtilmiştir.

Şekil 1 : Araştırmanın Modeli

Şekil 1 incelendiğinde, a yolu için standardize edilmiş olan regresyon katsayısının -,3040; b yolu için standardize edilmiş olan regresyon katsayısının -,2080 ve c yolu için

standardize edilmiş olan regresyon katsayısının ,1480 şeklinde olduğu görülmektedir. Aracı etkinin belirlenebilmesi için, bağımsız ve aracı değişkenler modele birlikte dâhil edildiğinde c¹ yolunun anlamlılık durumuna veya etki düzeyinin azalıp azalmadığına bakılmalıdır (c yolundaki durumu tespit etmek için). c¹ yolu ($\beta=,0940$) incelendiğinde, c yolunun regresyon katsayısına göre azalmanın olduğu ve anlamlılık göstermediği belirlenmiştir ($p=,116>,05$).

Araştırmada aracı değişken üzerinden özgün dolaylı etkilerin belirlenebilmesi için Hayes tarafından geliştirilen PROCESS makrosu kullanılmıştır. Bu makro ile SPSS üzerinden bir dizi regresyon analizi ile birden fazla aracı değişkenin olduğu durumlarda, bütün aracı değişkenler üzerinden gerçekleşen dolaylı etkinin miktarı ve anlamlılığı aynı model içinde hesaplanabilmektedir. Bu doğrultuda PROCESS makrosu kullanılarak başarı yönelimi bağımsız değişken, suskunluk sarmalı ise aracı değişken, yaşam yönelimi ise bağımlı değişkeni olarak tanımlanmıştır. Yapılan analizle %95 güven düzeyinde bootstrap güven aralıkları hesaplanmıştır (Kavgacı ve Çalık, 2017). Analiz sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Aracılık Etkisine İlişkin Katsayılar

	B	SE (B)	LLCI - ULCI	β	R ²
c: Yaşam Yönelimi F = 6,6907; p= ,0102					
Başarı Yönelimi	,1380	,0534	,0330 - ,2431	,1480	,0220
a: Suskunluk Sarmalı F = 30,3076; p= ,000					
Başarı Yönelimi	-,2538	,0461	,1631 - ,3445	-,3040	,0920
b ve c ¹ F = 8,0379; p= ,004					
Başarı Yönelimi (c ¹)	,0871	,0553	-,0216 - ,1959	,0940	,0510
Suskunluk Sarmalı (b)	,2007	,0662	-,0705 - ,3310	,1800	
Toplam (a) * (b)				,2270	

Tabloda değişkenler arasındaki standardize edilmiş regresyon katsayıları ve aracılık etkisine ilişkin katsayılar yer verilmiştir. Aracılık etkisi regresyon katsayılarının, standardize edilmiş regresyon katsayılarına göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Etki düzeylerine ilişkin değerler Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Etki Değerleri

	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	Toplam Etki	Bootstrap Güven Aralığı BoLLCI-BoULCI	Aracı Etki Türü
BY-SS-YY	,0871	,0509	,1380	,0046 - ,1195	Tam Aracı

Doğrudan etkinin (c¹) anlamsız olduğu ($p=,116>,05$) ve standardize edilmiş regresyon katsayısının azaldığı görülmektedir. Toplam etki ile doğrudan etki arasındaki farktan dolayı

etkinin büyüklüğü belirlenmiştir. Dolaylı etki %5,09 düzeyindedir. Dolaylı etki belirlendikten sonra, bu etkinin anlamlılık durumunun da belirlenmesi gerekmektedir. Bu etkinin anlamlılığı Bootstrap güven aralığı kullanılarak tespit edilmektedir. Bootstrap güven aralığı alt sınır ve üst sınırının (her ikisinin) sıfırın altında veya üstünde olması gerekmektedir (Büyükbeşe ve Dağ, 2018). Tablo 5'teki değerlerin her ikisinin de sıfırın üstünde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre, başarı yöneliminin yaşam yönelimi üzerindeki etkisinde suskunluk sarmalının tam aracı etkisinin olduğu belirlenmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Yükseköğretim kurumları sınavına hazırlanan öğrencilerden elde edilen verilere açımlayıcı faktör analizi yapıldıktan sonra doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve model uyum indekslerinin araştırma modelini desteklediği belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda başarı yönelimi, suskunluk sarmalı ve yaşam yönelimi değişkenleri arasında anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Korelasyon analizi sonuçlarına göre başarı yönelimi ile suskunluk sarmalı arasında negatif, zayıf düzeyde; yaşam yönelimi arasında ise pozitif, çok zayıf düzeyde bir ilişki saptanmıştır. Yaşam yönelimi iyimser olanlar, akademik ve mesleki başarıya, sağlıklı ve nitelikli bir yaşama, yaşam yönelimi kötümser olanlar ise, başarısızlığa, sosyal yetersizliğe, hastalık ve ölüme işaret etmektedir (Bodur, Işık, Kaya ve Şenyuva, 2012). Güler ve Emeç (2006) yaptıkları çalışmada iyimserlikle akademik başarı düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığını belirlemişlerdir. Suskunluk sarmalı ile yaşam yönelimi arasında ise negatif, çok zayıf düzeyde bir ilişki saptanmıştır. Shara (2012) yapmış olduğu çalışmada sessizlik kültürünün ortadan kaldırılmasında öğrencilerin satranç oynamalarının yaşam yönelimi olarak değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. Başarı yöneliminin suskunluk sarmalı üzerinde negatif anlamlı bir etkisinin olduğu ve yaşam yönelimi üzerinde ise pozitif anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Çalışanların sesinin azalmasına ve sessizliğe olan eğiliminin artırılmasına engel olmak için başarı yönelimi önemli bir bariyerdir (Morrison, 2014). Suskunluk sarmalının yaşam yönelimi üzerinde ise negatif yönlü ve anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca öğrenmek ve başarmak istedikleri konularda en iyi olmayı isteyen bireylerin performans gösterme kaygısı ilk odak noktası olmadığından dolayı tüm yoğunlaşma çabaları başarmak, öğrenmek ve ustalaşmak üzerinedir. Bir başka deyişle bireyin hedefi bir dart tahtasındaki daire gibi düşünüldüğünde, bu dairedeki odak noktasına her bir atışta isabet ettirmek ustalık hedef yönelimini; diğer taraftan her bir atışta odak noktasına atış yapan diğer bireylerden daha yakın bir yere isabet ettirmek ise performans hedef yönelimine olarak ifade edilebilir (Erhan, Çarıkçı

ve Alparslan, 2018).

Analizler sonucunda, başarı yöneliminin yaşam yönelimi üzerindeki etkisinde suskunluk sarmalının tam aracı etkisinin olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin başarı yönelimlerinin artırılması suskunluk sarmalı düzeyini zayıf yönde azaltırken, yaşam yönelimi düzeylerini çok zayıf yönde artıracaktır. Başarı yönelimlerini geliştirici faaliyetlerin, etkinliklerin ve uygulamaların yapılması, öğrencilere önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Küçükoğlu, Kay ve Turan (2010) yaptığı araştırma sonucunda, başarı güdüsü yüksek olan öğrencilerin yaşam koşullarına daha rahat uyum sağlayabileceği, zorluklar karşısında daha mücadeleci olacağını belirtmişlerdir. Bu durumun öğrencilerdeki; kabul edilebilir risk almak, sonuca odaklanma, işe dört elle sarılmak, geri bildirim almaktan hoşlanmak, ek görevlere talip olmak, girişimcilik, kişisel sorumluluk alma ve yenilikçilik gibi çeşitli niteliklerin ortaya çıkması ve desteklenmesi gelecek için büyük önem arz edeceği sonucuna ulaşmıştır.

Kaynakça

- Akın, A. (2006). 2X2 Başarı Yönelimleri Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1-13.
- Akın, A. ve Arslan, S. (2014). Başarı Yönelimleri Ve Kararlılık Arasındaki İlişkiler. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39(175), 267-274.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. 7. basım. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Aydın, G. ve Tezer, E. (1991). İyimserlik, Sağlık Sorunları Ve Akademik Başarı İlişkisi. *Psikoloji Dergisi*, 7(26), 2-9.
- Barnes, J., Cote, J., Cudeck, R. ve Malthouse, E. (2001). Factor Analysis -Checking Assumptions of Normality Before Conducting Factor Analysis. *Journal of Consumer Psychology*, 10(1), 79-81.
- Baron, R.M. ve Kenny, D.A. (1986), The Moderator-Mediator Variable Distinction In Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, And Statistical Considerations, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bayram, A. ve Bayer, N. (2019), Turkish Adaptation Of Spiral Of Silence Scale: The Study Of Reliability And Validity, *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 3(6), 179-187.

- Bodur, G., Işık, B., Kaya, H. ve Şenyuva, E. (2012), Hemşirelik Yüksekokulu ve Eğitim Fakültesi, Yaşam Yönelimi ve İlişkili Faktörler, *International Journal Of Human Sciences*, 9(2), 1535-1546.
- Büyükbeşe, T. ve Dağ, K. (2018). Etik Liderliğin Örgütsel Adalet Algısına Etkisinde Örgütsel Güvenin Aracı Rolü. *Social Sciences Studies Journal*, 4(15), 979-994.
- Çobanoğlu, Ş. (2007). *Susunluk Sarmalı Ve Siyasal İletişim*. İstanbul: Fide Yayınları.
- DeShon, R.P. ve Gillespie, J.Z. (2005). A Motivated Action Theory Account Of Goal Orientation. *The Journal Of Applied Psychology*, 90(6), 1096–1127.
- Dweck, C.S. ve Leggett, E.L. (1988). A Social-Cognitive Approach To Motivation And Personality. *Psychological Review*, 95(2), 256-273.
- Erhan, T., Çarıkçı, İ.H. ve Alparslan, A.M. (2018). Akademisyenlerin Başarı Hedefleri Üzerinde Değerlerinin Ve Motivasyon Kaynaklarının Rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(21), 57-72.
- Gölbaşı, H. (2017). Susunluk Sarmalı Ve Türkiye. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(58), 123-133.
- Güler, B.K. ve Emeç, H. (2006). Yaşam Memnuniyeti ve Akademik Başarıda İyimserlik Etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 129-149.
- Gündoğdu, M., Korkmaz, S. ve Karakuş, K. (2005). Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Yönelimi. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22, 151-160.
- Hayes F. (2007). Exploring The Forms Of Self-Censorship: On The Spiral Of Silence And The Use Of Opinion Expression Avoidance Strategies. *Journal Of Communication*. 57, 758-802.
- Kavgacı, H. ve Çalık, T. (2017). Öğretmenlerin İşle Bütünleşme Düzeylerinin Örgütsel Ve Bireysel Değişkenlerle İlişkisi: Bir Çoklu Aracılık Modeli. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 23(2), 223-248.
- Küçükkoğlu, A., Kaya, H.İ. ve Turan, A (2010). Sınıf Öğretmenliği ABD Öğrencilerinin Başarı Yönelimi Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Atatürk Üniversitesi ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 121-135.
- Lee H., Oshita T., Oh H.J. ve Hove T. (2014). When Do People Speak Out? Integrating The Spiral Of Silence And The Situational Theory Of Problem Solving, *Journal of Public Relations Research*, 26(3), 189-199.

- Lorcu, F. (2015). *Örneklerle Veri Analizi SPSS Uygulamalı*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Morrison, E.W. (2014). Employee Voice and Silence, *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1, 173–197.
- Neumann, E.N. (1974). The Spiral Of Silence Theory Of Public Opinion, *Journal Of Communication*, 24(2), 43-51.
- Özdemir, G. (2011). Ebelik ve Hemşirelik Öğrencilerinin İletişim Becerileri ve Yaşam Yönelimlerinin Stresle Başetme Tutumları Üzerin Etkisi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Scheier, M.F. ve Carver, S. (1992). Effect Of Optimism On Psychological And Physical Well-Being: Theoretical Over-View And Empirical Update. *Cognitive Therapy and Research*, 16(2), 201-228.
- Sahara, J. (2012). Checkmating HIV&AIDS': Using Chess to Break The Silence in The Classroom, Effect Of Optimism On Psychological And Physical Well-Being: Theoretical Over-View And Empirical Update. *Journal of Social Aspects of HIV/AIDS*, 9(1), 28-36.

REKLAM VE ETKİLİ REKLAM UNSURLARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK UYGULAMALI BİR ARAŞTIRMA¹

Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ

Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi

abdulvahapbaydas@duzce.edu.tr

ORCID:0000-0002-4471-3470

Öğr. Gör. Mehmet Emin YAŞAR*

Solhan SHMY, Sağlık Bilimleri Fakültesi

meyasar@bingol.edu.tr

ORCID:0000-0001-8137-2946

Öz

Araştırma reklam mecralarının etkinliği ve reklam mecralarının tüketici satın alma davranışı etkisi reklamda etkili olan unsurlarla tespit edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu amaca ulaşmak için reklam mecraları, reklam mecralarında takip edilen program türleri, reklamda ilgili unsur ile reklam mesajlarında en çok ilgi çeken unsur araştırılmıştır. Araştırma kolayda örneklem yöntemi kullanılarak 385 tüketici ile yürütülmüştür. Sahadan toplanan veriler SPSS paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmadan çıkan en önemli sonuçlar; bilgi edinmenin önemi sırası ile mobil iletişimde bilgi edinme, radyo dinlerken bilgi edinme, gazete okurken bilgi edinme, televizyon izleme, internette bilgi edinme ve dergi okumanın önemi vurgulanmıştır.

Tüketiciler televizyon, dergi, gazete, internet ve mobil iletişim araçları aracılığıyla haber ve ekonomi programlarını takip etmektedir. Ayrıca, Talk Show programlarının ise daha sonra tercih edildiği belirlenmiştir. Reklamda en çok ilgi çeken unsurun güldürü olduğu söylenebilir. Reklam mesajlarında en çok ilgi çeken unsurun reklamda mizahi unsurların kullanılması, etkin müzik ve ses, reklamda gösterimindeki renkler olduğu en az ilgi çeken unsurun reklamın istenilen saatte çıkmasıdır. Bu bağlamda katılımcıların reklamda en çok ilgilerini çeken unsurun mizah içerikli görsellerin olduğu söylenebilir.

¹ Bu çalışma “Uluslararası 29 Ekim Bilimsel Araştırmalar Sempozyumu 26-29 Ekim 2019, İzmir” Sempozyumunda sunulan ve Tam Metin Kitabında Yayınlanan sunumun geliştirilmiş halidir.

*Sorumlu Yazar/Correspondent Author

Geliş (Received) : 02.12.2019

Citation/Atf: Baydaş, A., Yaşar, M. E. (2019). Reklam ve Etkili Reklam Unsurlarının Belirlenmesine Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 204-217.

Kabul (Accepted) : 23.12.2019

Yayın (Published) : 31.12.2019

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, sosyal medya reklamları, etkili reklam mecraları

AN APPLIED RESEARCH ON DETERMINATION OF ADVERTISING AND EFFECTIVE ADVERTISING COMPONENTS

Abstract

The research has tried to determine the effectiveness of advertising media and the effect of consumer buying behavior of advertising media with the elements that are effective in advertising. In order to achieve this objective, important issues such as advertising sources, the types of programs followed, the elements of interest in advertisements and the elements of the most interest in advertisements were investigated. The data of the study was obtained from 385 consumers by using easy sampling method. The results were analyzed with SPSS package program. The most important results of the research is the importance of obtaining information from following sources, respectively; acquiring information by mobile communication, acquiring information while listening to radio, acquiring information while reading newspapers, watching television, acquiring information on the internet and acquiring information by reading magazines.

Consumers follow news and economic programs through television, magazines, newspapers, the internet and mobile communications. After news, talk show programs were found to be watched most. It can be said that while the most interesting elements in advertisements are a visual with comedy content and the use of appropriate music and sound, the advertisement's appearing at the desired time is the least interesting element. In this context, it can be claimed that for the participants the most interesting element of the advertising is the humorous visuals.

Keywords: Social media, social media advertising, effective advertising sources

1. Giriş

Pazarlama iletişimi stratejilerinin uygulanması ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği gibi işletmeden işletmeye ve sektörden sektöre farklılık göstermektedir. Küresel işletmelerin sektörlerde etkin çalışması yerel işletmeleri de yeni pazarlama iletişimi çalışma ve uygulamalarına itmiştir (Keegan ve Green, 2015). Özellikle küresel işletmeler ve küresel işletmelere ait reklam ajansları sınır ötesinde iletişimde bulunmak üzere pazarlama iletişimine büyük önem vermektedirler.

İşletmeler sahip oldukları ürün, hizmet, değer, marka vb. konuları hedef kitlelere duyurma ihtiyacına sahiptir. Duyurum ihtiyaçlarını pazarlama iletişim araçları olarak tanımlanan elemanlarla gerçekleştirmektedirler. Pazarlama iletişimi araçları, reklam, kişisel satış, satış

artırma çabaları, halkla ilişkiler ve doğrudan tanıtım faaliyetleridir. Reklam ve reklam faaliyetleri pazarlama iletişimin en önemli bileşenlerinden biridir. Özellikle kitle iletişim mecraları aracılığı ile büyük sayıdaki bireylere çok kısa bir sürede ulaşılma özelliği açısından oldukça tercih edilen pazarlama iletişimi unsurudur.

İşletmeler hedef müşteri kitlesiyle daha etkili bir iletişim sağlamak için farklı iletişim mecraları vasıtasıyla mesaj göndermektedirler. Gelişen teknoloji sonucu küçük ya da finansal açıdan güçsüz olan işletmeler de rakipleriyle benzer ürün ve hizmet üretmektedirler. Bu durum da rekabeti daha da yoğun hale getirmiştir. Teknolojide meydana gelen ilerlemeler; iletişim araçlarının gelişmesine etkide bulunmuş ve bunun sonucu olarak iletişim teknolojisinde muazzam gelişmelere neden olmuştur. Ayrıca iletişim ortamları da değişmekte, iletişim ve haberleşme için geleneksel yöntemlerin yerine yeni iletişim kanalları gelmiştir. Yeni bilgi işlem ve haberleşme kanalları arasında Facebook, Twitter, Instagram, bloklar vb. sosyal ağlar yer almaktadır. İletişim yüz yüze tekniklerin yerine geçen çevrimiçi iletişim ortamları yer almıştır (Göktaş, 2017).

Reklam aracılığı ile kurumlar geniş hedef kitleye mal, hizmet, kurum ya da markalarını duyurmaktadırlar. Reklam mesajlarının doğru reklam mecralarında ve doğru zamanda hedef müşteri kitlesine ulaştırılmasıyla kurum, ürün veya marka ile müşteri arasında olumlu ilişki oluşabilecektir. İşletmeler tarafından çok yoğun olarak kullanılan bu reklam şeklinin hedef kitle tarafından benimsenip benimsenmediği (Gürdin, 2017) araştırılmamakta, incelenen de önemli unsurları dikkate alınmamaktadır.

Günümüzde geniş halk kitleleri ile iletişim, tüm kurum ve kuruluşlar için büyük önem taşımaktadır (İslamoğlu, 2011). Reklamın tüketicilere bilgi verme yanında, onları ikna etme ve ürüne değer katmaya yönelik olarak, tüketicilerin hislerine de yoğun biçimde hitap etmektedir (Altunışık, Ödemir ve Torlak, 2006). Dolayısıyla yoğun rekabet ortamında işletme ya da kurumların reklama ve etkin reklam mecralarına olan ihtiyaçları hayati önem taşımaktadır. Ancak reklamların ve reklam mecralarının hedef kitle tarafından ne ölçüde takip edildiği, etkilendiği ve reklamı yapılan ürün ve değer ne ölçüde tercih edildiği, tüketici tercihini etkileyen unsurların neler olduğunun bilinmesi de işletmeler açısından oldukça önemlidir.

Bu bağlamda araştırmanın ana amacı etkin olan reklam mecralarının tespiti, reklam mecraları ve etkili reklamların tüketici satın alma davranışı üzerindeki etkisi reklamda etkili olan unsurlarla tespit edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu amaca ulaşmak için reklam mecraları, reklam mecralarında

takip edilen program türleri, reklamda ilgi unsur ile reklam mesajlarında en çok ilgi çeken unsur araştırılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Reklam

Reklam hedef müşteri kitlesi ile iletişim kurmanın en iyi eski ve en etkin yoludur. Reklamın önemli bir kısmı doğrudan tüketicilere yönelik olabileceği gibi, bazı reklamlar aracı kurumlar veya işletmelere yönelik olabilir. Tüketicilere yönelik reklamlar çekme stratejisi olarak isimlendirilebilir. Çekme stratejisinde amaç, tüketicilerin mağazalardan reklamı yapılan ürünleri talep edilmesini sağlamaktır. İşletme ya da aracı kurumlara yönelik reklamlar ya da kişisel satış elemanları promosyon ve uygulamaları ise itme stratejisi olarak isimlendirilir. Bu stratejinin amacı, aracılardan ürünü satmaya özendirilmesidir (Yoldaş ve Özyayın, 2017:784).4780

2.2. Reklam Mecraları

Piyasada benzer ürün veya hizmetin üretildiği çok sayıda seçenek bulunmaktadır. Söz konusu seçeneklerin pazarlanması daha çok önem kazanmıştır. Tüketiciler üretilen ürün veya hizmet içinden birini tercih etmelerinde en önemli olan etkin reklam veya tanıtım mecralarıdır. Reklam çalışmaları “Pazarlama İletişimi” algısı (MÜSİAD, 2010) üzerinden yürütülecek süreçte ürünün farklılaştırılması ve rakip ürünlerine göre tercih edilmesi önem kazanmıştır.

Toplam televizyon yayınının % 16 ila 20’si reklamlardan oluşmaktadır. Tek kanal TV dönemlerinde izleyicilerin % 80 veya % 90’ına ulaşmak mümkünken, günümüzde en çok izlenen ilk dört kanalın izleyici oranı yaklaşık olarak % 40’tır (MÜSİAD, 2010).

Yoğun rekabetin yaşandığı günümüzde tek bir reklam mecrayla hedef kitleye ulaşmak ve bu kitle üzerinde kalıcı ve hatırlanabilir bir etki bırakabilmek mümkün görülmemektedir. Sürekli reklama maruz kalan bireyler artık birçok reklamı görmemekte veya farkında dahi varmamaktadırlar. Sadece bir günde televizyon, gazete, dergi, kullanılan bilgisayar hatta sokak vb. yerlerde bireyler binlerce reklama maruz kalan tüketiciler belli bir marka veya ürünün reklamını hatırlamakta sıkıntı çekmektedirler.

Pazarlamasının önemli olduğu bir günümüzde reklama yapılan harcama tüketim harcaması olarak değil, yatırım harcaması olarak değerlendirilmektedir. KOBİ’ler bile yıllık bilançolarını hazırlarken reklam yatırımlarına yer vermek zorunda kalmışlardır.

Hedef kitleye ulaşmanın oldukça zorlaştığı, reklam izlenilirlik ve hatırlanabilirliğinin azaldığı ortamda işletmeler alışılmış ve gelenekselleşmiş mecraların dışında çok daha farklı reklam mecralarına yönelmektedir. Artık her türlü obje ve nesneyi bir alternatif reklam mecrası olarak değerlendirmek mümkündür. Reklamın girmediği bir alan neredeyse kalmamıştır; çarşı, pazar, kaldırım, taksi, belediye otobüsü, balon, tuvalet, stat, izlenilen dizilerde sanal reklam, eşantıyon olarak dağıtılan kalem vb., sahadaki oyuncunun sırtındaki formada marka, kurum ve ürün reklamını görmek mümkündür.

Reklam mecraları geleneksel ve geleneksel olmayan ya da ana mecra ve destek mecra şeklinde iki ana gruba ayrılabilir. Televizyon, gazete, dergi, radyo, doğrudan postalama, internet ve açık alan (outdoor) vb. geleneksel reklam mecraları olarak kabul edilmektedir (Raudeliuniene', Davidavi'ciene, Tvaronavi'cien'e ve Jonuška, 2018).

Geleneksel ya da destek reklam mecraları: Mobil araçlar, interaktif ortamlar, blog ve vlogları, satış noktası, sosyal ağlar, sinema ve film mecraları en çok bilinenlerdir. Ayrıca bu mecralar reklam vermeyen kitleleri birer reklam veren konumuna getirmiştir (Can ve Serhateri, 2016; Lakshmanan ve Basariya, 2017; Süar, 2017).

Geleneksel olmayan reklam mecralarının kullanımı ile daha az maliyetle reklam yapılabilen ve hedef kitleye ulaşılabilir. Reklamın işlevlerinden biri olarak kabul edilen ihtiyaç oluşturma özelliği ile tüketicilerin almak istemediği veya ihtiyaç hissetmediği bir malı veya hizmeti de satın alabilmektedir. En önemli örnek çamaşır makineleri için satın alınan kireç söküçülerdir (MÜSİAD, 2010). Ayrıca çamaşır makinesi için alınan deterjanlar: Beyaz giysilere, renkli giysilere, leke çıkartmaya, mis gibi kokutucu, yumuşatıcı, hassas giysilere vb. deterjan kullanmak mümkündür.

Tüketicinin ihtiyaç ve isteklerini karşılamayı amaçlayan kurumların kullandığı (Tekin vd., 2014:227), yeni müşteri kazanmak için kısa dönemli pazarlama faaliyetleri yerine, uzun süreli müşteriye elde tutma çabaları (Gronross, 1995:252) modern pazarlama anlayışı olan ilişkisel pazarlama alternatif reklam mecralarının gelişmesine imkan tanımıştır.

3. Reklam ve Etkili Reklam Unsurlarının Belirlenmesine Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma

3.1. Araştırmanın Amaç ve Kapsamı

Araştırma sosyal medyada gerçekleşen pazarlamanın iletişim faaliyetlerinden biri olan reklamların sosyal medya kullanıcıları tarafından dikkat çekiciliğinin ölçülmesi amacıyla yapılmıştır. Sosyal medyada sürekli reklam, tanıtım ve bilgilendirmeye maruz kalan tüketiciler,

kendilerine ulaşan ve kararlarının değişmesi için ikna edilmeye çalışan kişilerin söz konusu uygulamalardan etkilenip, etkilenmedikleri ve etkilenme düzeylerinin tespit edilmesi ana amaçlar arasında yer almaktadır. Bu amaçla hazırlanan anket formu genel olarak; konu ile ilgili genel ifadeleri, reklam ve sosyal medya mecraları, sosyal medya reklamlarında ilgi çeken konular ve unsurlar dikkate alınmıştır.

3.2. Araştırmanın Önemi

Rekabette meydana gelen yoğunluk ve şiddet işletmeleri müşteri odaklı olmaya zorlamıştır. Müşteri odaklılık, müşteriye işlemlerin odağına alarak ona göre faaliyetlerde bulunma ve stratejiler geliştirmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda işletmelerin müşteri perspektifinden değerlendirme, işletme ve sektör açısından hayati öneme sahiptir. Bu çalışmaya göre varılan sonuçlar, işletmelerin müşteri odaklı stratejiler geliştirmelerine katkı sunacak, bu konuda literatüre pozitif bir katkı yapacaktır.

3.3. Araştırmanın Yönetimi

Araştırma sosyal medyadaki pazarlama iletişim elemanlarından biri olan reklamların sosyal medya kullanıcıları tarafından dikkat çekiciliğinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın ana ve yan amaçlarının tespit edilmesi için bir anket oluşturulmuş, “tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi” kullanılarak 385 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırmaya konu sosyal medya ve reklam ilişkisi daha çok ele alınmıştır. Anket Formunda öncelikle katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye ilişkin 6 ifade yer almış, reklam mecraları ile ilgili 6 ifade, altı reklam mecrasında takip edilen programlarla ilgili 5 ifade, reklamın ilgi çekme durumu ile ilgili 1 ifade, reklamlarda en çok ilgi çekilen unsurlarla ilgili 9 ifade (söz konusu ifadeler 5’li Likert tipi ölçek soruları 1: Çok önemli, 5: Hiç önemli değil) yer almıştır.

3.4. Araştırmanın Bulguları

Tablo 1: Araştırmanın genel profili

Eğitim	Frekans	Oran	Meslek	Frekans	Oran
İlkokul mezunu	39	10,1	Esnaf	173	44,9
Lise mezunu	179	46,5	Devlet memuru	110	28,6
Yüksekokul mezunu	134	34,8	Öğrenci	21	5,5
Fakülte mezunu	26	6,8	Doğal gazcı	30	7,8
Yüksek lisans ve Doktora	7	1,8	Pazarlamacı	51	13,2

Toplam	385	100,0	Toplam	385	100,0
Yaş			Medeni Hal		
19 yaşından küçük	18	4,7	Bekâr	108	28,1
19-25	115	29,9	Evli	277	71,9
25 yaş ve üstü	252	65,5	Toplam	385	100,0
Toplam	385	100,0	Gelir		
Cinsiyet			2020 ₺ den az	45	11,7
Erkek	250	64,9	2021-4000	190	49,4
Kadın	135	35,1	4001-6000	119	30,9
Toplam	385	100,0	6001 ₺ ve üzeri	31	8,0
			Toplam	385	100,0

Sosyal medya ve reklam ilişkisi verilerinden elde edilen sonuçlar; yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek, eğitim ve gelir durumu frekans (f) değerleri esas alınarak belirlenmiştir. Katılımcıların cinsiyetleri % 64,9 erkek, % 35,1 kadın olduğu, yaş aralıkları % 65,5'nin 25 yaş ve üstü, % 29,9'nun 19-25 yaş, % 4,7'sinin 19 yaşından küçük olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların % 71,9'u evli, % 28,1'i bekâr olduğu ifade edilmiştir. Deneklerin % 46,5'i lise mezunu, % 34,8'i yüksekokul mezunu, % 10,1'i ilköğretim mezunu, % 6,8'i fakülte mezunu, % 1,8'i yüksek lisans ve doktora eğitimine sahiptir. Meslek açısından % 44,9'nun esnaf, % 28,6'sı devlet memuru, % 13,2'si pazarlamacı, % 7,8'i doğal gazcı, % 5,5'i öğrenci olduğu tespit edilmiştir. Cevaplayıcıların % 49,4'ü 2021-4000 ₺, gelire sahipken, % 30,9'u 4001-6000 gelir, % 11,7'si 2020 ₺ den az, % 8'i 6001 ₺ ve üzeri gelire sahiptir.

Özetle katılımcıların önemli bir kısmı erkek (% 64,9), evli (% 71,9), lise mezunu eğitime sahip (% 46,5), önemli bir kısmı esnaf (% 44,9), gelir seviyelerinin 2021-3000 ₺ gelire sahip olduğu (% 49,4) görülmektedir.

Tablo 2: Reklam mecralarında bilgi edinmenin öneminin karşılaştırılması

		Çok Önemli	Önemli	Fark Etmeyen	Önemsiz	Hiç Önemli Değil	Toplam
Televizyon izlemenin önemi	Frekans	194	146	35	5	5	385
	Oran	50,4	37,9	9,1	1,3	1,3	100,0
Dergi okumanın önemi	Frekans	125	104	61	15	80	385
	Oran	32,5	27,0	15,8	3,9	20,8	100,0

İnternette bilgi edinmenin önemi	Frekans	226	112	26	6	15	385
	Oran	58,7	29,1	6,8	1,6	3,9	100,0
Mobil iletişimde bilgi edinilmenin önemi	Frekans	165	179	27	11	3	385
	Oran	42,9	46,5	7,0	2,9	0,8	100,0
Radyo dinlerken bilgi edinilmenin önemi	Frekans	156	149	50	19	11	385
	Oran	40,5	38,7	13,0	4,9	2,9	100,0
Gazete okurken bilgi edinmenin önemi	Frekans	199	142	29	10	5	385
	Oran	51,7	36,9	7,5	2,6	1,3	100,0

Televizyon izlemenin (çok önemli ve önemli olan olumlu ifadeler toplanarak oran belirlenmiştir) önemli olduğunu belirtenlerin oranı % 88,3 iken dergi okumanın ise % 59,5'tir. İnternette bilgi edinmenin oranı % 86,8'dir. Mobil iletişimde bilgi edinmenin oranı % 89,4'tür. Radyo dinlerken bilgi edinmenin oranı % 89,2'dir. Gazete okurken bilgi edinmenin oranı % 88,6'dır. Dolayısıyla mobil iletişim araçlarını takip ederken, radyo dinlerken, gazete okurken, televizyon izlerken ve dergi okurken bilgi edinmenin önem sırasına göre dizildiği söylenebilir.

Tablo 3: Reklam mecralarında takip edilen programların dağılımı

		Ekonomi	Haber	Spor	Magazin	Talk show	Toplam
Televizyonda izlenen program türü	Frekans	148	194	24	8	11	385
	Oran	38,4	50,4	6,2	2,1	2,9	100,0
Dergide okunan program türü	Frekans	95	174	37	14	65	385
	Oran	24,7	45,4	9,6	3,6	16,9	100,0
İnternette bilgi edinilen program türü	Frekans	108	221	33	15	8	385
	Oran	28,1	57,4	8,6	3,9	2,1	100,0
Mobil iletişimde bilgi edinilen program türü	Frekans	113	195	28	35	14	385
	Oran	29,4	50,6	7,3	9,1	3,6	100,0
Radyo dinlerken bilgi edinilen program türü	Frekans	114	176	51	33	11	385
	Oran	29,6	45,7	13,2	8,6	2,9	100,0
Gazete okurken bilgi edinilen program türü	Frekans	164	168	29	22	2	385
	Oran	42,6	43,6	7,5	5,7	0,5	100,0

Katılımcıların önemli bir kısmı televizyonda izlendiğinde takip edilen programın 'haber' (% 50,4) ve ekonomi (% 38,4) olduğu görülmektedir. Dergi okunduğunda takip edilen programın 'haber' (% 45,4) ve ekonomi (% 24,7) olduğu talk showun ise % 16,9'da kaldığı

görülmektedir. İnternette sörf yapıldığında takip edilen programın ‘haber’ (% 57,4) ve ekonomi (% 28,1) olduğu görülmektedir. Mobil iletişimde bilgi edinilen programın % 50,6’sı ‘haber’, % 29,4’nün ise ekonomi ile ilgilendikleri görülmektedir. Radyo dinlerken bilgi aldıkları program % 45,7’si ‘haber’, % 29,6’sının ise ekonomi ile ilgilendikleri görülmektedir. Gazete okurken bilgi aldıkları program % 43,6 ‘haber’, % 42,6 ‘ekonomi’, olduğu, % 0,5’i ‘talk Show’ olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: Reklamın ilgi çekme durumu

	Frekans	Oran
Güldüren	281	72,9
Seri film	89	23,1
Çizgi film kahramanı	15	3,9
Toplam	385	100,0

Reklamda en çok ilgi çeken unsurun % 72,9 güldürü olduğu, % 23,1’nin ise seri film olduğu görülmektedir. Dolayısıyla reklamda en çok ilgi duyulan özelliğin güldürü olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Reklamda en çok ilgi çekilen unsur

	Frekans	Oran
Reklamda kullanılan müzik ve ses	70	18,2
Reklamda kullanılan renkler	43	11,2
Reklam ilanında kullanılan karikatürlerin ünlü olması	19	4,9
Reklamda mizah içerikli bir görsel olması	211	54,8
Reklamın yayınlanma sıklığı	14	3,6
Reklamın süresi	2	,5
Reklamlarda ünlülerin kullanılması	8	2,1
Reklamın sevdiğim saatte çıkması	4	1,0
Diğer	14	3,6
Toplam	385	100,0

Tablo 5’te ankete verilen cevaplar incelendiğinde reklamda en çok ilgi çeken unsurun % 54,8’i reklamda mizah içerikli bir görsel olması, reklamda kullanılan müzik ve ses % 18,2, reklamda kullanılan renkler % 11,2 olduğu en az ilgi çeken unsurun reklamın istenilen saatte çıkmasıdır. Bu bağlamda katılımcıların reklamda en çok ilgilerini çeken unsurun mizah içerikli görsellerin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6: Reklamda ilgi çeken unsurların; Ortalama Değer, Standart Sapma ve Katılım Düzeyi

	Ortalama	Standart Sapma	Katılım Düzeyi
Güldüren	4,60	0,815	Yüksek
Seri film	2,14	1,107	Düşük
Çizgi film kahramanı	1,19	1,338	Düşük

($\bar{x} = 1,00-2,33$ Düşük Katılım Düzeyi, $\bar{x} = 2,34-3,66$ Orta Katılım Düzeyi, $\bar{x} = 3,67-5,00$ Yüksek Katılım Düzeyi)

Reklamın dikkat çeken yönleri açısından en önemli unsurun güldürü olduğu tespit edilmektedir. Güldürü öğesinin ortalaması oldukça yüksek olarak çıkmıştır. Seri film ve çizgi film kahramanı ifadeleri düşük olarak çıkmıştır. Bu bağlamda reklamlar oluşturulduğunda mizah ve güldürü öğesinin ön plana çıkarılması reklam izlenme oranını ve etkinliğini artıracaktır.

Tablo 7: Reklamda en çok ilgi çeken unsurların; Ortalama Değer, Standart Sapma ve Katılım Düzeyi

	Ortalama	Std. Sapma	Katılım Düzeyi
Reklamda kullanılan müzik ve ses	2,91	1,135	Orta
Reklamda kullanılan renkler	2,35	1,108	Orta
Reklam ilanında kullanılan karikatürlerin ünlü olması	2,25	1,065	Düşük
Reklamda mizah içerikli bir görsel olması	4,75	0,860	Yüksek
Reklamın yayınlanma sıklığı	2,18	1,261	Düşük
Reklamın süresi	1,03	1,523	Düşük
Reklamlarda ünlülerin kullanılması	2,10	1,286	Düşük
Reklamın sevdiğim saatte çıkması	1,06	1,554	Düşük

($\bar{x} = 1,00-2,33$ Düşük Katılım Düzeyi, $\bar{x} = 2,34-3,66$ Orta Katılım Düzeyi, $\bar{x} = 3,67-5,00$ Yüksek Katılım Düzeyi)

Reklamda en çok dikkat çeken durum ve satın almayı en çok etkileyen durum “reklamda mizah içerikli bir görselin olması” ifadesi en önemli görülen unsurdur. Söz konusu unsurun katılım düzeyi oldukça yüksektir.

Reklamda en çok ilgi çeken ve satın almayı etkileyen “Reklamda kullanılan müzik ve ses” ile “Reklamda kullanılan renkler” ifadeleridir. Bu ifadelerin katılım düzeyleri orta çıktığı için tüketiciyi daha az etkilemektedir.

“Reklamın yayınlanma sıklığı”, “Reklamlarda ünlülerin kullanılması”, “Reklamın sevdiğim saatte çıkması” ve “Reklamın süresi” ifadelerinin katılım düzeyleri düşük olduğu görülmüştür. Bu nedenle “Reklamın süresi”, “Reklamın sevdiğim saatte çıkması”, “Reklamlarda ünlülerin kullanılması” ve “Reklamın yayınlanma sıklığı” satın almada en az etkili olan ifadelerdir.

SONUÇ

Sosyal medya, insanları sanal bir şekilde sosyalleştirebilmesinin yanı sıra firmaları da sosyal medya kullanıcıları ile hızlı bir şekilde sosyalleştirmektedir. Özellikle firmaların sosyal medya platformlarında yapmış oldukları kampanya gibi aktivitelere kullanıcılar da katılabilmektedir. Firmalar, hızlı ve düşük maliyetli bir şekilde reklam uygulamalarını doğrudan potansiyel tüketicilere ulaştırabilmektedir. Firmaların temel amacı, tüketicilerin satın alma niyetlerini etkilemek ve kendi ürün ve hizmetlerine yönelik satışları arttırmaktır (Yoldaş ve Özyayın, 2017).

Bu araştırma sosyal medya reklamlarının tüketici satın alma niyetine etkisini ve daha önceki yapılan çalışmalar ışığında sosyal medya reklamlarını incelemektir. Söz konusu amaca ulaşmak için reklam mecraları, reklam mecralarında takip edilen program türleri, reklamda ilgi çekilen unsur ve reklamda en çok ilgi çeken unsur araştırılmıştır.

Araştırma, ankete katılanların demografik özellikleri, reklam mecraları, reklam mecralarında takip edilen programların türleri, reklamda en etkili olan unsur ve sosyal medya reklamlarında en çok ilgi çeken unsur ile ilgili toplam 28 sorudan oluşmaktadır. Araştırmada ön plana çıkan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir.

Bilgi edinmenin önemi sırası ile mobil iletişimde bilgi edinme, radyo dinlerken bilgi edinme, gazete okurken bilgi edinme, televizyon izleme, internette bilgi edinme ve dergi okumanın önemli vurgulanmıştır.

Katılımcıların önemli bir kısmı televizyonda izlendiğinde takip edilen programın haber ve ekonomi olduğu, dergi okunduğunda takip edilen programın haber ve ekonomi olduğu, internette sörf yapıldığında takip edilen programın haber ve ekonomi olduğu, mobil iletişimde bilgi edinilen programın haber ve ekonomi olduğu, radyo dinlerken bilgi aldıkları programın haber ve ekonomi olduğu gazete okurken bilgi aldıkları programın haber ve ekonomi olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla her reklam mecrasında en çok takip edilen programın haber ve ekonomi olduğu söylenebilir.

Reklamda en çok ilgi çeken unsurun güldürü olduğu söylenebilir.

Reklamda en çok ilgi çeken unsurun reklamda mizah unsurlarının kullanılması, etkin müzik ve ses, reklam gösterimindeki renkler olduğu en az ilgi çeken unsurun reklamın istenilen saatte çıkmasıdır. Bu bağlamda katılımcıların reklamda en çok ilgilerini çeken unsurun mizah içerikli görsellerin olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma 385 tüketici ile yürütülmüştür. Dolayısıyla elde edilen veriler ve sosyal medya reklamlarına yönelik oluşturulan öneriler 385 tüketicinin anket sorularına verdikleri cevaplarla sınırlıdır. Dolayısıyla elde edilen sonuçları genellemek yanlış sonuçlar doğurabilir. Bundan sonra yapılacak çalışmaların araştırma alanlarının genişletilmesi daha genelleştirilebilir sonuçlar açısından önerilmektedir.

Ortalama, Standart Sapma ve Katılım düzeyi göz önüne alındığında en önemli faktörün mizah ve güldürü öğesi olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla şekilsel olarak reklamlar hazırlandığında güldürü unsurunu ön plana çıkarılması reklam izlenme oranını ve etkinliğini artıracaktır.

Reklamda en çok ilgi çeken, reklam etkinliğini artıran unsur “reklamda mizah içerikli bir görsel olması” ifadesidir. “Reklamda kullanılan müzik ve ses” ile “Reklamda kullanılan renkler” ifadeleri ise reklam etkinliğini daha az etkilemektedir.

“Reklamın süresi”, “Reklamın sevdiğim saatte çıkması”, “Reklamlarda ünlülerin kullanılması” ve “Reklamın yayınlanma sıklığı” satın almada en az etkili olan ifadelerdir.

Kaynakça

- Altunışık, R., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. (2006). *Modern Pazarlama*, Değişim Yayınları, 4. Baskı Sakarya.
- Baudrillard, J. (2017). *Tüketim Toplumu*, (Çeviren: Hazal Deliceçaylı) Ayrıntı Yayınları.
- Can, L. ve Serhateri, A. (2016), ‘Sosyal Medya Reklamlarının Markaya Yönelik Tutuma Etkisi: Facebook Üzerinde Bir Uygulama’ *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, ss. 16-28.
- Çağlıyan, V., Işıklar, Z.E. ve Hassan, S.A. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Satın Alma Davranışlarında Sosyal Medya Reklamlarının Etkisi: Selçuk Üniversitesi’nde Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 11, 43-56.

- Göktaş, B. ve Tarakçı, İ.E. (2018), Bir Tutundurma Aracı Olarak Reklamın Sosyal Medyada Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma: Instagram Örneği, Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi Yıl: 2(3), ss. 50-67.
- Grönroos, C. (1995) “Relationship Marketing: The Strategy Continuum”, Journal of the Academy of Marketing Science, 23(4), pp. 252-254.
- Gürdin, B. (2017), Mobil Reklamlar: Yararlı mı? Tavizkâr mı? Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 9(2): 1-13.
- Gürdin, B. (2017), Sağlık Hizmetleri Sektöründe Reklam Yasağı: Uygulama Örnekleri, Sosyal Ve Beşerî Bilimleri Dergisi, 9(2): 17-30.
- İslamoğlu, A.H. (2011), Pazarlama Yönetimi, Beta Yayınları, beşinci Baskı, İstanbul.
- Keegan, W.J. ve Green, M.C. (2015), Global Marketing (Küresel Pazarlama), (Çeviren: Rezan Tatlıdil), Nobel Yayınları.
- Lakshmanan, D. ve Basariya, S.R. (2017), The Role of Social Media on Enhancing Advertising Effectiveness, International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCIET), Vol: 8, No: 9, pp. 1042–1047,
- Lodziak, C. (2003), İhtiyaçların Manipülasyonu Kapitalizm ve Kültür, (Çev: Berna Kurt), Çitlembik Yayınevi, İstanbul.
- MÜSİAD, (2010), Reklam ve Markalaşmada Alternatif Mecralar, MÜSİAD Cep Kitapları İstanbul.
- Özkaya, B. (2010), Reklam Aracı Olarak Advergaming. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt. 29, ss. 455-478.
- Raudeliuniene, J., Davidavičienė, V., Tvaronavičienė, M. ve Jonuška, L. (2018), Evaluation of Advertising Campaigns on Social Media Networks, Sustainability, 10, 973; ss. 1-14.
- Süar, A. (2017), Sosyal Medyanın Geleneksel Reklam Araçlarına Göre Hedef Kitle Belirlemedeki Avantajları, AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology, Cilt: 8, Sayı: 28, ss. 21-44.

Tekin, M., Şahin, E. ve Göbenez, Y., (2014), “Postmodern Pazarlama Yaklaşımıyla Modern Pazarlama Yöntemleri: Güncel Şirket Uygulamaları”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Dr. Mehmet Yıldız Özel Sayısı, s. 225-232.

Yoldaş, A ve Özaydın, H. (2017), Sosyal Medya Üzerinden Yapılan Reklamların Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), Cilt: 4, Sayı: 12, ss. 781-794.

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ: “SİYASAL VE BÜROKRATİK DÖNÜŞÜM”

Yüksek Lisans Turhan KARA

Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
turhankara@bartin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2150-2937

Öz

Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmesiyle birlikte siyasal ve bürokratik dönüşüm yeni ve farklı bir süreci beraberinde getirmiştir. Anayasal değişiklik sonucu, devletin yürütme gücünün daha hızlı ve etkin karar alabilmesi temelinde yeniden şekillendirilen hükümet sisteminin mevcut kurumlar, kurallar ve alışkanlıklar üzerinde farklı etkileri olacaktır. Yeni yönetim sistemi oluşturulurken ülkenin içinde bulunduğu şartlar, siyasal ve sosyal kültür göz önünde tutularak, farklı bir özgün model ortaya konulmuştur. Temelde katı kuvvetler ayrılığını ön gören bir yönetim şekli olan yeni sistemin, mevcut parlamenter sistemde her ne kadar şekli olarak birbirinden ayrılrsa da uygulamada iç içe geçmiş olan yasama, yürütme erkleri ve bunlara bağlı bürokrasinin üst kademesini birbirinden ayırarak yeni bir durum ortaya koyması beklenmektedir. Bu bakımdan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile kamu yönetiminin, kamu kurum ve kuruluşlarının nasıl şekilleneceğine ilişkin olarak; uygulamada sistemin siyasal düzeni ve idareyi istikrarlı bir yapıya mı kavuşturacağı yoksa yeni sorunlarla karşı karşıya mı bırakacağı belirsizliğini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Siyasal Dönüşüm, Kamu Yönetimi, Türkiye

PRESIDENTIAL GOVERNMENT SYSTEM: POLITICAL AND BUREAUCRATIC TRANSFORMATION

Abstract

With the transition to Presidential Government System, political and bureaucratic transformation has brought new and different process. As a result of constitutional amendment, the reshaped government system transformation based on the ability of executive power to make decision faster and more effective is expected to have different effects on the current institutions, rules and habits. On the process of formation new government system, different authentic model has been presented by taking into consideration situation of the country, political and social culture. The new system which essentially foreseen the strict separation of powers, on the current parliamentary system which formed separately but interwoven it is expected to reveal a new situation by separating the legislation, executive power and upper stage of bureaucracy. In that way, Presidential Government System and public administration, with a view how public institution and establishments will take form; on the implementation whether the system will transform to a stable political structure and administration or face with new challenges remains unclear.

Keywords: Presidential Government System, Politic Transformation, Public Administration, Turkey

1. Giriş

Tarihsel süreçte, kökleri 1876 yılına kadar uzanan parlamenter sistem kültürü ile birlikte demokratik kazanımları artan Türkiye’de hükümet sisteminin, yakın dönemde ortaya çıkan siyasal, sosyal, ekonomik ve hukuki sorunlar yüzünden tartışmalı hale gelmesi ile alternatif yönetim modeli arayışları başlamış, ülkenin kendine özgü siyasi, sosyal, kültürel koşullarına göre bir hükümet sistemi modeli oluşturulmaya çalışılmıştır. Yeni bir hükümet sistemi oluşturulması noktasında, mevcut sistemde süregelen sorunlara çözüm bulmak amacı ile yürütmeye istikrar ve etkinlik sağlayacak bir sistem olarak öngörülen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile hükümetlerin istikrarsızlığının ortadan kaldırılması ve karar alma süreçlerinde etkinlik ve hız sağlanması amaçlanmıştır (Gönenç, 2018: 2, Akıncı, 2018: 2). 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum ile gerçekleşen anayasa değişikliği sonucunda, Türkiye’de parlamenter hükümet sisteminden vazgeçilerek başkanlık sistemi özelliklerini taşıyan ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak adlandırılan yeni bir yönetim sistemi kabul edilmiştir. 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel Seçimleri ile birlikte yeni dönem fiili olarak başlamıştır.

Modern devlet, yasama, yürütme, bağımsız yargı kuvvetleri ve bunlar arasındaki denge üzerinde şekillenmektedir. Devlet sistemleri sınıflandırılırken bu kuvvetlerin karşılıklı olarak nasıl konumlandığı ve düzenlendiği temel alınmaktadır. M.J.C. Vile’a göre “Kuvvetler ayrılığı doktrini yüzyıllar boyunca özgür toplumların kurumsal yapılarını özgür olmayanlarınkinden ayırt edebileceği iddia edilen başlıca anayasal teori olmuştur.” (Erdoğan, 2010: 199). Aristo, “Politika” adlı eserinde her devlet teşkilatının yasama, yürütme, yargı olarak üç unsurdan meydana geldiğini belirtmiş ve bu unsurların her birinin görevlerini ve kimlerden oluştuklarını açıklamıştır. Teoriye özgürlükler açısından bir güvence olarak gören Locke, “Sivil Siyasal-Yönetim Üzerine İki İnceleme ”adlı eserinde yargıyı bağımsız bir kuvvet olarak görmemekle birlikte yasama ve yürütmenin birbirinden ayrı olması gerektiğini belirtmiştir (Gözler, 2007: 192). Siyaset sosyolojisini geliştiren ve kuvvetler ayrılığı teorisini bugünkü anlamda ortaya koyan Montesquieu “Yasama kuvveti ile yürütme kuvveti aynı kişi veya memurlar topluluğuna verilirse, orada özgürlük diye bir şey kalmaz. Kuvvetler ayrılığı hürriyetlerin yaşamasına imkan sağlar.” diyerek kuvvetlerin farklı organlar tarafından kullanılması gerektiğini söylemiştir. Bu şekilde kişilerin temel hak ve özgürlükleri güvence altına alınabilecektir (İzci, 2014: 3). Kuvvetlerin hükümet sistemleri içinde dengeli bir şekilde konumlandırılması ile sağlıklı bir

demokratik yapı oluşturulabilmekte; aksi takdirde yapısal sorunlar ortaya çıkmaktadır. Toplumsal değerler üzerine kurulu bir tartışma ve uzlaşma kültürünün olmadığı ülkelerde sorunlar daha da belirgin hale gelmektedir.

Her toplumun kendi tarihi, coğrafyası ve yönetim kültürüne bağlı olarak içinde bulunduğu koşullar, hükümet sistemlerinin seçiminde etkili olmaktadır. Farklı demokratik yönetim şekillerine sahip ülkeler, devlet yönetimlerinde kuvvetler ayrılığı ilkesini kabul etmekle birlikte bu ayrımın yumuşak veya sert olarak uygulanma şekline göre hükümet sistemlerinin değişiklik gösterdiği görülmektedir. Türkiye’de, teoride yasama ve yürütme kuvvetleri arasında yumuşak ayrılık esasına dayalı olan parlamenter sistemin uygulamada iç içe geçen bir hal alması sorunları da beraberinde getirmiştir. Yasama ve yürütme kuramsal olarak ayrı görünse de büyük oy çoğunluğu ile yönetime gelen güçlü tek parti iktidarlarının parlamentoyu denetim altına alabilmesi ile uygulamada yasama ve yürütmenin bütünleşmesi söz konusu olabilmektedir. Mecliste çoğunluğu sağlayan iktidar partisi meclis komite ve komisyonların tamamında kontrole sahip olabilmekte ve meclisin yürütme üzerindeki denetim yetkisi anlamını yitirmektedir. Yürütmenin denetimi meclisi oluşturan çoğunluk tarafından değil azınlık muhalefet tarafından soru, gensoru, meclis araştırması ve meclis soruşturması gibi denetim yolları ile yerine getirilmeye çalışılsa da bu denetim yolları lider egemenliğinin olduğu disiplinli siyasi partiler ve parti kararları çerçevesinin dışına çıkamayan milletvekilleri nedeni ile işlevsiz kalmaktadır.

Devlet yönetimlerinin meşruiyetini ortaya koyan unsurlar, tarih boyunca farklılıklar göstermekle birlikte günümüzde yönetimler açısından meşruiyet kavramı, devlet yönetiminde demokratik yöntemlerin kullanılıp kullanılmaması ve bunların ne şekilde kullanıldığı üzerinden belirleyici olmaktadır (Aydın ve diğ., 2018: 3). Bir ülkede anayasal olarak kuvvetler ayrılığının olması, serbest seçimlerin yapılması ve meclislerin oluşturulması, o ülkenin demokratik bir rejime sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Seçimlerin yapılış biçimi, yerleşik demokratik kültürün varlığı, temel hak ve özgürlüklerin koruma altına alınması ve bunların gerçekleşme düzeyi gibi niteliğe ve işleyişe dair kriterler öne çıkmaktadır (Kamalak ve diğ., 2015: 132). Demokrasi toplum ve devlet arasında bağ kuran siyaset kurumunun iyi bir şekilde işlemesine bağlıdır. Siyaset alanının özgür ve demokratik olması ile toplum iradesinin devlet yönetimine adil bir şekilde yansımaları sağlanmalıdır. Her ne kadar fikir ve görüşler siyasal güç ve sayısal adaletsizlikler nedeni ile iktidar düzeyine eşit olarak taşınmasa da, siyaset kurumunun sağlıklı

işlemesi sağlandığı sürece toplumdaki farklı unsurlar kendilerini ifade edebilecek imkanlara sahip olurlar. Bu şekilde devlette millet üzerinden bir birliktelik ve bütünlük sağlanırken farklılıkların ve çoğulculuğun korunması ve devam ettirilmesi mümkün olacaktır. Demokrasinin işlerliği, siyasi şartların ve kuralların toplumdaki tüm gruplar tarafından kabul edilmesine ve katılımcılığın geliştirilerek kurumsallaşmasına bağlıdır (Aslan, 2015: 14-15). Otoriteryen eğilimlerin olduğu karşı durumda ise siyaset kurumu işlevsizleşerek daralmaktadır. Bununla birlikte, toplumla devlet arasındaki bağ ve etkileşim koparak yabancılaşma ve farklılaşmalar ortaya çıkmakta, devletin meşruiyeti sorgulanır hale gelmektedir.

2. Hükümet Sistemi Değişikliği Üzerinde Süregelen Tartışmalar

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile ilgili olarak anayasa değişikliği sürecinde ve sonrasında uygulamada süregelen tartışmalar, ağırlıklı olarak anayasal düzenlemenin bir rejim değişikliğine sebep olduğu yönünde gerçekleşmiştir. Yeni hükümet şekli ile birlikte demokratik bir yönetimden otoriter rejime doğru bir geçiş ve bununla birlikte federatif olarak bölünme durumu eleştiri olarak ifade edilmiştir. Ancak bir rejim değişikliğine yol açacak şekilde anayasada devletin şeklini düzenleyen ilk üç madde ve bunları güvence altına alan 4. madde üzerinde bir değişiklik yapılmamıştır. Bununla birlikte yasal olarak özerkliğe yol açacak herhangi bir değişiklik yapılmamış, yürütmenin göreve geliş şekli bakımından bir düzenleme gerçekleştirilmiştir. Dünyada ülkelerin siyasal yönetim rejimleri kategorik olarak cumhuriyet rejimi ve monarşi rejimi olarak ayrılmaktadır. Gözler, Leon Duguit tarafından önerilen ölçütü kabul ederek cumhuriyeti bir devlet şekli olarak monarşinin tersi olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla monarşi olmayan her devlet şekli bir cumhuriyettir (2007: 103). Cumhuriyet rejimleri de hükümet sistemleri temelinde parlamenter sistem, başkanlık sistemi ve yarı başkanlık sistemi olarak sınıflandırılmaktadır. Genel kanının aksine parlamenter sistem ise, hem cumhuriyetle, hem de monarşiyle uzlaşabilen bir sistemdir. Gözler' in ifade ettiği üzere "Cumhuriyet bir devlet şeklidir; başkanlık sistemi ise bir hükümet sistemidir. Her başkanlık kaçınılmaz olarak bir cumhuriyettir" (2017: 3).

Literatürde siyasal rejim ve devlet sistemleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Gözler, siyasal rejimleri devlet şekillerine göre monarşi, cumhuriyet, üniter devlet ve bileşik devlet olarak ayırmıştır. Nalbant ise devlet şekillerini örgütlenme ilkelerine göre üniter ve federasyon şeklinde ayırır. Yine Gözler'e göre hükümet sistemleri ise kuvvetler birliği ile yürütmede birleşme ve yasamada birleşme olarak meclis hükümeti sistemi, sert kuvvetler

ayrılığı ile başkanlık ve yarı başkanlık hükümet sistemleri, yumuşak kuvvetler ayrılığı ile parlamenter hükümet sistemi şeklinde ayrılmaktadır (Turan, 2018: 46-47). Hükümet sistemi kavramı genellikle siyasal rejim kavramı ile karıştırılmaktadır. Siyasal rejim kavramı hükümet sistemi kavramına göre daha kapsayıcı bir tanımdır. Siyasal rejim kavramı hükümet sistemleri ile birlikte siyasi partiler, seçim sistemi, siyasal kültür, ülkedeki tüm kurum, kural ve değerleri de içine alan bir anlam taşımaktadır. Siyasal rejim iktidarın elde edilmiş şeklini, kullanılmasını, denetimini ve bu iktidarın paylaşımına ilişkin tüm kuralları düzenlemektedir. Hükümet sistemi ise siyasal rejime göre içeriği dar kapsamlı olmakla birlikte siyasal rejimin en önemli parçasıdır. Hükümet sistemi, devletin sahip olduğu yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin dağılımı ve düzenlenişi bakımından uygulanan kurallar bütünüdür (Akıncı, 2018: 5).

Ancak şekli olarak siyasal rejimler ve hükümet sistemleri ülkelerin demokratik yollardan yönetilip yönetilmediğini belirlememektedir. Rejimin demokratikliği monarşi veya cumhuriyetin tanımında bir unsur değildir. Monarşi yönetimi anti-demokratik olabileceği gibi demokratik de olabilir. Aynı şekilde bir cumhuriyet demokratik olabileceği gibi anti-demokratik de olabilir (Gözler: 2007: 106). Buna göre parlamenter sistemin en köklü hali ile yerleşik olduğu İngiltere ile birlikte Birleşik Krallığa bağlı diğer ülkeler ve aynı şekilde parlamenter monarşi ile yönetilen Hollanda, Danimarka, Japonya, İsveç, Belçika, Lüksemburg, Norveç gibi ülkelerde demokratik bir siyasal yönetimin olmadığı söylenemez. Yazılı bir anayasanın olmadığı İngiltere, anayasal düzenin en iyi korunduğu ve bununla ilgili sorunların en az tartışıldığı, demokrasinin işlerliği yönünden örnek ülke olarak görülmektedir. Bu yüzden şekli olarak anayasa ve kanunlar koymak yerine bunların uygulamadaki yansımalarının nasıl olduğu öne çıkmaktadır. Başkanlık sistemi bakımından dünyadaki uygulamalar incelendiğinde; sert kuvvetler ayrılığı, kurumsal siyaset, bağımsız yargı, etkin bir şekilde oluşturulan kontrol-denge mekanizmaları ile başkanlık sisteminin sadece Amerika'da uygulandığı hali ile demokrasi, özgürlük, refah ve sosyal gelişmişlik sağlayabildiği görülmektedir. Çok farklı etnik ve dini unsurlardan meydana gelen ülkede bu duruma rağmen devlete karşı güçlü bir aidiyet sağlanabilmektedir. Sistemi uygulayan başka ülkelere bakıldığında ise özellikle Güney Amerika ve Orta Asya ülkelerinde olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı otoriter yönetimler görülmektedir.

Senem Kurt Topuz tarafından, hükümet sistemleri ve devlet şekillerinin, ülkelerin demokrasi seviyeleri bakımından belirleyici olup olmadığı, bunun farklılık yaratıp

yaratmadığını analiz etmek üzere, The Economist dergisi “The Economist Intelligence Unit” tarafından yayınlanan, ülkelerin 2014 yılı demokrasi indeksi sıralaması referans alınarak bir çalışma yapılmıştır. Söz konusu indeks, seçim süreci ve çoğulculuk, temel haklar, hükümetin işleyişi, siyasal katılım ve siyasal kültür kategorileri olmak üzere beş ayrı kategori indeksinin basit bir ortalaması alınarak belirlenmiştir. Çalışmada devlet şekilleri monarşi ve cumhuriyet, üniter devlet ve federal devlet olarak, hükümet sistemleri ise parlamenter sistem, başkanlık sistemi, yarı başkanlık sistemi ve diğerleri olmak üzere kategoriler halinde değerlendirilmiştir. Nicel analiz yöntemlerinden yararlanılarak yapılan çalışmada ortaya çıkan temel sonuç; anayasal monarşi ile yönetilen devletlerin cumhuriyet rejimi ile yönetilen devletlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksek demokrasi seviyesine sahip olduğudur. Bununla birlikte demokrasi seviyesini belirleyen alt unsurlardan olan hükümetin işleyiş biçimi ve siyasal kültürün daha önemli olduğu ortaya konmaktadır. Hükümet sistemleri bakımından, parlamenter sistemle yönetilen ülkelerin başkanlık, yarı başkanlık ve diğer hükümet sistemleri ile yönetilen ülkelere göre istatistiksel olarak “hükümetin işleyişi” ve “siyasal kültür” değişkenlerinde, başkanlık sistemi ile yönetilen ülkelere göre ise anlamlı şekilde “siyasal katılım” değişkeninde daha yüksek puana sahip olduğu görülmektedir. Çalışmada; Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri gibi mutlak monarşi ile yönetilen ülkeler ayrı olarak değerlendirilmiştir (2016: 461-476).

Başka bir çalışmada, Hamza Ateş ve Aydın Akpınar tarafından, Freedom House’un 2016 yılı raporundaki verilerine göre hükümet sistemlerinin özgürlükler üzerinde ne derecede etkili olduğu değerlendirilerek, hükümet sistemleri ile özgürlük arasında doğrudan bir bağlantı olmasa da kısmi bir ilişkinin olduğunu ortaya koyan bir analiz yapılmıştır. Dünya üzerinde, Freedom House tarafından değerlendirilen bağımsız 195 ülkenin hükümet sistemleri parlamenter monarşi, parlamenter sistem, başkanlık sistemi, yarı başkanlık sistemi ve demokratik kabul edilmeyen hükümet sistemleri olarak 5 farklı hükümet sistemi olarak yine Freedom House’un yayınlamış olduğu özgürlük kriterleri bağlamında incelenmiştir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılarak, coğrafî, tarihi ve kültürel ortak paydalara sahip ülkeler hükümet sistemleri temel alınarak kategoriler altında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Oluşturulan kategorilerin Freedom House’un belirlemiş olduğu puanlar üzerinden ortalaması alınarak hükümet sistemlerinin özgürlükler bakımından ne derece etkili olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmada en yüksek özgürlük puanına sahip olan parlamenter monarşilerin önemli bir şekilde özgürlüklere katkı

sağladıkları görülmektedir. Hem nüfus hem de ülke sayıları bakımından incelendiğinde; parlamenter monarşi ve parlamenter sisteme sahip ülkelerin özgürlük temelinde diğer hükümet sistemlerine göre daha iyi durumda olduğu ve bu hükümet sistemlerinin özgürlükler bakımından dünya ortalamasının belirgin bir şekilde üzerinde olduğu görülmektedir (2017: 1-22). Bu bağlamda hükümet sisteminin parlamenter sistem veya başkanlık sistemi olmasının demokratik işleyişin tam olarak gerçekleşmesini sağlayan başat unsur olmadığı görülmektedir. Mustafa Erdoğan'ın ifade ettiği gibi; Türkiye'nin temel sorununun demokratikleşme sorunu olduğu, bu sorunun da hükümet sistemi değişikliğinden ziyade, genel siyasal sistemi daha özgürlükçü ve demokratik hale getirir bir anayasal demokrasi sistemine geçilerek çözülebileceği gerçeği ortaya çıkmaktadır (Aksoy ve diğ., 2007: 198).

3. Yürütmenin Güçlendirilmesi

Dünyada ve yakın coğrafyamızdaki ekonomik, politik ve askeri gelişmeler göz önüne alındığında yürütme organının güçlendirilerek daha hızlı ve etkin olması gerekliliği gün geçtikçe önemini artırmaktadır. Devletin gücünü sınırlı tutarak alanını daraltmak fikri ön planda tutulsa da, bütün ülkelerde devletin ağırlığını hissettirmesi gereken alanlarda yürütmenin gücünün artırılmasına yönelik çabalar görülmektedir (Kuzu, 2017: 81-82). Bununla birlikte devletler güçlü ve istikrarlı yönetimlerle, ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda hareket kabiliyetlerini artırmak için daha hızlı ve etkin karar alma mekanizmaları oluşturmayı amaçlamaktadırlar. Uluslararası alanda meydana gelen değişimleri öngörebilen ve bu değişimlerle birlikte hızlı karar alma mekanizmalarına sahip olan sistemler daha başarılı olmaktadır. Bundan dolayı devletler, sistemin ihtiyaçları karşılama yetersiz kaldığı durumlarda revizyona gitmektedirler (İzci, 2014: 8).

Türkiye'de yönetim sisteminde değişim ihtiyacı, kurumsallaşma sorunu olmanın ötesinde siyasal kaynaklı yapısal bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu duruma kaynaklık eden asıl problem, toplumsal alanın kurulumuna ilişkin olarak ontolojik sorunların sistem değişimini gerektirmesidir. Batı demokrasileri örnek alınarak modernleşmenin sürdürülmeye çalışılmasına rağmen parlamenter sistemin anti-demokratik olarak dizayn edilmesi, demokratik yönetim geleneğinin oluşamaması ve siyasal temsilin tam olarak sağlanamaması sonucunu doğurmuştur. Modernleşme sürecinde, devletin bütün alanlarına hâkim olan bürokratik elit parlamenter sistem üzerinden bir yönetim tesis etmesine rağmen sistemi vesayet üretecek şekilde yapılandırarak demokratik siyaseti devre dışı bırakmıştır. Etnik, dini ve ideolojik olarak

bölünmüş toplumsal yapı ve bu bölünmenin parlamentoya taşındığı bir siyasi düzende hükümet sistemi değişikliği tartışmaları yaklaşık iki yüzyıla uzanan demokratikleşme sorununa çözüm arama sürecinin de devamıdır. Modernleşme süreci ile birlikte ulus-devlete geçiş döneminde ortaya çıkan, demokratik meşruiyet temelinde bir yönetim sisteminin kurulamaması ve otorite sorunudur. Sonuç olarak, devlet-millet birlikteliği sağlıklı olarak sağlanamamış ve siyasette demokrasi eksikliği, az gelişmiş ekonomi, güvenlikte dışa bağımlılık gibi yapısal sorunlar ortaya çıkmıştır (Aslan, 2015: 11).

Cumhuriyet, meclis hükümeti sisteminden başlayarak parlamenter sisteme geçiş süreci ile birlikte birçok politik kültürü tecrübe etmesine rağmen tam olarak istikrarlı bir yapıya kavuşamamıştır (Kaya, 2017: 12). Birinci TBMM sahip olduğu kurucu nitelik, siyasi anlamda ihtiva ettiği politik çeşitlilik, aldığı kararlar ve yürüttüğü Millî Mücadele ile Türk parlamenter deneyiminin en önemli dönemeçlerinden birisi olmuştur. Kurucu iradenin somut yansıması olarak yasama iradesi mutlak anlamda kabul edilerek 1921 Anayasası ile yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM tarafından kullanılmasını öngören meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir (Baykal, 2019: 13-14). 29 Ekim 1923 tarihinde yeni bir devlet rejimi olarak Cumhuriyet'in ilan edilmesi ve buna dair anayasa değişikliğinin ardından 1924 Anayasası ile iki başlı ve siyasi sorumluluğu olan, meclis hükümeti ve parlamenter sistemin özelliklerini barındıran karma hükümet modeli uygulanmıştır. TBMM yasama yetkisini kullanırken sahip olduğu yürütme yetkisini bizzat kullanmayıp bu yetkiyi kendi seçtiği cumhurbaşkanı ve atadığı bakanlar kurulu üyeleri ile kullanmıştır. Bununla birlikte milli mücadelenin sürdürüldüğü savaş ve milli devletin kuruluşu aşamasında bu iki anayasayı ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşullar ile değerlendirmek gereklidir (Durgun, 2017: 2).

1950 yılında yapılan seçimlerin ardından çok partili döneme geçilmiş ve 10 yıllık bu dönemde “kuvvetli İcra” öne çıkmış ve bundan şikâyet edilmeye başlanmıştır. 1960 yılında gerçekleşen askeri darbe ve sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası'nda en belirgin durum yürütme organının ikinci plana atılması olmuştur. Anayasada ilgili maddelerde yasama ve yargı “yetki” kavramı ile ifade edilirken yürütme için “görev” kavramı kullanılmıştır. Anayasanın hazırlık aşamasında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin hazırlamış olduğu anayasa tasarısında yürütme organının yapısında kuvvetli ve istikrarlı bir hükümetin gerekliliği için şu gerekçeler dikkat çekmektedir (Kuzu, 2017: 83-84).

“Kuvvetli bir icra organı bizde gelenektir. Bu gelenek demokratik gelişmeden beri de

devam etmiştir. Böyle bir geleneğin Türkiye’de yerleşmesi tesadüfi değil bünyevi zaruretlerin mahsulüdür ve bunun devamında büyük milli menfaat vardır. Batı memleketlerinin bünyesi icra organının istikrarsızlığına veya işlememesine bir dereceye kadar belki tahammül edebilir. Fakat az gelişmiş bir memlekette böyle bir durum halledilmesi gereken her türlü toplumsal meselenin askıda kalması gibi çok tahripkar neticeler doğurur. Bundan başka, batı memleketlerinde bile kuvvetli bir icra zarureti münakaşa edilmez bir siyaset prensibi haline gelmiştir.”

Ancak anayasa hazırlığı aşamasında bu yönde yapılan akademik tavsiyeler dikkate alınmayarak, güçlü bir yürütme yerine iktidar gücü anayasal olarak oluşturulan vesayetçi kurumlar arasında paylaştırılmak suretiyle zayıf bir yönetim sistemi meydana getirilmiştir. Siyasi süreçte, iktidar gücünün zaafa uğraması ve ortaya çıkan vesayet unsurları ile sorunlar artarak devam etmiş ve 12 Mart Muhtırası ile ara rejim dönemine gelinmiştir. Devam eden istikrarsız durum ve ortaya çıkan güçlü bir yürütme organı ihtiyacı 1971 ve 1973 yıllarında yapılan anayasa değişiklikleri ile giderilmeye çalışılsa da bu düzenlemeler yeterli olmamıştır. 1970-1980 yılları arasındaki koalisyonlar dönemi boyunca 12 hükümet değişikliği olmuş ve politik, ideolojik ve mezhepsel çatışmalarla birlikte ekonomik çalkantıların yoğun olduğu toplumsal ve siyasi çatışma dönemi 1980 askeri darbesi ile sonuçlanmıştır.

12 Eylül askeri rejimi tarafından hazırlanan 1982 Anayasası ile siyasi istikrar adına otoriter ve güçlü bir yürütme öngörülmüş ve cumhurbaşkanının konumu sistem içinde güçlendirilmiştir. Bu nedenle güçler ayrılığı ilkesi, yürütme lehine bozulmuş, çoğulculuk, katılımcılık ve demokratik temsilden çok güçlü siyasi iktidar ve siyasi istikrar öne çıkarılmıştır (Kamalak ve diğ., 2015: 128). Ancak, yürütmenin güçlendirilmesi amaçlanmış ise de uygulamada sorunlar ortaya çıkmıştır. Anayasa, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu’ndan oluşan yürütmenin güçlendirilmesi konusunda ağırlığı geniş yetkilerle Cumhurbaşkanı tarafına vermiş ancak hesap verme noktasında siyasi, hukuki ve cezai olarak sorumsuz kılarak hukuk devleti ile çelişir bir durum ortaya çıkarmıştır (Durgun, 2017: 4). Yürütmede iki başlılığın sebep olduğu siyasi istikrarsızlıklarla birlikte ekonomik krizlerin de yaşanması parlamenter hükümet sisteminin sorgulanmasına ve sorunların aşılması için yeni sistem arayışlarına yol açmıştır.

Parlamenter sistem deneyimi boyunca, özellikle son çeyrekte yaşanan siyasi istikrarsızlıklar ve yönetim zafiyetleri siyasi ve toplumsal krizler meydana getirmiştir. Devlet ve vatandaş birlikteliğini mümkün kılacak, toplumsal farklılıkları garanti altına alacak

demokratik bir yönetim sistemi oluşturulamamış ve bir siyasal kurumsallaşma sağlanamamıştır. Bu durum vatandaşların yönetime ve demokratik hayata katılımını olumsuz etkilemiştir. Siyasette parçalanma ve ayrışma, askeri ve bürokratik vesayet unsurlarına alan açmış ve neticesinde demokratik ve ekonomik kazanımlar kayba uğramıştır. Demokratik bir yönetimin gereği olarak, parlamenter sistemde meşruiyetini millet iradesinden alarak yapılması gereken iktidar değişimleri, demokratik siyaset dışındaki vesayet unsurları tarafından yapılmak istenmiştir (Akıncı, 2018: 8). 1961 ve 1982 anayasalarının darbe sonucu askeri vesayet altında yapıldığı düşünülürse, istikrarsızlığın ne kadar büyük boyutta olduğu daha iyi anlaşılabilir (Kaya, 2017: 15).

2007 yılına kadar gelinen süreçte hükümet sistemi ile ilgili tartışmalar, Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşanan sıkıntılar ve “367 Kararı” ile ortaya çıkan krizle birlikte sorunlar artarak büyümüştür. Devam eden süreçte gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı'nın yetkileri ile ilgili hükümlere dokunulmadan seçilme yöntemi ile ilgili bir düzenleme yapılarak, halk tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak hükümet sistemi üzerine tartışmalar devam etmiş, Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi ile uygulamada yarı başkanlık sistemi yönünde bir evrilme ortaya çıkmış, meşruiyetini halktan alan Cumhurbaşkanı ile siyasal sorumlu olan Başbakan'ın oluşturduğu iki başlı yapı belirgin bir hale gelmiştir. Doğal olarak sistemik belirsizlik ile ortaya çıkan iki başlılık, yönetimde yetki karmaşası ve yetki-sorumluluk dengesizliğine sebep olma riskini ortaya çıkmıştır (Aslan, 2015: 7). Bununla birlikte hükümet sisteminden kaynaklı yapısal sorunların çözümünde Türkiye'ye özgü bir sistem arayışı içerisine girilmiştir. Parlamenter sistemde ortaya çıkan iki başlılığın giderilmesi ve yürütmenin siyasal sorumlu olarak Cumhurbaşkanı'nda toplanmasını öngören bir sistem olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi 16 Nisan 2017 referandumu ile oylanarak kabul edilmiştir. Yeni hükümet sisteminin 2019 yılında yapılacak seçimlerle yürürlüğe girmesi ve bu geçiş döneminde seçim kanunu ve siyasi partiler kanunu ile diğer ilgili kanunlarda yapılacak düzenlemeler öngörülmüştü. Ancak yakın dönemde siyasette ortaya çıkan tikanıklık, Ortadoğu bölgesinde süregelen savaş ve çatışmalar, Türkiye'nin küresel düzeyde karşı karşıya kalmış olduğu risk ve tehditlerle birlikte gerçekleşen 15 Temmuz 2016 darbe girişimi Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş sürecini hızlandıran önemli faktörler olarak belirleyici olmuştur (Turan, 2018: 4).

4. Kamu Yönetimi ve Bürokraside Dönüşüm

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile idarede Cumhurbaşkanlığı Merkez Teşkilatından başlayarak önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Yürütme ile ilgili olarak 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Kararname ile düzenlenen yeni örgütlenmede Cumhurbaşkanlığı Merkez Teşkilatı, Cumhurbaşkanlığı Makamı ve İdari İşler Başkanlığı şeklinde oluşturulmuş, bakanlık sayısı 16'ya düşürülerek Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı içine alınmış, politika kurulları ve ofisler oluşturulmuş, bağlı kurum ve kuruluşlar yeniden belirlenmiştir. Yeni sistemde Cumhurbaşkanı ile doğrudan çalışmak üzere kendi alanlarıyla ilgili konularda politika üretmek üzere en az 3 üyeden oluşması öngörülen 9 politika kurulu tesis edilmiştir (Mevzuat.gov.tr, 2018). Yeni hükümet sistemi ile birlikte, anayasal olarak Cumhurbaşkanı kamu hizmetlerinin verimli bir şekilde sunulmasından birinci derecede sorumlu kılınmıştır. Bu bağlamda kamu hizmetlerinin etkin ve tam olarak yerine getirilmesinde kamu personelinin niteliği önem kazanmaktadır. Bununla birlikte artık ihtiyaçlara cevap vermekten uzak kamu yönetimi anlayışında reformlara ihtiyaç duyulmaktadır. Hantal devlet yapısının ve yönetim işleyişinin yeniden yapılanma çerçevesinde idarenin en üst kademelerinden başlayarak, kurumların karar alma mekanizmalarında etkinliğin sağlanması ve rasyonel uygulamaların yapılabilmesi için bürokraside her yönü ile yeniden yapılanma gereklidir (Turan, 2018: 41).

Cumhurbaşkanı'nın yürütme alanından sorumlu olarak halk tarafından doğrudan seçilmesinden dolayı yürütmede siyasal sorumluluk bakımından kendisine tanınan yetkilerin en önemlisi yürütme ile ilgili her alanda kararname çıkarma yetkisidir (Durgun, 2017: 5). Bu nedenle hükümet sistemi değişikliğinin kamu kurum ve kuruluşlarına yönelik etkisi önemlidir. Cumhurbaşkanı, kamu kurum ve kuruluşlarının kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklarını çıkaracağı kararname ile belirleyebilmektedir. Bununla birlikte kamu kurum ve kuruluşlarında görev alacak üst düzey bürokratlar Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşları hakkında her türlü yetkinin Cumhurbaşkanı'nın elinde olması ile bürokrasinin etkin ve sistemli bir şekilde yürütülmesi tasarlanarak, rasyonel davranılması halinde, daha iyi bir kamu yönetimi sağlanması mümkün olabilecektir (Çalışkan ve diğ., 2017: 9). Türkiye'nin tarihi, siyasal şartları, toplumsal yapısı, ekonomik ve hukuki durumu ile birlikte yeni sistemin gereklerine uygun bir şekilde yıllardır üzerinde temel bir anlayış ve kapsam belirlenemeyen

kamu personel yönetim sisteminin tekrar gözden geçirilerek yeniden yapılandırılmasında zorunluluk bulunmaktadır (Aydın ve diğ., 2018: 1029).

Devletin uygulama aracı olan kamu yönetimi, düzenli toplumlarda yasama, yargılama ve hükümet etme dışında kalan tüm kamusal kurum ve kuruluşları ve bunların işleyişini düzenleyen kurallar bütünüdür (Baysal, 2016: 2). Kamu yönetiminin bugünkü yapısı, örgütlenme biçimi, hakim olan zihniyet ve davranışlarla devam edemeyeceği, kamu yönetiminde yeniden yapılanma ihtiyacı uzun zamandır üzerinde tartışılan bir konudur. Bununla birlikte sistemin yapı ve işleyişinde aksayan yönlerinin dünyada yaşanan gelişmeler ve yeni yaklaşımlar doğrultusunda teknolojiye uyarlamak ve kamu görevlilerine değişen koşullara göre eğitim verme konusunda radikal düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye’de hükümetlerden ve siyasi partilerden başlayarak tüm toplum kesimlerinin hatta sistemi oluşturan memurların bile şikayetçi olduğu, ehliyet ve liyakatin geliştirilemediği aksine partizanlığın zorlandığı, üretkenlik ve girişkenliğin köreltildiği bir bürokratik yapının varlığı mevcuttur. Vatandaşın gözünde bürokrasi birçok kişinin çalışmadan para aldığı her şeye engel çıkaran, savurganlığın hakim olduğu, hatır, torpil ve avanta ile yürüyen bir sistem olarak görülmektedir (Aykaç ve diğ., 2012: 482).

5. Üst Düzey Kamu Yöneticileri Atamaları ve Liyakat

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile kamu personel sisteminde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Yürütmeye uyumun ve etkinliğin sağlanması amacıyla bürokrasinin üst kadrolarına yapılacak atamalar önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Anayasa ile Cumhurbaşkanı’na tanınan üst düzey kamu personelinin atama yetkisi ve bu yetki çerçevesinde Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile kurulan kamu kurum ve kuruluşlarına yapılacak atamalar yoğun bir personel hareketliliği meydana getirmiştir. Bu kararnamelerle birlikte üst düzey kamu personelinin atama usullerine ilişkin yeni düzenlemeler yapılmıştır. Üst düzey kamu personel atamaları hakkında Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı’na verilen yetkiler ve kamu personel sisteminde liyakat, etkinlik ve verimlilik önem taşımaktadır (Turan, 2018: 37).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nde, siyasal sorumluluk Cumhurbaşkanı’ndadır ve 539 maddeden oluşan 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile idare hiyerarşik olarak Cumhurbaşkanı’na bağlanmıştır. Anayasanın değiştirilen 104. Maddesinin 9. Fıkrasına göre, Cumhurbaşkanı “Üst kademe kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenler” hükmü gereği

üst düzey kadro atamalarının kapsamı ve bu görevlere atanma koşulları 3 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenlenmiştir. Üst kademe yöneticilerinin atanmasına dair kararname, bürokrasi, bürokratik kurumların dönüşümü ve sistemin farklılığı açısından önemlidir. Belirtilen kararname ile Cumhurbaşkanı ile gelecek ve gidecek kadrolar belirlenmiş, üst kademe yönetim pozisyonlarına özel sektörden de atamalar yapılabilmesinin önü açılmıştır. Kararname ile üst kademe yönetici kadroları iki ayrı kısım halinde düzenlenmiş; birinci kısımda düzenlenen kadrolara doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atama yapılacak, ikinci kısımda düzenlenen kadrolara atamalarda ise Cumhurbaşkanı'nın onayı gerekecektir (Mevzuat.gov.tr, 2018)

Türkiye'de üst düzey kamu yöneticileri ile ilgili en önemli mesele tanımlama sorunu olmaktadır ve buna ilişkin farklı kanuni düzenlemeler ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Genel olarak tanımlamak gerekirse kamu kurum ve kuruluşlarının üst yönetimlerinde görev yapan ve bu kurum ve kuruluşların temel politikalarını belirleyen, idari işleyişe ilişkin kararlar verme yetki ve sorumluluğuna sahip olan ve aynı zamanda merkezi idare tarafından alınan kararları işlevsel politikalar ve program kararları haline getiren, uygulatan ve denetleyen kişiler anlaşılmaktadır (Günay, 2004: 18). Hem başkanlık sisteminde hem de parlamenter sistemde seçimle iktidara gelen siyasetçiler, bürokratların sahip olduğu profesyonel niteliklerden faydalanabilmek için bürokratlara yetki devrederler. Bu anlamda bürokratların atanması, bürokraside gerekli değişikliklerin yapılabilmesi gibi hususlar önem kazanmaktadır. Hükümet sistemlerinin niteliği, bu atamaların yapılması, yürütmede ve bürokraside etkinliğin ve denetimin sağlanması üzerinde etkili olmaktadır. (Özer ve diğ., 2017: 12).

Mevcut yönetim geleneği ve toplumsal ilişkilerin sonucu olarak kamu yönetiminde üst düzey yöneticilerin nitelikli ve yeterli yöneticiler olmaları büyük önem taşımaktadır. Sistemsel sorunlardan dolayı yöneticilerin liderlik vasıfları kamu kurum ve kuruluşlarının yönetiminde kaynakların etkin kullanımı, başarı, verimlilik ve motivasyon bakımından belirleyici olmaktadır. Siyasal kayırmacılık nedeniyle, yeterliği ve nitelikleri nakıs yönetici atamalarından kaynaklanan kötü yönetimler, bugünkü sorunsal varoluşun en önemli nedenleri olarak görülmektedir. Yönetimlerin ehil ve liyakatli ellerde bulunması, ülke ve insanların daha iyi yönetilmesi, vatandaşların daha iyi koşullarda yaşatılması sonucunu doğuracak en önemli nedenlerden biridir. Kamu yönetiminde uygulamada ortaya çıkan sorunların temelinde, siyasi ya da sosyal bir gruba ait olma ve sadakat ön plana çıkmakta, liyakat geri planda kalmaktadır.

Bürokratik yapı nedeniyle otoritenin üst yönetimde toplanması ortaya çıkmakta, orta ve alt kademe yöneticilere fazla inisiyatif verilmemektedir (Özer ve diğ., 2017: 5). Diğer yönü ile inisiyatif almaktan çekinen, bütün kararları tamamen siyasi iradeden bekleyen yönetici profili başka bir önemli sorun olarak ortaya çıkmaktadır. En alt yönetim kademelerinde çözülmesi mümkün olan sorunlar zincirleme olarak merkezde bakanlıklara ve Cumhurbaşkanlığı'na kadar ulaşan ağır bir bürokratik yüke dönüşmektedir. Bu anlamda kamu yönetiminde yaşanan sorunların bürokrasi-siyaset ilişkisi bağlamında hala geçerli olduğu, sisteme karşı eleştirilerini yüksek sesle ifade edebilen farklı bir yönetici olarak akıllarda kalan Recep Yazıcıoğlu'nun şu sözlerinden anlaşılabilir.

“Mevcut sistemde bürokratla politikacı arasında üç davranış şekli vardır. Bürokrat ile politikacı kavga eder, bürokrat makamını kaybeder. Bürokrat ile politikacı uzlaşır, bürokrat bu sefer itibarını kaybeder. Her iki şıktan kaçınmak isteyen bugünkü bürokrat, eylemsiz, idare-i maslahatçı, gününü gün eden, karışma-görüşme-bulaşma politikasını benimseyen bir tavrın içerisine girer...” (Yıldız, 2007: 200).

6. Sonuç

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte tüm ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunların hızlıca çözümlenmesi beklenmemelidir. Yeni süreçte, demokratik yönetim anlayışını tüm kurum ve kurallarıyla yerleştirebilmek, temel hak ve özgürlüklerin korunmasını, geliştirilmesini ve daha hakkaniyetli kullanılabilmesini olanaklı kılabilmek temel hedefler olarak göz önünde bulundurulmalıdır (Kamalak ve diğ., 2017: 119). Oluşturulan yeni sistemde denge ve denetim mekanizmalarının etkin şekilde kullanılarak sistemin ehil olmayan liyakatsiz ellerde suistimal edilip kötüye kullanılmasının önüne geçilmelidir. Bununla birlikte gelişen süreçte ortak bir toplumsal zeminde mutabakat sağlanmadan, demokratik özgürlük ve güvenliğimizi temin etmek mümkün değildir. Özgürlük ve güvenliğin temin edilmediği bir ortamda devlet ve toplum ilişkileri adaletli ve demokratik bir şekilde kurulamayacaktır. Devlet ve toplum ilişkilerinin özgür ve demokratik olarak düzenlenmediği, adaletin tesis edilemediği toplumlarda bireylerin kolektif enerjisi heba olur ve bununla birlikte siyasi istibdat, azgelişmişlik ve dışa bağımlılık sorunları artarak devam eder (Aslan, 2015: 44).

Hükümet sistemi değişikliği ile birlikte, kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması ihtiyacı zaruret olarak öne çıkmaktadır. Olumsuzluklara yol açan yerleşik düzen ve alışkanlıkların değiştirilerek kamu yönetiminde ve bürokraside yeniden yapılanmanın

gerçekleştirilmesi, yönetimde istikrar ve etkinliğin sağlanması gerekmektedir. Mevcut durumda rasyonel olarak düzenlenmemiş merkeziyetçi ve kaynak israfına yol açan hantal ve işlevsiz bir yapı bulunmakta ve bu sürdürülebilir görünmemektedir. Hizmet üretme kabiliyeti ve gücünden yoksun işlevsiz birimler kaldırılarak, yönetimde fonksiyonlar yerine unvanların hakim olduğu anlayışın değişmesi gerekmektedir. Yönetimde kamu yararı bilincinin zayıflaması ile birlikte kamu hem kaynak sıkıntısı çekmekte hem de rasyonel planlanmayan yatırımlarla kaynak savurganlığı içinde bulunmaktadır. Üst yönetimdeki istikrarsızlık nedeniyle yönetsel kararlar ve davranışlar öngörülebilir olmaktan çıkmıştır. Görev ve yetkilerin dağılımında ve bölüşümünde dengesizlikler ortaya çıkmaktadır. Kamu hizmetleri etkin olarak yerine getirilememekte veya standardın altında yürütülmektedir. Kamu yönetimi bir anlamda ülkenin gereksinim duyduğu reformların aracıdır ve motor gücü olarak değerlendirilebilir (Aykaç ve diğ., 2012: 488). Kamu yönetiminin etkin ve rasyonel olarak düzenlenememesi durumunda, hükümet sistemi değişikliği ile birlikte gerçekleştirilecek diğer reformların başarıya ulaşma şansı da ortadan kalkacaktır. Öncelikle kamu yönetiminde yapılacak olan reformlar diğer alanlardaki reformlara esas olarak etki edecek ve belirleyici olacaktır.

Yürütme bakımından her alanda çok yönlü ve hızlı bir değişimin gerektiği bu süreçte, kamu hizmetlerini yerine getiren kamu personeli ile ilgili olarak ihtiyaç duyulan düzenlemelerin bir an önce yapılması gerekmektedir. Yürütmenin alacağı kararların; etkin ve verimli olarak yerine getirilmesini sağlayacak, liyakat esasına göre atanmış yöneticiler yeni hükümet sisteminin uygulanmasında oldukça önemli olacaktır. Kamu personel yönetiminde her anlamda eksikliği hissedilen, yöneticilerin stratejik kararlar alma ve inisiyatif kullanma beceri ve yetkilerinin artırılması, yürütmenin ihtiyaç duyduğu zamanda, doğru ve kaliteli hizmeti üretmek için gerekli olacaktır. Nitelikleri geliştirilmiş, yeterliği kanıtlanmış yöneticilerin seçilmesi, yetiştirilmesi ve görevlendirilmesi aşamalarında liyakat ilkelerinin belirleyici olması gerekmektedir. Kamu personel yönetimindeki yozlaşmanın ortadan kaldırılarak karar verici üst makamlara teknik niteliklerle birlikte, temel yöneticilik, karar alma ve uygulama yeteneğine sahip personelin atanması, siyasal ve başka türlü kayırmaların sona erdirilerek, görevin gerektirdiği niteliklerin esas alınması sağlanmalıdır. Liyakat, kariyer ve sınıflandırma kavramları üzerinde revizyona gidilerek çağdaş insan kaynakları formatında yeniliğe, şeffaflığa, esnekliğe, yaratıcılığa, verimliliğe ve en önemlisi bürokratik oligarşiye fırsat vermeyecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir (Baysal, 2016: 3). Bu bakımdan devlet idaresinin işlevsel hale getirilerek kamu yönetiminde ihtiyaç ve beklentilere cevap verecek

yöneticilerin seçimi, eğitimi ve istihdamı büyük önem kazanmaktadır.

Ülkemiz, bulunduğu zorlu coğrafyada jeopolitik ve stratejik olarak karşı karşıya kaldığı risk ve tehditlere karşı istikrarlı ve güçlü bir yapıya sahip olmak zorundadır. İçinde bulunduğumuz dünya düzeni siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda hızlı bir değişim ve dönüşümün yaşandığı bir dönemdir. Bu bakımdan süregelen siyasal, sosyal ve ekonomik sorunların bir an önce çözüme kavuşturularak ekonomide, dış politikada ve güvenlikte meydana gelen kırılmalara karşı hızlı ve kararlı adımlar atılması gerekmektedir. Mevcut siyasi-toplumsal gerçekliğin ve bu durumun neden olduğu sorunların doğru olarak tespit edilmesi, otoriter devlet-toplum ilişkisinden demokratik bir devlet-toplum ilişkisine geçilerek, demokratik katılımın geniş bir yelpazede sağlandığı ve farklılıkları kucaklayan çoğulcu bir siyasal-toplumsal merkez oluşturularak bu merkezin iradesinin siyasal sisteme en iyi şekilde yansıtılması önemlidir. Bu sayede yeni hükümet sisteminin mevcut demokratik kazanımları artırarak ülkemizi bulunduğu noktadan daha ileri seviyelere taşıması mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Akıncı, B. (2018). *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Olası Demokratik ve Ekonomik Etkileri*, Turkish Studies, 12(24), 1-16.
- Aslan, A. (2015). *Türkiye İçin Başkanlık Sistemi: Demokratikleşme, İstikrar, Kurumsallaşma*, 122. İstanbul: Seta.
- Ateş, H., Akpınar, A. (2017). *Hükümet Sistemleri ve Özgürlük: Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Strategic Public Management Journal, 3(6),1-22.
- Aydın, A., Akıncı, B. (2018). *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi 'nde Kamu Personel Yönetim Sisteminin Dönüşümü: Üst Düzey Kamu Görevlilerin Atanması* , Route Educational and Social Science Journal, 5(10),1024-1033.
- Aykaç, B., Durgun, Ş., Yayman, H. (2012). *Türkiye'de Kamu Yönetimi*, Ankara: Nobel Akademik
- Baykal, Ö.(2019). *Resmi Bir İdeoloji Olarak Kemalizm*, Ömer BAYKAL (Ed.), Cumhuriyet Döneminde Siyasi Düşünce, (s.3-76), Ankara: A Kitap.
- Baysal, T. (2016), *Türkiye' de Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 7(1), 186-213.
- Çalışkan, E., Önder, M. (2017). *Başkanlık Sistemi ve Mevcut Kamu Kurumları Üzerine Olası Etkileri*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(49), 570-578.
- Demir, C., Çohadar, Ö., Gök, G. (2017). *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yönetişimin Temel İlkeleri Bağlamında İncelenmesi*, Strategic Public Management Journal, 3, 138-153.

- Durgun, G.B. (2017). *Anayasa Referandumu ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*, Yeni Türkiye, 94, 1-6.
- Erdoğan, M. (2010). *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal.
- Gönenç, M.L. (2018). *Uygulamada Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, 1-6.
- Gözler, K. (2007). *Devletin Genel Teorisi*, Bursa: Ekin.
- Gözler, K. (2017). *Cumhurbaşkanlığı Sistemi mi, Başkanlık Sistemi mi, Yoksa Neverland Sistemi mi?* 26 Kasım 2018 tarihinde www.anayasa.gen.tr/neverland.pdf adresinden erişildi.
- Günay, Ö.F. (2004). *Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- İzci, F. (2014). *Yeni Anayasa Değişikliği Çerçevesinde Yürütme Organında Meydana Gelen Değişimler*, YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(4), 1-16.
- Kamalak, İ, Gül, H.,Sallan Gül, S.(2015). *Demokrasi, Siyasal Rejim ve Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi*, Toplum ve Demokrasi, 9(19-20), 127-148.
- Kamalak, İ, Gül, H.,Sallan Gül, S.(2017). *Amerikan Başkanlık ve Fransız Yarı-Başkanlık Sistemleri Işığında Türkiye'nin Yeni Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemi*, Strategic Public Management Journal, 3(Special Issue), 101-120.
- Kaya, B. (2017). *Türk Tipi Başkanlık Sistemi Önerisinden Partili Cumhurbaşkanlığı Sistemine*, Yönetim Bilimleri Dergisi, 15(30), 27-50.
- Kuzu, B. (2017). *Her Yönü İle Başkanlık Sistemi*. İstanbul: Babıali Kültür.
- Mevzuat.gov.tr (2018). 28 Kasım 2018 tarihinde www.mevzuat.gov.tr adresinden erişildi.
- Özer, M.A., Burak Ö. (2017). *Parlamenter ve Başkanlık Sistemleri Arasında Konumunu Arayan Bürokrasi*, Strategic Public Management Journal, 3, 17-34.
- Topuz, S. K. (2016). *Hükümet Sistemleri ve Devlet Şekillerinin Ülkelerin Demokrasi Seviyeleri Üzerinde Yarattığı Farklılığın Tespiti Üzerine Bir Çalışma*, Ege Akademik Bakış, 16(3), 461-476.
- Turan, M. (2018). *Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*, Social Sciences Research Journal, 7(3), 42-91.
- Yıldız, M. (2007). *Kamu Yönetimi Reformu ve Kamu Yöneticisi Davranışı: Recep Yazıcıoğlu Örneği*, Şinasi AKSOY, Yılmaz ÜSTÜNER (Ed.), (s.195-213), Kamu Yönetimi: Yöntem ve Sorunlar, Ankara: Nobel.

ADİYAMAN İLİ VE YÖRESİ AĞIZLARI SÖZ VARLIĞI

(Kitap Künyesi: Dr. Burak TELLİ, Dr. Türker Barış BULDUK, Gazi Kitabevi, 1. Baskı, Ankara,
Aralık, 2018, 300 Sayfa. ISBN:978-605-344-853-2)

Dr. Mehmet Emin TUĞLUK

Milli Eğitim Bakanlığı

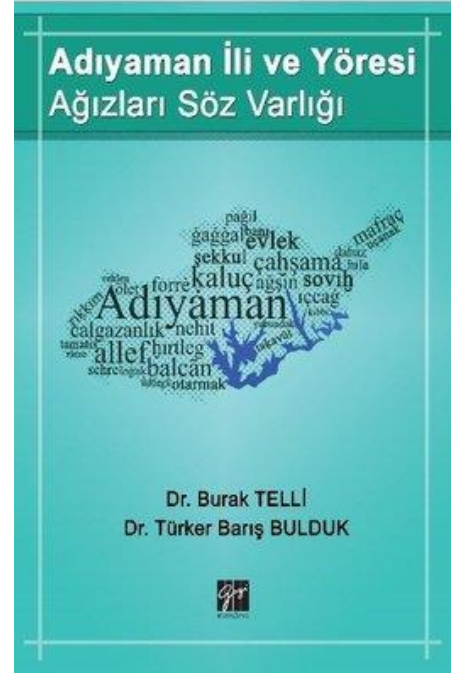
emintugluk@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1866-5580

Dil toplumun iletişimini sağlamada en önemli araç olduğu gibi yaşadığı kültürün de en temel ögesidir. Dildeki söz varlığı ve bu söz varlığını bünyesinde barındıran sözlükler toplumun kültür algısını yansıtan en temel kaynaklardır. Sözlüklerin dolayısıyla dilin en büyük başvuru kaynağı hiç şüphesiz ağızlardır.

Türkçede sözlük ve sözlükçülüğün geçmişi eskiye dayanırken ağız araştırmalarının tarihi çok eskiye dayanmaz. Bu alanda yapılan kapsamlı ilk çalışma 1932 yılında kurulan ve günümüzde Türk Dil Kurumu adını alan Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından yapılmıştır. Türk Dili Tetkik Cemiyetinin yaptığı ilk işlerden biri 1933-1935 yılları arasında 150 bin kelimeyi derlemek ve derlediği bu kelimeleri 1939-1949 yılları arasında Türkiye’de Halk

Ağızından Söz Derlemeler Dergisi’nde yayımlamak olmuştur. Türk Dil Kurumu 1952-1960 yılları arasında eldeki malzemesini daha bilimsel bir şekilde güncellemiş ve sekiz yıllık bir sürede 450 bin kelime derlemiştir. Daha önce toplanan 150 bin kelimeyle birlikte yoğrulan bu 450 bin kelime, 13 ciltten oluşan Derleme Sözlüğünün temelini oluşturmuştur. Derleme Sözlüğünün A-K arası ciltleri 1963-1975 yılları arasında K ile Z arasındaki ciltleri de 1979 yılında tamamlanmıştır. Sözlüğün Ek-I cildi ise 1982 yılında yayımlanmıştır. Bunu izleyen yıllarda ağız çalışmaları büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Günümüzde Türkiye Türkçesi Ağızlarının çok büyük bir kısmı üzerine bilimsel çalışmalar gerçekleştirilmiş durumdadır. Bugün çalışılmayan az sayıda ağız bölgesi kalmıştır. Bunların da

çalışılmasıyla Türkiye Türkçesi Ağızları söz varlığının daha net bir şekilde ortaya çıkarılması mümkün olacaktır. Gelineen noktada Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan bilimsel çalışmalar Türkçeye ilgili daha ayrıntılı konulara kaynaklık etmekte ve Türkçenin zenginliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda son dönemde yapılan çalışmaların biri de söz varlığı ile ilgili çalışmalardır.

Adıyaman ili ve yöresi üzerine hazırlanmış kitap ve lisansüstü tez düzeyinde pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların en kapsamlısı Serdar Yavuz tarafından hazırlanan Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları adlı kitaptır. Anılan bu çalışmalarda sözlük bölümü de bulunmaktadır. Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığı eserinin hazırlanmasında bu yazılı kaynaklardaki sözlüklerden yararlanılmıştır. Ayrıca yazılı bu kaynaklar dışında sahada derlenmiş sözcüklere de yer verilmiştir.

Eserin başında *Sözlüğün Hazırlanış Düzenini* belirten bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde sözlüğün hazırlanmasıyla ilgili çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Buna göre sözlükte 4032 adet madde başı sözcük yer almaktadır. 4032 adet madde başı sözcükten bölgeye ait Derleme Sözlüğünde yer alan 81 adet sözcük tespit edilmiştir. Sözlükte yer alan madde başları transkripsiyon alfabetiyle, küçük harfle başlatılmış ve koyu renkle yazılmıştır.

Sözlükte Adıyaman ili ve Yöresine ait pek çok deyim de yer verilmiştir. Sözlükte ilgili maddede öncelikle deyim anlamı verilmiş daha sonra deyim (*) işareti ile örnek bir cümlede kullanılmıştır. Sözlükte ayrıca her madde başından sonra sözcüğün türü ayrıç içinde kısaltma kullanılarak gösterilmiştir.

Sözlükte madde başı olarak verilen sözcüğün birden fazla anlamı varsa ve bu anlamlar farklı sözcük türünde ise sözcüğün ilgili anlamdaki türü anlamın açıklamasının başında ayrı ayrı verilmiştir. Ancak sözcüğün farklı anlamlardaki türü aynıysa madde başı yanında bir kez verilmiştir.

Sözlükte bulunan 4032 madde başından 200 adedinin başka bir madde başında farklı yazılışı bulunmaktadır. Bu madde başlarını bk. kısaltması ile yazılmıştır.

Sözlüğün hazırlanış düzeninden sonra eserin hazırlanmasında yararlanılan *Taranan Eserler ve Kısaltmalar* yer almaktadır. Bu bölümde eserin hazırlanılmasında yararlanılan on dört eser / tez ismine yer verilmiştir. *Taranan Eserler ve Kısaltmalardan* sonra eserin *Sözlük* kısmı başlamaktadır. Eserin Sözlük kısmında isim, fiil, zamir, sıfat, zarf vb. sözcükler alfabetik sıraya göre sıralanmıştır. Sözlükte dikkat çeken bazı sözcük türü örnekleri şu şekildedir:

İsim: abuat (“bilmiş kimseler” için kullanılan bir ifade), Óaboş (Adıyaman’ın yerlileri için kullanılan bir kelime), behre (hüner), hepek (baca kapağı), çamka (ağaç ve tahta kıymığı), dümbüldeg (yerden kaynarak çıkan suyun çıkış yerinde bulunan taş)

Fiil: basırmak (kapıyı sürgülemek, desteklemek, mandalamak), fincıtmak (fırlatmak), gısdalamak (araya bir şey sıkıştırmak, hırmahış olmak (bir şeyin çok ezildiğini belirten bir ifade), kekeşme (uyuşma)

Zamir: nês (ne), se (sen), vile (filan)

Sıfat: ağşın (uzak), cılğ (işe yaramaz, çürük), dollaz (avare, aylak kimse), hêfgir (savurgan), körefem (aptal, budala anlamında bir söz)

Zarf: alemeşkere (iyiden iyiye), beremer (beraber), fermide (acele bir şekilde), ğın ğırısak (tek ayakla yürümek)

Edat: hêl (hele), hıldır çıldır (“eh işte idare eder” anlamında bir ifade), ketlek (bu kadar, kadar), seki (için edatı yerine kullanılan bir sözcük)

Bağlaç: ke (ama), ele belle ki (“varsay ki farz et ki” anlamında kullanılan bir ifade)

Ünlem: ahane (“işte orada” anlamında bir ünlem), bi keke (şaşıрма, hayret bildiren bir ünlem), keşkele (keşke), tehao (“oho neler neler” anlamında bir ünlem)

Eser, Adıyaman ili ve yöresi ağızları üzerine hazırlanmış müstakil ilk ağız sözlüğü olması bakımından Adıyaman yöresine ait söz varlığının tespitinde büyük bir boşluğu doldurmuştur.

Yazım Kuralları

Batı Karadeniz Akademisyenler Derneği tarafından yayınlanan USOBED (Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi) (International Journal of Western Black Sea Social and Humanities Sciences) Dergisi 2017 yılından itibaren; İktisat, İşletme, Maliye, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, Çalışma Ekonomisi, Endüstri İlişkileri, Tarih, Felsefe, Psikoloji, Sosyoloji, İslami İlimler, Coğrafya gibi sosyal ve beşeri bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

Hakemli bir dergi olup, Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kez yayınlanmaktadır. Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.

Dergimizin yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde editörlüğümüze ulaştırılması gerekmektedir.

Makalede yazarı veya yazarları tanıtıcı bilgiler yazının başlığından sonra Unvan, adı /adları, görev yeri/yerleri, e-posta gibi bilgiler verilmelidir. Bu bilgilerin dergipark sistemine de doğru yüklenmesi gerekmektedir. Yazı, birden fazla yazarlı ise makale yükleme basamağının ilgili bölümünde "yazar ekle" butonuna tıklayarak diğer yazarı/yazarları da eklemeyi unutmayınız.

Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir. Hakem değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları USOBED Dergisi'ne aittir.

USOBED Dergisi'ne gönderilen aday makalenin değerlendirme basamağındaki her işlem, yazarlara e-posta ile iletilmektedir. Ancak sistem üzerinden gönderilen bazı mesajlar, yazarın e-posta sunucusu tarafından engellenmekte veya spam klasörüne atılmaktadır. Bu durumda da raporların veya düzeltme isteklerinin yazara ulaşmaması gibi olumsuz bir sonuç ortaya çıkmakta ve değerlendirme süreci uzamaktadır. Muhtemel bir iletişimsizliğin önüne geçmek için yazarların ilgili aşamaları sistem üzerinden takip etmesi de sağlıklı olacaktır.

Başlık makaleyi betimleyici olmalı, makalenin esas konularını teşkil etmelidir. Türkçe ve İngilizce başlıklar mümkünse 12 kelimeyi aşmamalıdır. Yazının başlığı büyük harflerle 12 punto ve koyu olarak yazılmalı ve ortalanmalı; Özet yerine "Öz" kavramı

kullanılmalıdır. Öz makalenin ana bölümlerinin her birinin kısa özetini içermeli, okuyucunun makaleyi bütünüyle okumaya karar vermesini sağlayacak bilgileri içermelidir. Dergiye gönderilen metinlerde tüm başlıkların kelimelerinin ilk harfleri büyük diğer harfleri küçük, koyu ve 12 punto olarak yazılmalıdır. Dergiye gönderilen metinlerin punto büyüklüğü 12'dir. Sadece Öz ve Abstract metni 11 punto olmalıdır. Bunun yanında Tablo ve Şekillerde de punto büyüklüğü 11 veya 10'a kadar küçültülebilir.

Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 100-150 kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek Türkçe ve İngilizce "anahtar sözcükler, (keywords)" de bulunmalıdır.

Yazılar A4 ebatlı kağıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dahil; Sayfa sayısı olarak 25 sayfayı, kelime sayısı olarak da 8000 kelimeyi geçmemelidir. Sayfa Düzeni Normal: Üst : 2,5 cm Sol : 2,5 cm Alt : 2,5 cm Sağ :2,5 cm

Yazı Tipi: Times New Roman; **Yazı Puntosu** 12 punto Satır Aralığı : 1.5

Makale metninin başlıklar hariç hizalaması "İki Yana Yasla" olacak, Metin içindeki başlıklar sola dayalı olacak. *Makale metninde Girinti: Sol:0 , Sağ:0, Özel: İlk Satır, Değer: 1,25 olacak. Kaynakça kısmında ise Özel: Asılı, Değer: 1,25 olacak.*

Aralık Ayarları: Önce: 6nk, Sonra 6 nk ve Satır Aralığı: 1,5 olacak. Manule olarak boşluk bırakılmayacak.

Makale, dergipark sistemi üzerinden gönderilmelidir. Ayrıca yazar/lar tarafından imzalı "YayınDevir Hakkı Formu" nun da taranarak aynı sisteme üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Yazıda yer alan konu başlıkları Arabik sisteme göre numaralandırılmalıdır (1. , 1.1, vs.) Başlıkların sadece kelimelerinin ilk harfleri büyük olmalı. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.

Makale Değerlendirme Süreci: Makale; "Hakem Kurulu" içerisinde belirlenecek hakemlerin değerlendirme sürecinden geçtikten sonra, eğer varsa, düzeltmeleri yapması için

yazara geri gönderilecektir. Yazar, hakem tarafından istenen düzeltmeleri yaptıktan sonra, geri göndermelidir.

Bu duyuruda belirtilen kurallara uyulmamasının tüm sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Böyle bir durumda hakem değerlendirme raporuna bakılmaksızın Dergi Yayın Komisyonu ilgili makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.

Kaynakça ve atıflarda; Amerikan Psikologlar Derneği (American Psychological Association, APA) tarafından yayınlanan “ The Publication manual of the American Psychological Association (6th edition), 2001 “ isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazılmalıdır. Apa'nın 6. Baskısı yazarların dikkate alacağı versiyon olmalıdır.

Bahsedilen kaynağa ilişkin internet adresi ;
<http://www.apastyle.org/> ,
http://www.muhsenberg.edu/library/reshelp/apa_example.pdf
Kaynaklar latin alfabesi ile yazılmış olmalıdır.

Dergilerin varsa DOI numaraları kaynağın sonuna eklenmelidir. Örneğin;

Silverson, B. E. (2011). Fundamental of Personal Initiative. Journal Of Management and Economics: General, 224, 202 – 253. Doi: 10.1037/0056- 3245.134.2.248

Yoksa makaleye dair URL numaraları yazılır ,

Klasik eserlerin (Adam Smith , Marx , Locke vb) özgün tarihleri biliniyorsa kaynağın sonunda şu şekilde verilmektedir : (Özgün eser 1882 tarihlidir)

Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilmektedir. Örneğin; Vasfi, E. (1998). Hukuki Terimler, Ankara: Vadi. Vasfi, L. (2007). Hukuk Reformları Sürecinde Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu. İnsan Hakları Haberciliği, (derl.) Seveda Alankuş, İstanbul: STE Vakfı.

Kitap ve Raporların kaynakçada gösteriminde önce yayınlandığı yer ve sonra kitabevi, yayınevi adı “ kitabevi” “yayınevi” “yay” vb. ekler belirtilmeksizin verilir. Örneğin;

Ankara: Dost

İstanbul: Nesa

İstanbul: Sabancı Vakfı

New York, NY: McGraw – Hill

Tek Yazarlı Kitap

Ansel, N. (2006). *Sessiz Gün*. İstanbul: Deki.

Carlsen, S. (2009). *Matrix: Ya da Sapkınlığın İki Yüzü*. Bahadır Turan (Çev.). İstanbul: Encore.

Çok Yazarlı Kitap

Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. & Ulusay, N. (2005). *Çok Tuhaf Çok Tanıdık*. İstanbul: Metis.

Editörlü Kitap

Katip, M. (Ed.) (2007). *Kamusal Fayda*. Ankara: İmge.

Editörlü Kitapta Bölüm

Akyol, B. (2004). *Saha Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı*. Kemal Özbek (Ed.), *Kamusal Alan Dahilinde* (s. 689-713). Ankara: Dost.

Birden Çok Baskısı Olan Kitap

Straight, W. Jr. & Walles, E. B. (2004). *The Elements of World*(7. Baskı). New York: Longman.

Sadece Elektronik Basılı Kitap

O'Keefe, E. (n.d.). *Egoism & the cnsts in Western values*. Erişim [http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp litem I 135](http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?item I 135)

Kitabın Elektronik Versiyonu

Shelton, M. A (1989). *Magazine addiction? A study of Social Life* [DX Reader version]. Retrieved from <http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp>

Elektronik Adresten Yararlanılan Kaynakta Kaynağın erişilebileceği URL verilir , <http://www.antraktsinema.com/makale.php?id=729>

Elektronik Makaleler

Bulunması durumunda digital object identifier (DOI) numarası belirtilmelidir.
Rousseau, S. C. (2009). *What is Freedom ?*. Knowledge Management Research & Practice. Advance online publication. doi: 10.1057/palgrave.kmrp.8500141

Elektronik Gazete Makaleleri

Seran, Ö. (2010, 21 Ocak). Televizyon alışkanlıklarımız ve çocuklar.
www.hurriyet.com.tr

Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı (Özellikle Klasik Eserlerde)

Smith, A. (1976). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. E. Cannan (Ed.). Chicago: University of Chicago Press. (İlk baskı 1776). Metin İçinde Kullanımı ::(Smith, 1776/1976)

Kitaptan Çevrilmiş Bölüm

Kaynakçada: Hengel, M. (1958). *The Best Quality. T. Prast* (Çev.). Chicago: Charles Scribner's Son. (İlk baskı. 1912-1917).

Rapor ve Teknik Makaleler

Özer, H. (2008). *Mediscap Turkey 2000* (Report No. 2). Ankara: SERAUM

Dergi Tek Yazarlı Makale

Cenah, Y. (2009). Geçmişin Sosyolojik Baskısı: Tarihsel ve Toplumsal Akla Doğru. *Toplum ve Bilim*, 12, 202-240.

Dergi Çok Yazarlı Makale

Bilken, F. S., Çelik, P. (1998). *Müzakere Yöntemleri*. *Kültür ve İletişim*, 2 (1), 397-414.

Yazarı Belirsiz Editör Yazıları

Editorial: "What is a Chaos" [Editorial]. (2006). *Journal of Management and Business*, 25, 8-10.

Yazarı Belirsiz Gazete Ve Dergi Yazıları İçin

Kaynakçada: Türkiye ve Rusya İlişkileri Ne Yönde: Bir Tarih, İki Devlet. (2003, 13 Aralık). *Hürriyet*, 36.

Metin İçinde : (Türkiye Rusya İlişkileri Ne Yönde, 2003)

Yazarı Belli Gazete ve Dergi Yazıları

Öymen, F. (2013, 29 Aralık). *Siyaset ve Ekonomi*. *Milliyet*, s.21.

Basılmamış Tezler, Poster Yazılar, Tebliğler

Eğer Yök'den indirilmiş ise Url adresi kaynağın sonuna yazılmalıdır.

Erkan, F. (2012). Politika ve Yansıması: Mardin'de Sosyolojik Altyapı. (Yayımlanmamış doktora tezi). Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Ansiklopediler

Kaynakçada: Ottomans: History. (1997). Encyclopaedia Britannica içinde (12. Baskı. Cilt. 14, s. 1170- 1188). Chicago: Encyclopaedia Britannica.

Metin İçinde: (Ottomans: History, 1987)

Sözlükler

Kaynakçada: Hellmender. (208). Political Dictionary (11. Baskı). Los Angeles, Longman. Metin İçinde: (Helmmender, 2008)

Görüşme

Şenay, YILDIZ. (2012).Rusya Ukrayna'ya Girerse Çekoslovakya Gibi

Olur. Cengiz SAĞAN ile söyleşi. Akşam. 28 Temmuz 2003.Erişim

Tarihi 13 Ocak 2004, <http://www.aksam.com.tr/roportaj/rusyaukraynaya-girerse-cekoslovakya-gibi-olur/haber-289039>

Televizyon Programı

Kaynakçada: Long, T. (Yazar), ve Moore, S. D. (Yönetmen). (2002). Bart vs. Lisa vs. 3. Sınıf [Televizyon Dizisi]. B. Oakley ve J. Weinstein

(Yapımcı), Simpsonlar içinde. Bölüm: 1403 F55079. Fox. Metin İçinde Gösterimi: (Simpsonlar, 2002)

Film

Kaynakçada: Micheal, K. (Yönetmen/Senaryo Yazarı). (2001). Economist[Film]. U.S.: Warner Bros.

Metin İçinde Gösterimi: (Economist, 2001)

Fotoğraf

Kaynakçada: Ara, Güler. (1987). Ankara Milli Parkı [Fotoğraf]. Güzel Sanatlar Fakültesi, Ankara.

Metin İçinde Gösterimi : (Ara, 1987)